

Національний університет «Львівська політехніка»

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛИС ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК: 35.072.3(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

МЕХАНІЗМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ
ДІТЕЙ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

281 – публічне управління та адміністрування

28 – публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. В. Лис

Науковий керівник: Колосовська Ірина Ігорівна, кандидат наук з державного
управління, доцент

Львів – 2022

АНОТАЦІЯ

Лис В. В. Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: регіональний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі публічного управління та адміністрування за спеціальністю 281 публічне управління та адміністрування. Навчально-науковий інститут державного управління Національного університету «Львівська політехніка», Львів, 2022.

Дисертаційна робота є системним дослідженням кластеру існуючих проблем з питань реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій. У роботі виокремлено проблеми системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій, подано понятійний апарат дослідження, а також запропоновані інноваційні шляхи реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій.

З'ясовано, що державна соціальна політика в Україні спрямована на врахування міжнародних вимог та соціальних стандартів, спрямованих на покращення захисту прав і законних інтересів дітей в контексті їх соціального захисту, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку. Крім того, така політика держави повинна бути спрямована на: формування ефективної мережі закладів сімейного типу, враховуючи потреби територіальної громади; патронатних сімей; створення інноваційних інституцій для розвитку та соціалізації дітей у сім'ях, а також дітей, які тимчасово перебувають поза межами сім'ї; формування системи (мережі) профілактичної соціальної служби, спрямованої на виявлення та діагностування неблагополучних сімей з метою корегування поведінки членів сім'ї; формування психологічних служб в межах територіальних громад з метою коригування становища сім'ї в громаді, формування сприятливого психологічного клімату для розвитку дітей саме в сім'ях; формування ефективних взаємозв'язків з інститутами громадянського

суспільства, які опікуються проблемами дітей, вихованням та соціалізацією дітей у біологічних сім'ях; підтримку сімей з дітьми з метою всебічного розвитку дитини тощо.

З'ясовано, що одним з ефективних альтернативних варіантів інституційного догляду, який практикують у зарубіжних країнах, є утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування в дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях та «фостерних» сім'ях. Водночас, акцентовано увагу на питаннях соціальної підтримки таких будинків та прийомних сімей, надання їм матеріальної допомоги, житла, відповідного супроводу щодо виховання дітей, які мають особливі потреби.

Виокремлено та охарактеризовано сучасні механізми реформування сфери інституційного догляду дітей в Україні, а саме: організаційний, правовий, соціальний, фінансовий, мотиваційний, інноваційний.

Здійснено системний аналіз нормативно-правових документів України, міжнародних договорів щодо формування державної політики у сфері виховання та розвитку дітей, у тому числі регіональний аспект формування інституцій, що здійснюють піклування та розвиток дітей, які виховуються поза сім'ями, а також механізмів державного управління, спрямованих на регулювання процесів виховання та розвитку дітей, у тому числі поза сім'ями тощо.

Опрацьовано нормативно-правовий аспект впровадження реформи інституційного догляду дітей, сформований у Львівській області на виконання Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки.

Діагностовано наступні кластери проблем сфери інституційного догляду дітей в Україні, зокрема: відсутність на національному рівні якісних нормативно-правових механізмів з регулювання надання різного виду послуг дітям соціально незахищених категорій; відсутність системного механізму співпраці органів виконавчої влади всіх рівнів та органів місцевого самоврядування; відсутність чіткої взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади й органів місцевого самоврядування у питаннях реформування системи

інституційного догляду дітей соціально незахищених категорій; відсутність якісного громадського контролю системи закладів (установ) інституційного догляду дітей соціально незахищених категорій; відсутність професійно підготовлених фахівців з питань розвитку та реформування закладів інституційного догляду; відсутність системного аналізу діяльності мережі закладів інституційного догляду за дітьми соціально незахищених категорій; відсутність системної оцінки та моніторингу проведення реформування системи інституційного догляду дітей соціально незахищених категорій; відсутність наукового та методичного забезпечення програм розвитку та соціалізації дітей, які знаходяться в закладах інституційного догляду; посилення відповідальності органів місцевого самоврядування, щодо якості надання соціальних, медичних, освітніх, адміністративних та інших послуг дітям соціально незахищених категорій; недосконалість організаційно-штатної структури та витрат на утримання персоналу, що працює в інституційних закладах та зменшення цільового фінансування потреб закладів інституційного догляду дітей, відсутність спеціалізованого органу виконавчої влади на центральному та регіональному рівнях, який спроможний забезпечити контроль над системою захисту прав і найкращих інтересів дітей в державі, зокрема, проведення реформи інституційного догляду та виховання дітей в Україні.

Обґрунтовано концептуальну модель удосконалення механізмів реформування інституційного догляду та виховання дітей в регіоні та шляхи її реалізації, до основних етапів якої віднесено: розробку та впровадження Стратегії розвитку інституційного догляду дітей в Україні на 2021-2031 роки; проведення органами виконавчої влади (зокрема, Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством розвитку громад і територій України) моніторингу регіонів в частині потреб та можливостей дітей, визначення сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, визначення можливостей інституційної трансформації щодо захисту таких сімей та дітей, створення «Дорожньої карти» по кожному регіону щодо можливостей переформатування закладів

інституційного догляду дітей; формування у регіонах реєстрів дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; реформування інституцій з урахуванням потреб дитини та сімей з дітьми; запровадження багатопрофільності закладів за принципом надання інтегрованих послуг; запровадження чітких соціальних стандартів підтримки дітей, сімей з дітьми; запровадження дієвого громадського контролю за якістю надання різноманітних послуг для сім'ї з дітьми в територіальних громадах.

Ключові слова: державне управління, деінституціалізація, інтернати, механізми реформування, реформування, трансформація, система інституційного догляду та виховання дітей, соціальна політика, сім'я, захист прав дітей соціально вразливих категорій, соціальні послуги.

ANNOTATION

Lys V.V. Mechanisms of reforming the system of institutional care of children of socially vulnerable categories: regional aspect. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in the field of public management and administration on a specialty 281 public management and administration. Educational and Scientific Institute of Public Administration of Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2022.

The dissertation is a systematic study of a cluster of existing problems in reforming the system of institutional care for children of socially vulnerable categories. The problems of the system of institutional care of children of socially vulnerable categories are singled out in the work, the concepts of research are defined, and also innovative ways of reforming of system of institutional care of children of socially vulnerable categories are offered.

It was found that the state social policy in Ukraine is aimed at taking into account international requirements and social standards aimed at improving the protection of the rights and legitimate interests of children in the context of their social protection, children deprived of parental care, children with disabilities, orphans, children in difficult life circumstances, as well as children with special educational needs who have complex developmental disabilities. In addition, such state policy should be aimed at: forming an effective network of family-type institutions, taking into account the needs of the local community; foster families; creation of innovative institutions for the development and socialization of children in families, as well as children who are temporarily outside the family; formation of a system (network) of preventive social services aimed at identifying and diagnosing disadvantaged families in order to correct the behavior of family members; formation of psychological services within territorial communities in order to adjust the position of the family in the community, the formation of a favorable psychological climate for the development of children in families; formation of effective relations with civil society institutions that take care of children's problems, upbringing and socialization of children in biological families;

support for families with children for the purpose of comprehensive development of the child, etc.

It has been established that one of the effective alternatives to institutional care practiced in foreign countries is the maintenance of orphans and children deprived of family care in family-type orphanages, foster families and «foster» families. At the same time, attention is focused on issues of social support for such homes and foster families, providing them with material assistance, housing, and appropriate support in the upbringing of children with special needs.

The modern mechanisms of reforming the sphere of institutional care of children in Ukraine, namely: organizational, legal, social, financial, motivational, innovative, are singled out and characterized.

A systematic analysis of legal documents of Ukraine, international agreements on the formation of state policy in the field of education and development of children, including the regional aspect of the formation of institutions for the care and development of children raised outside families, as well as mechanisms of public administration, aimed at regulating the processes of upbringing and development of children, including outside families, etc.

The normative and legal aspect of the implementation of the reform of institutional care of children formed in the Lviv region to implement the National Strategy for reforming the system of institutional care and education of children for 2017-2026.

The following clusters of problems in the field of institutional care of children in Ukraine have been diagnosed, in particular: lack of high-quality legal mechanisms at the national level to regulate the provision of various types of services to children of socially vulnerable categories; lack of a systematic mechanism for cooperation between executive authorities at all levels and local governments; lack of clear cooperation between civil society institutions and public authorities and local governments in reforming the system of institutional care for children of socially vulnerable categories; lack of quality public control of the system of institutions (institutions) of institutional care for children of socially vulnerable categories; lack of professionally trained specialists in the development and reform of institutional care facilities; lack of

systematic analysis of the network of institutions of institutional care for children of socially vulnerable categories; lack of systematic assessment and monitoring of the reform of the system of institutional care for children of socially vulnerable categories; lack of scientific and methodological support for development and socialization programs for children in institutional care institutions; strengthening the responsibility of local governments on the quality of social, medical, educational, administrative and other services to children of socially vulnerable categories; imperfect organizational and staffing structure and maintenance costs of staff working in institutional institutions and reduced targeted funding for the needs of child care institutions, lack of a specialized executive body at the central and regional levels that can control the system of protection of children's rights and best interests. state, in particular, the reform of institutional care and upbringing of children in Ukraine.

The conceptual model of improvement of mechanisms of reforming of institutional care and education of children in the region and ways of its realization is substantiated, the main stages of which include: development and implementation of the Strategy of development of institutional care of children in Ukraine for 2021-2031; executive authorities (in particular, the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine) monitoring regions in terms of children's needs and opportunities, family identification with children who find themselves in difficult life circumstances, identifying opportunities for institutional transformation to protect such families and children, creating a «Road map» for each region on the possibilities of reformatting child care facilities; formation of registers of children and families with children in the regions, who are in difficult life circumstances; reforming institutions to meet the needs of the child and families with children; introduction of multidisciplinary institutions on the principle of providing integrated services; introduction of clear social standards of support for children, families with children; introduction of effective public control over the quality of providing various services for families with children in local communities.

Key words: public administration, deinstitutionalization, boarding schools,

mechanisms of reform, reform, transformation, system of institutional care and upbringing of children, social policy, family, protection of the rights of children of socially vulnerable categories, social services.

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

А. В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лис В.В. Управління сферою запобігання соціальному сирітству в Україні у контексті впровадження принципів деінституціалізації. *Збірник наукових праць ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України «Ефективність державного управління»*. 2019. Вип. 4 (61). Ч. 1. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/198506/199286>

2. Лис В.В. Поняття та сутність механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій. *Наукові перспективи: журнал*. 2020. №5 (5). С. 155-167. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/62/62>

3. Лис В.В. Пріоритетні напрями вдосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. *Наукові перспективи: журнал*. 2020. № 6 (6). С. 158-168. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/90/90>

4. Лис В.В. Деінституціалізація в системі децентралізації повноважень у сфері інституційного догляду та виховання дітей. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. № 5. С. 52-61. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/issue/view/59>

5. Volodymyr Lys. Peculiarities of the transformation's process management of medical institutions of children's institutional care and upbringing into and inclusive environment for children with disabilities. *Scientific interdisciplinary journal «PUBLIC ADMINISTRATION AND LAW REVIEW»*. *Scientific Center of Innovative Researches OÜ (Tallinn, Estonia)*. 2021. Issue 1 (5). P. 50-60. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/79/58>

Б. Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кривачук Л., Лис В. Соціальна робота у сфері охорони дитинства в Україні: становлення, розвиток, сучасні тренди. (Стаття) «Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток» (м. Львів, 24-25 травня 2018 року) / Львів,

в.-д. «СПОЛОМ» : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, ЛДУБЖ-2018. С. 180-192. URL:

https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/4885/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6_%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%A2%D0%90_2018-%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf

2. Лис В. В. Основні механізми та принципи соціальної роботи з дітьми в Україні. *«Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття»* (м. Хмельницький, 22-23 грудня 2017 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2017. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/conf/publ/archive/579/>;

3. Лис В.В. «Сучасні особливості соціальної роботи з дітьми вразливих категорій, як об'єктом публічного управління. *Проблеми розвитку публічного управління в Україні»* (м. Львів, 12-13 квітня 2018 року) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В.С.Загорського, доц. А.В.Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. URL: <http://www.lvivacademy.com/>

4. Лис В.В. «Особливості впровадження механізму деінституалізації системи догляду та виховання дітей в Україні». URL: *«Публічне управління XXI століття: Світові практики та національні перспективи»* (м. Харків, 26 квітня 2018 року). Харків, в.-д. «Магістр» : ХарРІДУ НАДУ, 2018. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2018-1/2018_01.pdf;

5. Лис В.В. Публічне управління сферою запобігання соціальному сирітству в Україні у контексті впровадження деінституалізації. *«Проблеми розвитку публічного управління в Україні»* (м. Львів, 11-12 квітня 2019 року) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В.С.Загорського, доц. А.В.Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2019. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/conferencii/Konf_2019_1.pdf

6. Lys Volodymyr «European experience in implementing the mechanism of deinstitutionalization and reforming mechanism of the social services system». *«Публічне управління XXI століття: Синтез теорії та практики»* (м. Харків, 19 квітня 2019 року). Харків, в.-д. «Магістр» : ХарРІДУ НАДУ, 2019. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2019-2/2019_02.pdf

7. Лис В.В., Козак М.Я. «Впровадження реформи системи закладів інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області». *Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2019 року «Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення-регулювання соціальних проблем».* Збірник тез та матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 2019 р.). URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/6235c0_25e065d6dce140c68bf997bc885a3f78.pdf

8. Лис В., Колосовська І. «Ромські громадські організації як чинник впливу на стратегії соціального захисту населення на регіональному рівні». *Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.) : у 3 т. / за заг. ред. А.П.Савкова, М.М.Білінської, О.М.Петрос.* Київ : НАДУ, 2020. Т. 3. – С.256-259. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/8c3484cc-59f7-44b8-8c3d-72b97dca98a5.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ДІТЕЙ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ.....	25
1.1. Систематизація наукових підходів до реформування механізмів інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій.....	25
1.2. Поняття та сутність механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій.....	36
1.3. Нормативно-правові засади реалізації механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій.....	54
Висновки до розділу 1.....	69
Список використаних джерел у розділі 1.....	73
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ДІТЕЙ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ	86
2.1. Аналіз проблемних питань механізмів державного управління системою інституційного догляду дітей в Україні.....	86
2.2. Деінституціалізація як складова процесу децентралізації повноважень у сфері інституційного догляду дітей.....	113
2.3. Зарубіжний досвід реформування системи інституційного догляду дітей	135
Висновки до розділу 2.....	144
Список використаних джерел у розділі 2.....	147
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ДІТЕЙ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ В УКРАЇНІ.....	154
3.1. Удосконалення механізмів реформування системи інституційного	

догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні.....	154
3.2. Обґрунтування концептуальної моделі механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій на регіональному рівні.....	168
3.3. Шляхи реалізації концептуальної моделі механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні.....	174
Висновки до розділу 3.....	191
Список використаних джерел у розділі 3.....	194
ВИСНОВКИ.....	199
ДОДАТКИ.....	206

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ДІ-реформа – реформа інституційного догляду та виховання дітей

ІДтаВД – інституційний догляд та виховання дітей

СОР – міжнародна спільна мережа для захисту дітей у всьому світі від загроз в кіберпросторі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЄС – Європейський Союз

ЄНЕБД – Єдина Національна Електронна База Дітей

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

МОН – Міністерства освіти і науки України

Мінсоцполітика – Міністерство соціальної політики України

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Актуальність теми. Одними з головних факторів розвитку держави, реалізації сталих засад вдосконалення економіки, підвищення добробуту населення, розвитку традицій і культури, освіти, медицини, соціальної сфери та інших важливих галузей та сфер демократичної держави є формування якісного кадрового потенціалу країни, розвиток майбутніх фахівців, турбота про здорове та освічене майбутнє покоління.

Діти не лише майбутнє нашої держави, а й майбутнє у досягненнях наукових звершень, формування розвинутої економіки країни, розквіт національної ідентичності, продовження національних традицій та культури, формування якості нації України.

Соціальне та психічне здоров'я дітей, їх соціалізація, пристосування до умов життєдіяльності суспільства, формування сімейних цінностей, культурних норм спілкування та комунікації – це все формує сім'я, тому тема виховання та розвитку дітей є важливим аспектом розвитку суспільства загалом. Особливо, якщо це стосується дітей із соціально вразливих категорій.

Проблеми удосконалення механізмів ефективного реформування закладів інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій є сьогодні одним з пріоритетних напрямів соціальної політики, оскільки саме від якості соціалізації дітей, їх гармонійного розвитку залежить майбутнє оновлення потенціалу країни, подальший розквіт та добробут України. Тому питання впровадження якісного середовища для розвитку та соціалізації дітей з соціально вразливих категорій є важливим завданням для будь якої країни.

Концептуальні та методологічні підходи до процесу реформування та удосконалення системи інституційного догляду дітей, у тому числі на регіональному рівні, визначені в Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, яка ухвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09 серпня 2017 р. № 526-р.

Актуальність дисертаційного дослідження механізмів реформування сфери інституційного догляду дітей в Україні зумовлена прийняттям Указу Президента

України № 5/2018 від 12 січня 2018 р. «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа», яким визначені пріоритетні напрями захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа, у тому числі на регіональному рівні та впровадженням і реалізацією вищенаведеної Національної Стратегії.

Таким чином, на сьогодні актуалізується питання удосконалення механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій.

Дисертаційне дослідження здійснене у міждисциплінарній площині і спирається на наукові праці вітчизняних та іноземних вчених. Проблемам інституційного догляду та виховання дітей, реалізації прав дітей з інвалідністю, дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування в закладах інституційного догляду та виховання присвячені праці сучасних українських вчених, таких як: Т.Бавол, О.Балакіревої, І.Бандурка, О.Бартош, О.Безпалько, К.Бориченко, Є.Бородіна, Є.Бурдо, О.Бурлака, Т.Веретенко, О.Вінгловської, А.Вознюк, Л.Волинець, Л.Горбунова, Ю.Горемикіна, О.Гурської, А.Дакал, М.Дякович, В.Закриницької, С.Зеленського, М.Іжа, О.Калініченко, Л.Канішевської, Кр.Кірххоф, О.Клименко, І.Колосовської, С.Корецької, М.Кравченко, О.Крестовської, О.Кудрявцева, О.Макарова, М.Мельничук, О.Миколюк, Т.Миськевич, О.Мордань, М.Обіхода, В.Нікітін, О.Олефір, Ж.Петрочко, Ю.Попик, Г.Попова, О.Потопахіна, А.Рєви, К.Річарда, Т.Світличної, С.Сегал, І.Скачко, О.Скороход, О.Стояна, О.Суслова, Є.Татарінцевої, В.Ферро, І.Храпко, А.Чечель, І.Ярмолинської, М.Ясеновської, Є.Яригіної та ін. Зазначені науковці вивчають проблеми інституційного догляду та виховання дітей, визначають пріоритети реформування закладів інституційного догляду, аналізують нормативно-правове регулювання проблеми розвитку таких закладів.

Проблемам розвитку механізмів державного управління присвячені роботи таких науковців як: Г.Атаманчук, А.Березянської, О.Власюк, С.Гайдученко, Р.Ларіна, В.Малиновського, А.Мельник, О.Оболенського, Н.Нижник, Т.Панченко, Р.Рудницька, О.Сидорчук, О.Стельмах, М.Сіцінської, Ю.Тихомирова,

О.Федорчак, С.Чернова та ін. Разом з тим, суто механізми державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні не аналізуються.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової теми кафедри державного управління на тему: «Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник регіонального розвитку та консолідації українського суспільства» (державний реєстраційний № 0120U101169). Автором підготовлені матеріали про вплив ромських громадських організацій на реалізацію державної соціальної політики в сфері захисту прав дитини. Підсумки дослідної роботи коротко представлено у тезах виступу до щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку», НАДУ при Президентові України, м. Київ-2020.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є систематизація наукових підходів та обґрунтування інноваційних шляхів реалізації механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій на регіональному рівні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні *завдання*:

- розкрити теоретичні підходи до проблеми реалізації реформи у системі інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій з урахуванням регіонального аспекту;

- проаналізувати понятійно-категоріальний апарат дослідження;

- розглянути нормативно-правове забезпечення механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій;

- здійснити систематизацію проблем регіонального аспекту запровадження механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій;

- проаналізувати світовий досвід реформування системи інституційного догляду дітей та визначити напрями його адаптації в Україні;

- виокремити пріоритетні напрямки удосконалення механізмів реформування у сфері інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні;

- обґрунтувати концептуальну модель удосконалення механізмів реформування інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в регіоні;

- визначити шляхи удосконалення механізмів реформування інституційного догляду та виховання дітей соціально вразливих категорій в Україні.

Об'єкт дослідження – соціальні відносини в сфері інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні.

Предмет дослідження – управлінські механізми реформування в сфері інституційного догляду дітей.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною базою дисертаційної роботи є загальноприйняті наукові методи фундаментальної, загальнонаукової і конкретно-наукової методології пізнання досліджуваних явищ і процесів. У роботі використано методи й принципи сучасної науки, визначальними з яких стали принцип науковості й об'єктивності, діалектичного зв'язку явищ і процесів державотворення й громадянського життя.

Дослідження базувалося на логіко-діалектичному методі пізнання, на основі якого з'ясовано сутність понять «децентралізація», «деінституціалізація», «механізми реформування системи інституційного догляду дітей», «реформування системи інституційного догляду дітей», «інституційний догляд дітей», «механізми інституційного догляду дітей» (розділ 1.2). Методи системного аналізу та синтезу, порівняння, абстракції, систематизації забезпечили визначення зв'язків між елементами теоретичної моделі механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні (розділ 3.3), а також систематизацію основних підходів до проблематики дослідження (розділ 1.3.) та наукових підходів до понятійно-категоріального апарату дослідження (розділ 1.1). Застосування міждисциплінарного підходу дало змогу комплексно розглянути нормативно-правові механізми реформування інституційного догляду дітей в регіоні (розділ 2.1), а також зарубіжний досвід формування та реалізації системи інституційного догляду дітей та виокремити основні закономірності розвитку системи інституційного догляду дітей за кордоном

(розділи 2.2 та 2.3). Системний підхід було використано для розробки і обґрунтування сучасних шляхів формування та реалізації системи інституційного догляду дітей в регіоні, для виокремлення кластерів проблем системи інституційного догляду дітей, а також з'ясування суті механізмів реформування системи інституційного догляду дітей (розділи 1.3, 3.2 та 3.3).

Емпіричну та фактологічну основу дослідження склали нормативно-правові документи, міжнародні документи, статистичні дані, дані міжнародних авторитетних рейтингів, матеріали вітчизняної та зарубіжної практики реалізації механізмів реформування соціального захисту дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку, у тому числі на регіональному рівні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у дисертаційній роботі запропоновані науково-обґрунтовані шляхи удосконалення механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій, зокрема, обґрунтована концептуальна модель механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано концептуальну модель удосконалення механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні та шляхи її реалізації, до основних етапів якої віднесено: розробку та впровадження Стратегії розвитку інституційного догляду та виховання дітей в Україні на 2021-2031 роки; проведення органами виконавчої влади (зокрема, Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством розвитку громад і територій України) аудиту (моніторингу) регіонів в частині потреб та можливостей дітей, визначення сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, визначення можливостей інституційного розвитку щодо захисту таких сімей та дітей, створення «Дорожньої карти» по кожному регіону щодо можливостей трансформації закладів інституційного догляду та виховання дітей; формування у

регіонах реєстрів дітей та сімей з дітьми; реформування інституцій з урахуванням потреб дитини та сімей з дітьми; запровадження багатопрофільності закладів; запровадження соціальних стандартів підтримки дітей, сімей з дітьми в територіальних громадах; запровадження дієвого громадського контролю за якістю надання послуг сім'я з дітьми в громадах;

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат дослідження в частині змістового уточнення дефініції «механізми реформування системи інституційного догляду дітей», під яким слід розглядати систему нормативно-правових, комплексних, фінансових, соціально-політичних, організаційно-економічних інструментів, практичних важелів та стимулів, за допомогою яких уповноважені центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють суттєві зміни, модернізацію та розвиток системи інституційного догляду та виховання дітей, з метою збереження соціального, психологічного й фізичного здоров'я таких дітей, забезпечення їх соціалізації, формування важливих особистісних якостей, необхідних для життєдіяльності у суспільстві;

- систематизацію світового досвіду реформування системи інституційного догляду дітей, шляхом виокремлення моделі, орієнтованої на виховання в сім'ї, яка забезпечує всебічний розвиток та ефективну соціалізацію (реадаптацію) дитині, котра потребує такого догляду та піклування; а також моделі запровадження альтернативних форм піклування за дітьми: формування будинків сімейного типу, формування фостерних служб, запровадження відповідної мотивації для сімей з метою їх піклування за своїми та прийомними дітьми;

- механізми реформування інституційного догляду дітей в Україні, що передбачають модернізацію сучасних інструментів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій з урахуванням регіонального аспекту; розвиток та удосконалення сучасних інституцій, де перебувають діти; удосконалення законодавчої бази України з метою формування ефективних інституцій догляду дітей з урахуванням процесів децентралізації; імплементація інноваційних форм догляду та соціалізації дітей з урахуванням

регіонального аспекту;

- типологізацію соціально вразливих категорій дітей, що відрізняється від існуючої через виокремлення наступних категорій дітей: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які перебувають у складних життєвих обставинах; діти із вадами розвитку; діти, які потребують відповідних освітніх, виховних, реабілітаційних та інших адміністративних послуг; діти з особливими освітніми потребами; діти з інвалідністю; діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; діти, розлучені із сім'єю; безпритульні діти, діти-біженці, діти, які потребують додаткового захисту; діти, які потребують тимчасового захисту;

набули подальшого розвитку:

- шляхи вдосконалення управлінських механізмів у сфері інституційного догляду дітей в Україні в частині розробки і запровадження Стратегії розвитку інституційного догляду дітей в Україні на 2021-2031 роки;

- систематизація нормативно-правового забезпечення механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій;

- узагальнення науково-практичних підходів щодо виокремлення кластерів проблем у сфері інституційного догляду дітей в Україні, що включають: відсутність єдиного науково обґрунтованого підходу до реформування регіонального аспекту механізмів інституційного догляду дітей; неефективність громадського контролю за якістю та ефективністю надання адміністративних послуг дітям спеціально уповноваженими інституціями; відсутність професійно підготовлених фахівців, які б здійснювали розвиток та соціалізацію дитини відповідно до вимог глобалізаційного та інформаційного суспільства; відсутність встановлених показників ефективності діяльності системи інституційного догляду на регіональному рівні; відсутність прозорих механізмів розподілу повноваження між центральними та місцевими органами виконавчої влади в частині формування інституцій догляду та соціалізації дітей; відсутність достатнього фінансування системи інституційного догляду; відсутність фахівців з

реформ, які б реалізували інноваційні механізми догляду дітей на регіональному рівні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що основні положення дисертації, сформульовані висновки та наукові рекомендації можуть бути покладені в основу формування інноваційних механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні та шляхи її реалізації. Вони дозволяють поглибити знання про механізми реформування інституційного догляду дітей в регіоні та шляхи її реалізації, тому будуть корисними у підготовці лекційних курсів із публічного управління, державної служби, історії України, правознавства, державного будівництва та інших суспільних дисциплін, у плануванні роботи Парламенту України, Кабінету Міністрів України, органів державної влади, інститутів громадянського суспільства тощо.

Окремі положення дисертаційної роботи використано в практичній діяльності:

Уповноваженого Президента України з прав дитини щодо впровадження у проектах, спрямованих на формування ефективних механізмів захисту прав та інтересів дітей у сфері соціальної політики та моніторингу їх реалізації (довідка від 15.05.2019 року № 32-06/985);

Львівського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (довідка від 20.07.2020 року № 406);

Міністерства соціальної політики України (довідка від 18.01.2021 року № 199/0/290-21/57);

Львівської обласної державної адміністрації (довідка від 10.02.2021 року № 5/21-1382/0/2-21/5-25.2).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні положення та розробки в межах дослідження, зокрема ті, що характеризують його наукову новизну та практичне значення результатів, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження були представлені у доповідях та обговорені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Соціальна робота: становлення,

перспективи, розвиток» (м. Львів, 24-25 травня 2018 року), «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття» (м. Хмельницький, 22-23 грудня 2017 року), «Проблеми розвитку публічного управління в Україні» (м. Львів, 12-13 квітня 2018 року), «Публічне управління XXI століття: Світові практики та національні перспективи» (м. Харків, 26 квітня 2018 року), «Проблеми розвитку публічного управління в Україні» (м. Львів, 11-12 квітня 2019 року), «Публічне управління XXI століття: Синтез теорії та практики» (м. Харків, 19 квітня 2019 року), «IX Міжнародна наукова конференція «Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення-регулювання соціальних проблем» (м. Львів, 16-17 травня 2019 року), «Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку» (м. Київ, травень 2020 року).

Публікації. Теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 13 наукових публікаціях. Основні результати висвітлено в 5 статтях, із яких: 4 надруковано у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії Б; 1 стаття – в періодичному науковому виданні інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію здобувача (ISSN: 2674-5216 (Естонія) ISSN Online: 2733-211X (Естонія)). За результатами апробації опубліковано 1 статтю та 7 тез доповідей у матеріалах наукових комунікативних заходів.

Структура дисертації обумовлена метою дослідження і складається із переліку умовних скорочень, вступу, 3 розділів, які включають 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, із них 205 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ДІТЕЙ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

1.1. Систематизація наукових підходів до реформування механізмів інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій

Україна знаходиться на шляху інтеграції до європейської спільноти, у зв'язку з цим виникає потреба реформування та розвитку основних галузей суспільного життя відповідно до європейських стандартів. Оптимізація управління та впровадження позитивних змін вимагає детального вивчення та зважування проблемних ситуацій, які історично склались в державному управлінні. Особливої уваги заслуговують галузі соціальної та освітньої сфери, оскільки їх діяльність спрямована на захист та здійснення прав найуразливішої категорії населення – дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку [1].

Аналізуючи закордонний досвід існування форм влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, можна прийти до висновку, що, ґрунтуючись на багаторічному прагненні до скорочення і ліквідації сирітства, європейські держави прийшли до єдиного правильного рішення – превентивних заходів з попередження сирітства, тобто виявлення кризових сімей, тимчасового влаштування дитини в тимчасову сім'ю до виправлення кризової ситуації в рідній сім'ї, а за неможливості – до підбору усиновителів. Сьогодні відмова від виховання дітей в інституційних закладах є основоположною практикою в більшості країн світу. вивчення зарубіжного досвіду різних форм заміної турботи, можливо, дозволить уникнути помилок і проблем в процесі деінституалізації, зберігши в цілому її позитивний потенціал, з метою адаптації до сучасних реалій [1].

Проблеми визначення оптимальних форм догляду за дітьми, які тимчасово

цього потребують аналізують юристи, економісти, соціологи, фахівці з державного управління.

Дослідник А.Толкачова вважає, що в Україні останнім часом відбувається процес реформування державної системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, який передбачає поділ великих шкіл-інтернатів, покращення підготовки їх мешканців до самостійного життя. Реалізація цієї мети є неможливою без побудови якісно нової системи виховання, введення інновацій (від лат. «innovation» – нововведення, зміни, оновлення). Це пов'язано із цілеспрямованими змінами, які вносять у виховне середовище нові елементи, що викликають перехід системи з одного стану в інший. Передбачуваними змінами можуть бути цілі, умови, зміст, засоби, методи, форми організації освіти й управління процесами в закладах інтернатного типу [2].

В.Резнік, зазначає, що «міжнародний досвід державної опіки над дітьми засвідчує поступову відмову держав, що мають гуманістичне спрямування соціальної політики, від інтернатних форм утримання дітей, позбавлених батьківського піклування, орієнтацію на створення та підтримку сімейних форм опіки». Така, реалізована модель деінституціалізації, включає в собі переведення дітей із закладів інституційного догляду та виховання у сімейні (альтернативні) форми влаштування, тобто у природне для людини середовище, передбачаючи надання різноманітних послуг для підтримки такої сім'ї в межах територіальної громади за місцем проживання, забезпечуючи таким чином запуск або дію трансформаційного процесу органів опіки та піклування. Саме цей підхід на думку дослідника дає можливість мінімізувати зниження рівня людського потенціалу та погіршення соціальних параметрів суспільства, що безпосередньо впливає на дітей із соціально вразливих категорій та на систему їхнього інституційного догляду [3].

Очевидним є те, що одним із першочергових завдань у сфері реформування системи інституційного догляду та виховання дітей соціально вразливих категорій в Україні є розвиток понятійно-категорійного апарату у зазначеній сфері. На існування означених проблем вказує, зокрема, українська дослідниця О.Мордань,

виокремлюючи дискусійність термінів і понять Сімейного кодексу України, законодавства щодо дитячої бездоглядності тощо [4].

На думку Н.Гордієнка, здійснення трансформаційних процесів в сфері інституційного догляду та виховання дітей в напрямку сталого розвитку та функціонування альтернативних (сімейних) форм виховання з метою охоплення всіх потребуючих дітей такими можливостями, без проведення ґрунтовних реформ з достатніми фінансово-управлінськими ресурсами призведе до нездоланих перешкод.

Саме створення програми національного рівня з докладно пропрацьованим методичним, кадровим, фінансовим, інформаційним, технічним та матеріальним комплексом, дасть поштовх до кардинальних змін у розвитку концепцій альтернативних форм виховання та створення послуг для потребуючих верств населення на рівні територіальних громад [5].

Економічно-соціальні проблеми в яких опинилась Україна після розпаду Радянського Союзу призвели до ще більшого зубожіння та духовного занепаду сімей, що перебували в складних життєвих обставинах, в свою чергу саме така соціальна конфігурація стала поштовхом до формування такого явища, як «соціальне сирітство». Дослідники Ю.Кахіані та А.Бондарчук в своїх працях звертають увагу на наслідки цього явища, яке призвело до збільшення кількості інтернатних закладів різних сфер та рівнів підпорядкування. Однак сучасний соціально-економічний потенціал країни дає поштовх до змін та розвитку в системі освіти на засадах гуманізму та людино центризму, що неодмінно має призвести до трансформації існуючих інтернатних закладів [6].

Слід зазначити, що системного дослідження механізмів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей немає, але, разом з тим існують окремі наукові дослідження щодо соціального захисту дітей-інвалідів, дітей-сиріт.

Проблеми розвитку інститутів соціального захисту населення аналізують, зокрема, М.Мельничук [7], С.Корецька [8], В.Нікітін [9], О.Олефір [10], та інші як вітчизняні так і зарубіжні дослідники. Разом з тим, зазначені автори не

виокремлюють конкретних механізмів розвитку інститутів соціального захисту населення.

А.Реут зазначає, що сучасні соціальні послуги, які існують в першу чергу, на засадах соціального партнерства та деінституціалізації, спрямовані на інтеграцію людини в суспільство, а не тільки на матеріальну підтримку, до того ж враховують індивідуальні потреби користувачів та передбачають застосування особових програм, планів виходу із скрутного становища. Однак невирішеним залишається питання щодо якості соціального обслуговування та відповідності стандартам і, насамперед, правове закріплення стандартів якості соціальних послуг. Досягнення більш вагомих результатів передбачає реформування системи соціального захисту, зокрема сфери соціального обслуговування, шляхом відповідності надаваних послуг потребам населення, забезпечення їх доступності та адресності, підвищення їх якості.

Отже, удосконаливши існуючу в Україні систему соціального захисту населення, країна зможе підвищити свої соціальні стандарти і наблизиться до європейських, а також забезпечить українцям нову гарантовану якість життя [11, с. 199].

Є.Бородін вважає, що організацію системи соціальної роботи на регіональному (місцевому) рівні утворюють три підсистеми: «члени територіальної громади»; «заклади соціальної інфраструктури»; «органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади». Так, автор до закладів соціальної інфраструктури пропонує відносити освітянські центри, різні види закладів соціального спрямування, дитячі притулки, неурядові організації соціального спрямування. [12].

Дослідниці І.Колосовська та О.Нема вважають, що «наголос у трансформаційному процесі публічного управління сферою соціальної роботи слід ставити на координування й погодження дій різних суб'єктів, залучених у ці процеси, на використання альтернативних джерел фінансування соціальних послуг, на інтегрування дій державних і недержавних структур у цьому напрямку, на впровадження інструментарію міжсекторального партнерства, на покращення

механізмів надання соціальних послуг на рівні кожної окремої територіальної громади, на посилення дієвості функціонування різних видів соціальних служб тощо» [13].

І.Храпко зауважує, що формування достойної мережі установ соціального захисту населення забезпечить здійснення максимального покриття всіх верств населення, у тому числі дітей, які потребують особливого піклування, які потребують допомоги держави. Важливе місце у цій сфері беззаперечно відводиться Міністерству соціальної політики України, яке координує питання соціального захисту населення. Тому, розглядаючи перелік закладів соціального захисту населення, зокрема його вразливих категорій, варто приділити увагу питанню створення установ соцзахисту населення для дітей-інвалідів, з постійним перебуванням, з метою забезпечення їх соціальної адаптації, можливості усиновлення, а також створення так званих «універсальних» дитячих будинків-інтернатів різнопрофільного характеру надаватимуть можливість максимально охопити потреби населення в даній сфері [14].

Для максимізації задоволення потреб населення в соціальному захисті та з метою охоплення всіх категорій населення, які потребують допомоги держави для забезпечення відповідного рівня життя, в Україні діє досить широка мережа закладів соціального захисту населення. Варто детальніше розглянути установи соціального захисту вразливих категорій населення, а саме людей похилого віку, дітей з фізичними і розумовими вадами розвитку, дітей які позбавлені батьківського піклування [14].

Для конкретизації функцій кожної з вищезазначених установ необхідно охарактеризувати специфіку їх діяльності та визначити її.

На сьогодні, згідно з українським законодавством, інтернатні заклади це:

- дитячі будинки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- загальноосвітні школи-інтернати;
- спеціалізовані школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів;

- спеціальні школи-інтернати для дітей, які потребують корекції фізичного чи розумового розвитку;
- навчально-реабілітаційні центри та санаторні школи-інтернати усіх типів і форм власності [15].

Для деталізації мережі установ соціального захисту населення варто визначити градацію будинків-інтернатів для дітей з фізичними та розумовими вадами розвитку, при якій враховується вік, ступінь фізичної та розумової обмеженості, приналежність до відповідної статі та можливість до самообслуговування, адже це питання є актуальним в умовах сьогодення.

Дослідниця Т.Світлична, аналізуючи діяльність інтегрованих соціальних служб, пропонує їх трактування, як модель, завдяки якій громадянам надається широкий спектр соціальних служб. Зокрема, науковець пропонує «...інтегровані соціальні служби – це комплекс спеціалізованих соціальних служб, які створюються відповідно до потреб членів громади і реалізують певні напрями соціальної роботи, орієнтовані на надання адресної допомоги сім'ям і дітям у подоланні складних життєвих обставин, на основі інтегрованого підходу» [16].

Дослідниця пояснює, що вищезазначена інтеграція має сформувати єдину дієву соціальну надсистему на основі співпраці та партнерства між всіма зацікавленими сторонами (суб'єктами) з метою введення моделі «комплексного підходу» у наданні послуг особам, сім'ям з дітьми та іншим соціальним «об'єктам», які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують такого підходу [16].

На думку Т.Світличної, «...основною причиною, що зумовлює необхідність створення інтегрованих соціальних служб, є некомплектність надання послуг діючими зараз установами» [16].

У навчально-методичному комплексі «Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації» зазначено, що «інтегровані соціальні служби – це комплекс спеціалізованих соціальних служб, які створюються відповідно до потреб членів громади і реалізують певні напрями соціальної роботи, орієнтовані на надання адресної допомоги сім'ям і дітям у подоланні складних життєвих обставин, на

основі інтегрованого підходу». Таким чином «інтегрований підхід» та «інтегративна ситуація» є платформою для формування моделі взаємодії та співпраці всіх стейкхолдерів з метою допомоги та вирішення проблем клієнта, така взаємодія однозначно може бути направлена на захист прав клієнта через виявлення потреб та надання повного комплексу послуг[17].

Також у вищенаведеному комплексі «Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації» вказано, що «стратегіями реалізації завдань інтегрованих соціальних служб є [17]:

- підтримка сімей з дітьми, формування засад відповідального батьківства;
- раннє виявлення та подолання причин, що породжують сімейне неблагополуччя;
- запобігання вилученню дитини із сім'ї;
- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- реінтеграція та соціалізація вихованця інтернатного закладу» [17].

Створення вищенаведеної моделі взаємодії соціальних служб в територіальних громадах дасть змогу надання якісних соціальних послуг для осіб, сімей, сімей з дітьми, що перебувають в складних життєвих обставинах відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [18].

З метою якісного надання послуг, з огляду на потреби територіальної громади формується платформа «інтегрованих» соціальних служб в якій присутні структурні одиниці за напрямом діяльності. Потрібний пакет (базовий перелік) соціальних послуг для клієнта надає та структурна одиниця соціальних служб, яка в тій чи іншій ситуації спроможна найкраще вплинути на стабілізацію життєвої ситуації визначеного клієнта. Такі «інтегровані» соціальні служби можуть надавати перелік соціальних послуг на рівнях: територіальної громади, соціальної групи, клієнта [19, с. 80].

До вищезазначеної платформи «інтегрованих» соціальних служб можуть належати такі структурні одиниці за напрямом діяльності, а саме:

1. «Служба підтримки сім'ї (СПС)», яка б діяла з метою здійснення

соціального супроводу та підтримки сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, наданням адресних комплексних соціальних послуг.

2. «Служба раннього втручання (СРВ)», забезпечує супровід молодих сімей з метою мотивування до відповідального ставлення до виховання та розвитку власних дітей.

3. «Служба супроводу сімейних форм виховання (ССФВ)», забезпечує супроводження дітей, які мають статус до влаштування у сімейні форми виховання та сприяє розвитку інших альтернативних форм виховання.

4. «Служба реінтеграції та соціалізації вихованців інтернатних закладів (СРС)», забезпечує соціалізацію вихованців та їхнім родинам для повернення дітей до сімей та родин, підготовки випускників до самостійного життя, створення власної сім'ї та виконання батьківських функцій;

5. «Служба супроводу дітей, які перебувають у конфлікті з законом (ССДКЗ)», забезпечує дії пов'язані з запобіганням дитячої злочинності та інших видів негативних проявів серед неповнолітніх [19, с.79].

Нині основним полем діяльності «інтегрованих» соціальних служб в Україні є робота з соціально вразливими дітьми та родинами. Функціонування таких служб побудована на загальних принципах надання соціальних послуг з урахуванням специфіки груп отримувачів, а саме: пріоритет інтересів та потреб дитини, гуманність, комплексність, адресність і доступність, «включення» родини до процесу прийняття певних рішень. Слід наголосити, що сьогодні коли країна перебуває в складних соціально-економічних обставинах, потреба у підтримці сімей з дітьми є першочерговим завданням для територіальних громад і з огляду саме на це, питання у наданні якісних та ефективних соціальних послуг є актуальними [21, с. 669].

На думку Р.Картера, перебування дітей у інституціях майже завжди шкодить розвитку дітей; майже завжди умови перебування в інституціях дуже погані. Сімейні форми опіки кращі за інституційні й значно дешевші. Існують докази того, що сімейне і родинне оточення, прийомна сім'я й усиновлення невимірно кращі майже для всіх дітей, ніж життя у добре облаштованих закладах опіки.

Любов і ласка, яку можуть дати тільки батьки (біологічні, прийомні, усиновителі), є надзвичайно потужним чинником, що позитивно впливає на розвиток дитини, – його не можуть замінити ніякі інституційні заклади. Ще більше, існує велика кількість доказів, представлених не лише країнами Центральної та Східної Європи і колишнього Радянського Союзу, а й країнами Південної Африки стосовно того, що інституційна опіка є набагато дорожчою формою опіки, ніж сімейні альтернативи [22, с. 58].

Наприклад, громадська організація «Кожній дитині» отримала докази того, що звичайна інституційна опіка вдвічі дорожча за найдорожчу альтернативну форму опіки залежно від того, надається остання професійно чи добровільно, і приблизно у вісім разів дорожча за соціальні послуги, що надаються вразливим сім'ям. Різниця у вартості опіки є однозначно важливим чинником, і хоч кошти, що витрачаються на перехід із однієї форми опіки в іншу, можуть зрости у період змін, аргумент «Ми розуміємо, що сімейні форми опіки кращі, але не можемо дозволити собі матеріальних затрат» є помилковим [22, с. 59].

Таким чином, Р.Картер [22] вважає будь які форми інституційної спроможності держави неефективними, адже вони не створюють умови для гармонійного розвитку особистості.

На думку М.Кравченко, підходи до надання соціальних послуг за кордоном можливо запровадити в Україні, «...адже багато недержавних організацій мають досвід залучення додаткової фінансової та технічної допомоги з боку міжнародних донорів та організацій, приватного бізнесу, мають адаптовані новітні технології соціальної роботи і підготовлені людські ресурси» [23].

Сьогодні у зв'язку з реформуванням центрів соціальних служб (2020 рік) були змінені функції центрів але забезпечення тісної співпраці з недержавними організаціями в сфері методологічного супроводу організації надання соціальних послуг в громадах залишилось. Поза тим, залишилось і неефективне використання недержавного ресурсу, насамперед через відсутність механізму ліцензування надання соціальних послуг такими організаціями. На нашу думку, саме налагодження співпраці з громадським сектором дасть можливість

сформувати дієвий контроль та підвищити ефективність та якість надання різноманітних послуг в територіальних громадах.

Як, вважає Т.Миськевич, «передовий досвід соціально-благополучних країн демонструє факт приділення належної уваги саме профілактиці негативних соціально-економічних явищ, суть яких полягає в запобіганні виникнення складних життєвих обставин, формами реалізації яких є, зокрема, соціальна реабілітація, інтеграція, реінтеграція тощо» [24]. На думку дослідника «в Україні надання соціальних послуг розглядають першочергово як «інструмент боротьби з бідністю», а не як інструмент «недопущення потрапляння соціальних груп в складні життєві обставини» чи як інструмент «виведення осіб зі складних життєвих обставин» [24].

Таким чином, зазначене вище розходиться з офіційною політикою Мінсоцполітики [24].

Сімейним формам догляду та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування, таким, як дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я, присвячені праці українських та закордонних науковців (С.Бородін [12], О.Бурлака [25], Ю.Горемикіна [26], Кр.Кірххоф [27], М.Кравченко [23], О.Крестовської [28], О.Миколюк [29-30], Т.Миськевич [31], О.Мордань [32], В.Воднік [33], В. Яремчук [34], Г.Попов [34], К.Річард [22], Т.Світлична [16], С.Сегал [35], І.Скачко [36] та ін.). Перед такою сім'єю постають завдання корекції, компенсації вад розвитку, корекції відставання та занедбаності здоров'я дітей, подолання наслідків психічних травм, що вимагає від батьків-вихователів опанування педагогічних та медичних знань та навичок, підготовки до розв'язання проблем прийомних дітей.

Розвиток країни відповідно до європейських стандартів, сучасна політична ситуація, військові дії на території України підвищили інтерес до вивчення проблеми функціонування закладів інституційного догляду та виховання дітей. Зокрема, вивченням внутрішніх явищ та процесів, які мають місце в роботі інституційних навчально-виховних закладах як педагогічної та соціально-педагогічної проблеми займались О.Безпалько [19], Т.Веретенко [37],

О.Вінгловська [38], Л.Волинець [39], Л.Горбунова [40], Ж.Петрочко [41], Ю.Попик [20], С.Сегал [35], І.Скачко [36], О.Скороход [42] та ін.

Відображення проблеми реалізації прав дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку в інституційних закладах знаходимо у напрацюваннях М.Мельничук [7], А.Реут [11], В.Стешенко [43], І.Храпко [14], проблеми соціального захисту у доробку Т.Бавол [44], О.Бурлаки [25], О.Крестовської [28], О.Мордань [31], А.Рева [45] та ін.

Проведений аналіз дає підстави говорити про відсутність системних досліджень питань, пов'язаних зі сферою реформування системи інституційного догляду та виховання дітей соціально вразливих категорій, у тому числі і на регіональному рівні. Частина науковців вважають, що сучасні форми інституційного догляду дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах не відповідають потребам таких дітей і не сприяють розвитку гармонійної особистості таких дітей, більше наносять шкоди, ніж користі. Інша частина науковців пропонують інноваційну модель, формування платформи «інтегрованих» соціальних служб, як ефективний інструмент для забезпечення якісного та вчасного надання різних послуг для клієнтів (в т.ч. дітей, сімей з дітьми) в територіальних громадах.

Таким чином, на сьогодні очевидна нагальна потреба у пошуку нових механізмів та інструментів реалізації принципів трансформації існуючого інституційного догляду та виховання дітей, які опинились в складних життєвих обставинах та дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, яка б змогла забезпечити дотримання прав і найкращих інтересів дітей та соціалізації їх в суспільство.

1.2. Поняття та сутність механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій

Протягом останніх років в Україні здійснювались неодноразово спроби реформування та модернізації усталеної системи інституційного догляду та виховання дітей на сферу надання соціальних послуг для дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю на місцевому рівні. На жаль, на сьогодні майже помітних зрушень та інновацій здійснити не вдалось, разом з тим, ці спроби привернули значну увагу з боку держави, органів державної влади та громадськості. Крім реформування внутрішніх процесів цієї сфери потребують удосконалення й існуючі механізми державного управління сферою інституційного догляду та виховання дітей. Розвиток державного управління в Україні, який зумовлюється курсом євроінтеграції та реформа адміністративної системи що відбувається, потребують якісного удосконалення дієвих механізмів державного управління відповідно до сучасного стану управління в країні [2; 15-16].

Поняття системи інституційного догляду та виховання дітей в контексті державного управління інтегрує у собі діяльність, пов'язану з основними сферами суспільного життя – економічною, соціальною, політичною та духовною. Таке широке визначення потребує конкретного визначення сутності поняття системи інституційного догляду та виховання дітей [16].

Аналіз наукових та нормативно-правових джерел засвідчив, що не існує визначення цього поняття, натомість наводиться класифікація закладів інституційного догляду та виховання дітей за типами, формами власності та підпорядкування, зазначена у Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та відповідних положеннях про організацію роботи цих закладів, зокрема: «це загальноосвітні школи-інтернати; навчально-реабілітаційні центри; будинки дитини; дитячі

будинки; дитячі будинки-інтернати; навчально-виховні комплекси, у складі яких є групи, класи, відділення цілодобового перебування дітей; інші заклади цілодобового та довготривалого (понад три місяці) перебування дітей, у яких одночасно проживає більше ніж 15 дітей» [46].

Закон України «Про охорону дитинства» дає чіткі визначення основних категорій дітей, що перебувають у закладах інституційного догляду та виховання в Україні, проведений аналіз дає можливість умовно об'єднати ці категорії в такі загальні напрямки з питань захисту прав і найкращих інтересів дітей, а саме:

- захист прав неповнолітніх осіб, які не досягли 18-річчя [47];
- захист прав дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, батьки яких унеможливлені з тих чи інших життєвих причин виконувати свої батьківські обов'язки [47];
- захист прав дітей постраждалих в наслідок воєнних дій [47];
- захист прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та безпритульних дітей [47];
- захист прав дітей з інвалідністю [47];
- захист прав дітей, які розлучені із сім'єю та прибули з інших країн та дітей, які потребують додаткового захисту відповідно до Конвенції ООН про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [47];
- захист прав дітей, які потребують тимчасового захисту, не є біженцями та не є громадянами України [47].

Таким чином, як загалом так і постатейно Закон «Про охорону дитинства» чітко встановлює категорії дітей. Тому, на нашу думку, підтримки, різнопланових послуг та розвитку потребують також діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, дитина, розлучена із сім'єю, безпритульні діти, дитина-біженець, дитина, яка потребує додаткового захисту, діти, які потребують тимчасового захисту та інші категорії в повній мірі.

Відповідно до Закону України «Про освіту» наводиться поняття особи з

особливими освітніми потребами – «до них належать особи, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їх права на освіту» [48].

Таким чином можна констатувати, що в межах законодавства України визначено поняття та категорії дітей, які перебувають на утриманні держави або є особливими категоріями. Наступним етапом дослідження є виокремлення типів закладів інституційного догляду та виховання дітей в Україні відповідно до чинного законодавства, а також їх визначення з метою формування інноваційних шляхів розвитку таких установ.

Так, відповідно до Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат, загальноосвітня школа-інтернат це – «загальноосвітній навчальний заклад I-II, I-III ступенів, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують соціальної допомоги, на загальну середню освіту». Загальноосвітня санаторна школа-інтернат – «...це загальноосвітній навчальний заклад I-II, I-III ступенів з відповідним медичним профілем, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації, на загальну середню освіту» [49].

Попередньо зазначалося, що лише частина дітей з особливими освітніми потребами потрапляє до закладів інституційного догляду та виховання дітей в Україні, оскільки протягом останніх років активно запроваджується інклюзивна освіта для цієї категорії дітей. Відповідно до інституцій направляються діти, які з певних причин не можуть здобувати освіту у інклюзіях. Такі діти можуть здобувати освіту у навчально-реабілітаційних центрах – «загальноосвітніх навчальних закладах, метою діяльності яких є реалізація права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку, їх інтеграція в суспільство шляхом здійснення комплексних реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток та корекцію порушень» [50]. У Положенні про навчально-реабілітаційний центр зазначається, що діти із складними вадами розвитку – «це діти з вадами слуху, зору, тяжкими системними мовленнєвими порушеннями,

тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату у поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку, сліпоглухі, діти, які себе не обслуговують і відповідно до індивідуальної програми реабілітації дитини-інваліда потребують індивідуального догляду та супроводу, але вони можуть перебувати у дитячому колективі згідно з рекомендованим лікарями режимом» [50].

Ще один тип закладів інституційного догляду та виховання для дітей, що мають вади розвитку це – спеціальні загальноосвітні школи-інтернати. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку приводить нам широке визначення такого типу установ – «спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, (школа-інтернат), що забезпечує реалізацію права таких громадян на здобуття повної загальної середньої освіти та здійснює заходи з реабілітації» [49].

Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат – загальноосвітній навчальний заклад, що забезпечує здобуття певного рівня освіти, професійну орієнтацію та підготовку, проводить корекційно-розвиткову роботу з дітьми, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, умови проживання та утримання за рахунок держави [49].

Спеціальна загальноосвітня школа – загальноосвітній навчальний заклад з продовженим днем, що забезпечує навчання, виховання та корекційно-розвиткову роботу дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку за рахунок держави» [51].

Дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування усіх типів і форм власності це – «...навчальні заклади, що забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя» [52].

Новим за типом закладів інституційного догляду та виховання є малий груповий будинок. Це – «...заклад соціального захисту, що призначений для тривалого (стаціонарного) проживання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі дітей з інвалідністю, та осіб з їх числа в умовах, наближених до сімейних». Метою існування такого типу закладів є забезпечення умов проживання для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі дітей з інвалідністю, та осіб з їх числа шляхом їх догляду та виховання в умовах, максимально наближених до сімейних, соціалізації та підготовки до самостійного життя, організації надання їм комплексу необхідних послуг, зокрема у громаді, сприяння поверненню дітей в біологічну сім'ю або влаштування в сімейні форми виховання» [53].

Для дітей віком до 4 років у системі інституційного догляду та виховання дітей в Україні існують будинки дитини, які є комунальними закладами охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку та дітей, які опинились у складних життєвих обставинах.

У спеціалізованих будинках дитини можуть організовуватись 1-2 групи для здорових дітей [54].

На сьогодні в Україні є 4 «притулки для дітей» служб у справах дітей обласних державних адміністрацій в які потрапляють діти, що перебувають у складних життєвих обставинах. Ці заклади функціонують згідно з затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (від 9 червня 1997 року № 565) Положенням та є закладами соціального захисту, що забезпечують тимчасове (90 днів) перебування дітей віком від 3 до 18 років. Відповідно до вищенаведеного Типового положення про притулок для дітей служби у справах дітей, основними завданнями закладу є:

– «соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади» [55];

– «створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для

навчання, праці та змістовного дозвілля» [55].

Проведений аналіз дає підстави виокремити наступні заклади інституційного догляду та виховання дітей: по-перше, загальноосвітня школа-інтернат; по-друге, навчально-реабілітаційний центр; по-третє, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат; по-четверте, спеціальна загальноосвітня школа; по-п'яте, дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; по-шосте, малий груповий будинок; по-сьоме, будинки дитини; по-восьме, притулки для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації. Система таких закладів розгалужена, надає різні адміністративні послуги, у тому числі проживання тимчасове або постійне. Разом з тим, на нашу думку, підпорядкованість таких закладів різним органам державної влади створюють проблеми їх спільної та системної діяльності, надання комплексних послуг дітям, проблеми здійснення моніторингу таких дітей та забезпечення їх якісної соціалізації. Тому виникла нагальна проблема формування єдиної системи забезпечення надання адміністративних послуг дітям, виховання їх відповідно до потреб сучасного суспільства, адаптація таких дітей у громади та їх подальше працевлаштування та сприяння вирішення побутових проблем.

Наступним етапом дослідження проблеми інституційного догляду та виховання дітей є визначення наукових підходів до взаємозв'язків в середовищі конкретної сфери суспільних відносин.

У наукових джерелах присутні різні трактування терміну «управління», наприклад, визначається «...як поняття, що характеризує впорядкування взаємодії певної множини елементів або складових природи, суспільства, самої людини» [56, с. 64]. Таким чином, управління виступає, як певна структурна функція з класифікації, впорядкування та розвитку цілісної системи.

Дослідник сучасного менеджменту А.Файоль дає визначення «...управління як ієрархічно організовану діяльність, завдяки якій визначається оптимальний спосіб групування робіт, розподіл повноважень і відповідальності на різних рівнях організації» [57, с. 349], а розвиває це визначення Р.Л.Дафт трактуючи управління «...як ефективне і продуктивне досягнення цілей організації шляхом

планування, організації, лідерства (керівництва) та контролю над організаційними ресурсами» [58, с.839].

З позиції адміністративного права на думку В.Авер'янова державне управління має широке та вузьке значення. З позиції широкого тлумачення державне управління є сукупність всіх видів діяльності держави. У вузькому значенні державне управління здійснюється різними державними органами, що належать до різних гілок державної влади. На думку вченого, саме вузьке розуміння державного управління має бути переважаючим у галузевих державно-управлінських дослідженнях [57].

З позиції галузевих державно-управлінських досліджень розглянемо підходи:

О.Калініченко, що пропонує розглядати державне управління соціальною сферою як «... систематично здійснюваний цілеспрямований вплив держави на стан і розвиток соціальної сфери суспільної системи, суспільних процесів, на свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою реалізації державної соціальної політики, виробленої політичною системою та законодавчо закріпленої в інтересах оптимального функціонування та розвитку інститутів громадського суспільства» [58].

М.Обіхода, А.Дакал, які зазначають «...щодо вироблення певної Стратегії на 2020-2022 роки, в якій зазначено що місія Міністерства соціальної політики України полягає у формуванні та реалізації державної соціальної політики, спрямованої на створення умов для інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя, забезпечення прав та інтересів дітей, сприяння їх вихованню у сімейному середовищі, надання соціальної підтримки особам і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах та самотійно не можуть їх подолати у зв'язку з чим щороку збільшується кількість сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що приводять до направлення дітей у заклади інституційного догляду та виховання» [59].

На думку В.Малиновського, «... суб'єкт управління – це система, наділена певною компетенцією і державно-владними повноваженнями, що дозволяють їй втілювати свою волю у форму керівних команд чи рішень, обов'язкових для

виконання, тобто це система, що управляє» [64, с. 114].

Як зазначено у наукових джерелах «...суб'єктами управління у державному управлінні є, зокрема органи центральної виконавчої влади та керівники цих органів, органи місцевої виконавчої влади (регіональний рівень) та керівники цих органів, які діють в межах компетенції та у спосіб визначений законодавчо» [65,66,67].

Відповідно «...об'єкт управління – це система, яка підпорядковується владній волі суб'єкта управління і виконує його рішення, тобто система, якою управляють. Об'єктом державного управління є все суспільство. Основними об'єктами державного управління слід вважати підпорядковані об'єктам органи виконавчої влади, сектори державного управління, галузі промисловості, державні установи, організації і підприємства, підвідомчі органам виконавчої влади» [65].

Суб'єкт і об'єкт управління знаходяться у постійній динамічній взаємодії, в процесі якої виникають управлінські відносини. У процесі взаємодії між собою суб'єкт і об'єкт утворюють процес управління [65, с. 54].

На думку Ю.Тихомирова «... між суб'єктами і об'єктами виникають управлінські відносини лише завдяки тому, що суб'єкти наділені відносно об'єктів владними повноваженнями» [66, с 432].

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що основною узагальнішою специфічною рисою публічного управління, є така:

- публічне управління є загально усвідомленою діяльністю яка ґрунтується на чинному нормативно-правовому базисі, що має на меті організацію певних законних дій щодо налагодження сталих відносин між суб'єктом та об'єктом управління з метою утворення процесу управління для виконання вимог закону.

Наступним елементом аналізу понятійно-категоріального апарату дослідження є систематизація наукових підходів до проблеми «система», її основних характеристик.

Доступним та зрозумілим, на наш погляд, є трактування поняття системи, як щось ціле, створене з окремих частин і елементів для цілеспрямованої діяльності

[66]. «Ознаки системи характеризуються:

- безліччю елементів;
- єдністю головної мети для всіх елементів;
- наявністю зв'язків між елементами;
- цілісністю і єдністю елементів;
- структурою та ієрархічністю, відносною самостійністю;
- чітко вираженим управлінням» [66].

Проведений аналіз дає підстави виокремити наступні структурні елементи системи інституційного догляду та виховання дітей, зокрема: по-перше, заклади (установи) інституційного догляду та виховання дітей; по-друге, органи управління закладами інституційного догляду та виховання дітей; по-третє, громадські об'єднання, у тому числі: благодійні фонди, релігійні організації, які створені задля підтримки, розвитку або реформування даної системи; по-четверте, діти, які потребують відповідних освітніх, виховних, реабілітаційних та інших адміністративних послуг.

Крім того, слід констатувати, що у науковій літературі відсутні системні визначення поняття «сфера інституційного догляду та виховання».

Відповідно до «Словника української мови» поняття «сфера» має кілька тлумачень:

- «район дії, межа поширення чого небудь»;
- «область фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства; галузь знання, виробництва, мистецтва»;
- «сукупність умов, середовище, в яких що небудь відбувається» [60].

З огляду на це, сфера інституційного догляду є областю функціонування системи інституційного догляду та виховання. В аналітичному звіті за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні, поняття інституційного догляду трактується як «догляд, що здійснюється в закладах цілодобового перебування, діяльність яких не ґрунтується на потребах дитини, а умови проживання неподібні до сімейних» [61]. «Там же зазначено, що ці заклади характеризуються властивостями класичної інституційної культури (стандарти,

неіндивідуалізм, знеособлення, чіткі суворі правила, соціальне дистанціювання тощо). Перебуваючи у таких умовах понад три місяці й не отримуючи піклування з боку батьків чи осіб, котрі їх замінюють, дитину трактують як таку, що перебуває на довгостроковому інституційному догляді» [61].

Таким чином, система інституційного догляду та виховання дітей в Україні – це системна взаємопов'язана діяльність державних закладів та установ, які підпорядковані та координуються центральними виконавчими органами влади (зокрема, Міністерству соціальної політики України, Міністерству освіти і науки України та Міністерству охорони здоров'я України), що здійснюють побутову, виховну, соціально-педагогічну діяльність, для реалізації законних прав на соціальний захист дітей незахищених категорій. Відповідно до статті 13 Конвенції ООН про права дитини [67], «дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини» [67].

Реалізація вищенаведеного права дитини все ж таки зазнає певних обмежень, але таких обмежень які передбачені Законом та є вкрай необхідними з огляду на забезпечення прав інших осіб та з метою забезпечення громадського порядку або безпеки, здоров'я населення [67].

Проведений аналіз дає підстави ствердити, що система державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні – це організаційно-функціональна сукупність ієрархічно впорядкованих державних та місцевих органів влади, а також органів місцевого самоврядування, які здійснюють функції щодо формування, розвитку та реформування закладів інституційного догляду з метою забезпечення якісного та ефективного розвитку та соціалізації дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Наступним поняттям є «механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій».

Основою для дослідження суті понять «механізми державного управління», «механізми публічного управління» є наукові дослідження таких дослідників:

Г.Атаманчук [68], А.Березянська [69], О.Власюк [70], С.Гайдученко [63], Р.Ларіна [72], В.Малиновський [62], А.Мельник [65], О.Оболенський [64], М.Обіход [59], А.Дакал [59], Н.Нижник [73], Т.Панченко [74], М.Сіцінська [75], Ю.Тихомиров [64], О.Федорчак [76], С.Чернов [63] та ін. Зазначені автори аналізують принципи, методи, алгоритми формування та реалізації механізмів державного управління.

Оскільки, процес інституційного догляду та виховання дітей частково інтегрується до соціальної сфери, освітньої сфери, сфери охорони здоров'я та охорони дитинства, зазначимо про окремі галузеві дослідження механізмів державного управління. Зокрема, вивченням механізмів державного управління у соціальній сфері займались Б.Андрусин [77], О.Балакірева [78], О.Бартош [79], О.Безпалько [80], К.Бориченко [81], М.Мельничук [82], О.Потопахіна [83] та ін. Поняття механізмів державного управління в освітній сфері розкриваються у працях О.Гурської [84], Л.Канішевської [85-86], О.Макарової [87], Ж.Петрочко [88] та ін. Розвитком теми в галузі охорони здоров'я займались такі дослідники: А.Бандурка [89], Є.Бурдо [90], Г.Постолук [91], І.Скачко [36] й ін. Механізми державного управління у сфері охорони дитинства відображені у доробку О.Вінгловської [38], Л.Волинець [39], О.Кудрявцевої [92], О.Крестовської [28], Є.Татарінцевої [93]. Проте, в науковій літературі відсутні дослідження механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей.

Існує багато наукових підходів до визначення поняття «механізм державного управління», «механізм публічного управління», «механізм адміністрування» тощо.

Так, у Словнику-довіднику з державного управління визначено, що механізми державного управління – «це практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей. Схеми реального механізму державного управління містять цілі, рішення, впливи, дії, результати. Комплексний механізм державного управління вони визначають як систему політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу органів державного управління» [94, с. 50].

В.Авер'янов [59] розглядає поняття механізму державного управління як «сукупність відповідних державних органів, організованих у систему для виконання цілей (завдань) державного управління відповідно до їх правового статусу, та масив правових норм, що регламентують організаційні засади та процес реалізації вказаними органами свого функціонального призначення. Відтак, складовими елементами зазначеного механізму виступають:

1) система органів виконавчої влади;

2) сукупність правових норм, що регламентують як організаційну структуру системи органів виконавчої влади, так і процеси її функціонування та розвитку» [57].

На думку В.Малиновського, механізми державного управління сформульовано – це «... сукупність засобів організації управлінських процесів та способів впливу на розвиток керованих об'єктів із використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління» [62, с. 134].

Н.Нижник та О.Машков механізми державного управління визначають як: «складову частину системи управління, що забезпечує вплив на внутрішні (коли йдеться про механізм управління організацією) та зовнішні (коли говорять про механізм взаємодії з іншими організаціями) фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта» [75]. У цьому ж джерелі зазначено, що механізми управління слід розглядати як окрему категорію управління, складовими якої є методи впливу, елементи об'єкта, цілі управління, різні види потенціалів тощо [75].

Автори зауважують, що «реальний механізм управління завжди конкретний, оскільки спрямований на досягнення конкретних цілей за допомогою впливу на конкретні фактори і цей вплив здійснюється через використання конкретних ресурсів» [75].

Г.Атаманчук відзначає, що механізми управління, «це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта» [97, с. 54].

Там само, зазначається, «механізми державного управління – це складна система державних органів, організованих відповідно до визначених принципів для здійснення завдань державного управління та інструмент реалізації виконавчої влади держави» [97, с. 54].

Також автор зауважив, «механізми формування та реалізації державного управління – це сукупність і логічний взаємозв'язок соціальних елементів, процесів та закономірностей, через які суб'єкт державного управління «схоплює» потреби, інтереси і цілі суспільства в управляючих впливах, закріплює їх у своїх управлінських рішеннях та діях і практично втілює в життя, зважаючи на державну владу» [97, с. 54].

Розглянувши, основні визначення механізмів державного управління, які розкривають суть цього поняття, можемо зробити висновок, що механізми державного управління – це сукупність інструментів, методів, методик, засобів, які регулюють певні управлінські процеси та/або реалізацію державно-управлінські рішення. Водночас, слід зазначити, що на сьогодні не існує єдиного підходу до проблеми визначення поняття «механізми державного управління», у кожного науковця власні погляди та систематизація механізмів.

Наступним етапом дослідження механізмів державного управління є їх систематизація та класифікація, які залежно від проблеми, яка вирішується із застосуванням конкретного механізму державного управління, можна поділити на три основних типи: механізми-процеси, механізми-інструменти, механізм-системи, та такі види: економічний, організаційний, мотиваційний, правовий та політичний [71; 74].

Також, вищенаведених подібних підходів стосовно комплексного механізму державного управління дотримуються автори монографії «Державний механізм забезпечення інформатизації системи охорони здоров'я» [74].

М.Круглов зазначає, що «фактори державного управління можуть мати економічну, соціальну, організаційну, політичну і правову природу. Відповідно комплексний механізм державного управління бачить як систему економічних, мотиваційних, організаційних, політичних і правових механізмів» [99].

А.Березянська дає визначення механізмів державного управління за суб'єктами управління. Відповідно до думки дослідника, в Україні механізми державного управління поділяються на такі, які здійснюються органами управління:

- центральні органи влади;
- органи влади регіонального рівня обласного рівня;
- органи влади районного рівня;
- органи місцевого самоврядування, (влада місцевого рівня) [71].

О.Федорчак подає узагальнену класифікацію механізмів державного управління та поділяє думку таких дослідників як: А.Березянська Р.Ларіна, А.Владзимирського, О.Балуєва в частині поділу механізмів за функціональним призначенням та суб'єктом управління [78].

Основні ознаки типологізації державної політики і системи захисту дітей, пов'язані з визначенням ролі різних акторів у вихованні дітей і ступеня втручання держави. У число акторів входять: держава, місцеве самоврядування, наддержавні інституції, громадські рухи та організації, батьки й самі діти. Право приймати рішення про стратегії виховання, освіти дітей, а також оцінювати результати реалізації цих стратегій може належати різним інституціям. Сучасний захист дітей визначається як система практик, націлена на забезпечення кращої якості життя дітей на основі балансу влади батьків, інститутів і самих дітей.

За визначенням словника-довідника з державного управління комплексний механізм державного управління розглядаємо як «...систему політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу органів державного управління» [96].

У сфері інституційного догляду та виховання виділяємо - соціальний, правовий, мотиваційний, організаційний та фінансовий механізми державного управління (рис. 1.1).

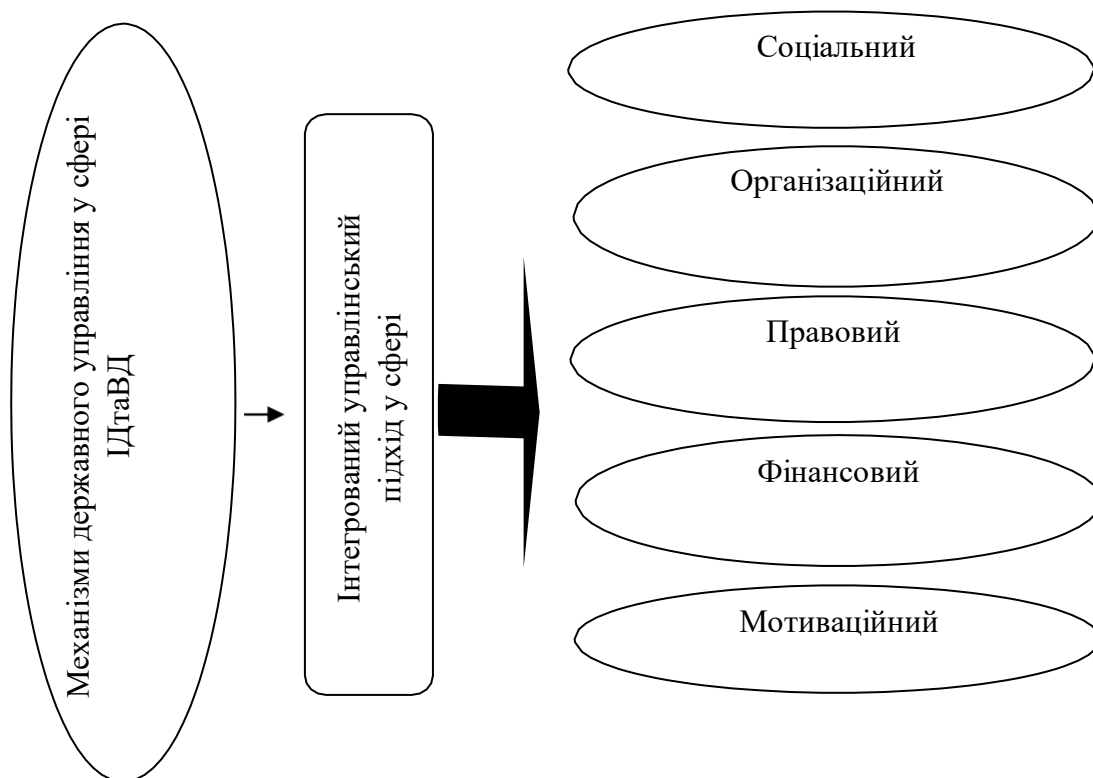

Рис.1.1. Сучасні механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій [систематизовано автором].

Проведений аналіз дає підстави зробити узагальнені висновки, що під механізмами реформування системи інституційного догляду дітей слід розуміти систему нормативно-правових, комплексних, фінансових, соціально-політичних, організаційно-економічних інструментів, практичних важелів та стимулів, за допомогою яких уповноважені центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють суттєві зміни, модернізацію та розвиток системи інституційного догляду та виховання дітей, з метою збереження соціального, психофізичного здоров'я таких дітей, забезпечення їх соціалізації, формування важливих особистісних якостей, необхідних для життєдіяльності у суспільстві.

На нашу думку механізми реформування системи інституційного догляду дітей можна класифікувати як: організаційний, нормативно-правовий, соціальний, економічний, мотиваційний (кадровий), інноваційний. Проаналізуємо кожний з зазначених механізмів.

Організаційний механізм – це система управління, яка регулює різні сторони діяльності інституцій догляду та виховання дітей, регламентує внутрішні службові зв'язки і досягає стійкої взаємодії між центральними та місцевими органами влади та інституціями догляду та виховання дітей.

Організаційний механізм повинен забезпечувати появу інновацій.

На сьогодні до системи організаційного механізму слід віднести: Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України; Національну соціальну сервісну службу України; на регіональному та субрегіональному рівні державне управління здійснюється департаментами, управліннями, відділами відповідно обласних державних адміністрацій, районних державних адміністрацій та виконавчих органів територіальних громад на основі низки положень та розпоряджень відповідно до типів закладів інституційного догляду та виховання дітей, що надходять з різних органів, уповільнюючи та ускладнюючи процес здійснення системного управління.

Нормативно-правовий механізм – це сукупність законодавчих та нормативно-правових документів України, що регулюють суспільні та управлінські відносини у сфері державного управління щодо інституційного догляду та виховання дітей соціально незахищених категорій, яка може бути реалізована шляхом прийняття законодавчих та нормативно-правових документів, спрямованого на врегулювання діяльності у сфері надання адміністративних та формування соціальних послуг і захисту дітям соціально незахищених категорій.

Соціальний механізм – це сукупність засобів, інструментів, методів, спрямованих на захист дитини від різного роду соціально-економічних ризиків з метою створення умов для її життєдіяльності у соціальному, культурному освітньому та економічному середовищі.

Економічний механізм – це комплекс економічних та фінансових методів і важелів впливу на систему інституційного догляду та виховання дітей та перспективу її реформування з метою забезпечення найоптимальнішого розвитку

системи надання адміністративних та соціальних послуг дитині, а також найоптимальнішого розвитку закладів, які спрямовані на забезпечення всебічного розвитку та соціалізації дитини.

Мотиваційний (кадровий) механізм – це комплекс загальноприйнятих стимулів, цінностей, матеріальних мотивацій тощо, що спрямовані на удосконалення кадрового потенціалу у сфері інституційного догляду та виховання дітей. Мотиваційний механізм має формувати якісний професійний склад системи інституційного догляду та виховання дітей. Саме від якості формування кадрового потенціалу залежить і якість надання послуг закладами інституційного догляду та виховання дітей.

Наступний механізм, який також відіграє важливу роль у реформуванні інституційного догляду та виховання дітей є інноваційний механізм.

Усі види зазначених вище механізмів взаємозалежні між собою й дозволяють забезпечити ефективний інноваційний процес у сфері інституційного догляду та виховання дітей. Таким чином, інноваційний механізм ґрунтується на відпрацюванні (формуванні новацій в контексті реформи децентралізації) взаємодії державних владних структур та органів місцевого самоврядування, інституцій (закладів) догляду та виховання дітей з метою модернізації та удосконалення існуючої форми управління та структури, імплементація інноваційних форм діяльності в систему інституціонального догляду та виховання дітей. Ефективність функціонування інноваційного механізму залежить від обґрунтованого вибору інноваційних проєктів та програм відповідно до регіональних базових можливостей, пріоритетів та економічної спроможності для їх реалізації. Дієвий інноваційний механізм починається з ефективних організаційних кроків, які є основою організаційного механізму.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що механізми реформування системи інституційного догляду та виховання дітей – це сукупність інструментів, методів, методик, засобів, зміни форм, які сприяють:

- 1) підвищенню ефективності та результативності забезпечення додержання прав і законних інтересів дітей загалом, зокрема, категорій дітей-сиріт, дітей,

позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

2) покращенню та посиленню захисту особистих і майнових прав дітей;

3) забезпеченню якості надання адміністративних, соціальних, медичних, юридичних, освітніх, реабілітаційних послуг дітям, які перебувають в інституційних установах;

4) здійсненню моніторингу та контролю за якістю надання різнопланових послуг дітям-сиріт, дітям, позбавлених батьківського піклування, дітям з інвалідністю, дітям з особливими освітніми потребами, дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах;

5) підвищенню фахового й кваліфікаційного рівня працівників закладів інституційного догляду та виховання дітей;

6) удосконаленню взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та органів державної влади у сфері інституційного догляду та виховання дітей;

7) розширенню видів діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на підтримку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Крім того, проведений аналіз системи інституційного догляду та виховання дітей та особливості соціального захисту дітей, які опинились в складних життєвих обставинах, дає підстави зазначити, що до соціально вразливих категорій дітей відносяться діти, що не мають доступу до звичайних загальноприйнятих ресурсів з метою реалізації своїх прав.

Система інституційного догляду та виховання дітей складається з: по-перше, закладів (установ) інституційного догляду та виховання дітей; органів управління закладами інституційного догляду та виховання дітей; громадських об'єднаннях.

Система державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні – це організаційно-функціональна сукупність ієрархічно впорядкованих державних та місцевих органів влади, а також органів місцевого

самоврядування, які здійснюють функції щодо формування, розвитку та реформування закладів інституційного догляду з метою забезпечення якісного та ефективного розвитку та соціалізації дітей, які залишилися без батьківського піклування.

1.3. Нормативно-правові засади реалізації механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій

Наступним етапом дослідження проблем модернізації механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій є визначення та з'ясування основних нормативно-правових засад реалізації таких механізмів.

Основні нормативно-правові засади системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій врегульовані Конституцією України. Так, відповідно до статті 52 Конституції України «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» [100].

Стаття 53 Конституції України закріплює право «кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі» [100].

На основі конституційних засад в Україні функціонує Закон України «Про освіту» та Закон України «Про повну загальну середню освіту». Ці закони надають батькам право вибору форми отримання освіти дитиною. Тобто, навчання в спеціальному закладі освіти чи у корекційних класах при загальноосвітніх школах, або надають можливість надомного навчання. У 3 статті Закону України «Про повну загальну середню освіту» зазначено, що система загальної середньої освіти складається із змісту повної загальної середньої освіти на кожному її рівні, мережі закладів освіти, учасників освітнього процесу,

кадрового, фінансового, науково-методичного, ресурсного та нормативно-правового забезпечення освітньої та управлінської діяльності у сфері загальної середньої освіти. [53].

Основні поняття статті 19 Закону України «Про освіту» зазначають, що:

- «органи влади всіх рівнів мають створити умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів» [48];
- «держава забезпечує підготовку фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами на всіх рівнях освіти» [48];
- «для навчання, професійної підготовки або перепідготовки осіб з особливими освітніми потребами застосовуються види та форми здобуття освіти, що враховують їхні потреби та індивідуальні можливості» [48];
- «органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти створюють особам з особливими освітніми потребами умови для здобуття освіти нарівні з іншими особами шляхом належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення універсального дизайну та/або розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби та можливості таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку» [48];
- «навчання, виховання та розвиток осіб з особливими освітніми потребами у закладах дошкільної, позашкільної та загальної середньої освіти здійснюються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку» [48].

Для дітей-інвалідів існує низка спеціальних законів, у тому числі Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [101] дає розуміння, «про основи соціальної захищеності дітей-інвалідів в Україні і гарантує їм рівні соціальні можливості», Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначає, «основні засади для створення відповідних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням

здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності» [101].

Закон України «Про охорону дитинства» визначає, «охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини» [47].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства» [102].

Основою нормативно-правової бази для навчально-виховної роботи з дітьми, що мають додаткові освітні потреби є Закон України «Про освіту» [48].

В умовах ведення військових дій на території України діяльність щодо переміщених осіб та дітей із їх числа регламентує Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Ним визначено порядок розміщення переміщених дітей з числа дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей з інвалідністю; дітей з особливими освітніми потребами; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах [103].

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що на сьогодні врегульовані механізми інституційного догляду та виховання, зокрема: дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку.

Разом з тим, зазначені механізми є неефективними, оскільки вони носять загальних характер, крім того, існує проблема зарегульованості таких механізмів,

що ускладнює надання ефективних адміністративних послуг у зазначених закладах.

На нашу думку, реформування та удосконалення системи адміністративного устрою (реформа децентралізації) нерозривно пов'язане із зміною пріоритетів розвитку усіх суспільних сфер, у тому числі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (реформа деінституціалізації) соціально вразливих категорій, оскільки наближення адміністративних послуг дітям та ім'ям з дітьми, які їх потребують, вимагають диференційованого підходу.

Процес реформування системи інституційного догляду та виховання дітей називають деінституціалізацією. Основним документом, що регламентує проведення цієї реформи є Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [46], яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України 526-р від 09 серпня 2017 року. Цей документ сформував основні принципи процесу деінституціалізації та поклав «початок перетворенням застарілої системи інституційного догляду та виховання дітей на систему формування особистості дітей позбавлених батьківського піклування у сімейному середовищі та соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами» [46].

Відповідно до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки до основних закладів інституційного догляду та виховання дітей належать, зокрема: загальноосвітні школи-інтернати; інтернати; навчально-реабілітаційні центри; будинки дитини; дитячі будинки; дитячі будинки-інтернати; навчально-виховні комплекси, у складі яких є групи, класи, відділення цілодобового перебування дітей; інші заклади цілодобового та довготривалого (понад три місяці) перебування дітей, у яких одночасно проживає більше ніж 15 дітей [46].

На виконання вищезазначеної Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки у Львівській області були прийняті наступні нормативно-правові документи:

- рішення № 825 XIX сесії Львівської обласної ради від 21 травня 2019 року «Про

затвердження Регіонального стратегічного плану дій з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 23 липня 2019 року № 777/0/5-19 «Про утворення Координаційної ради з питань захисту прав дітей та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 17 березня 2021 року №197/0/5-21 «Про затвердження складу Координаційної ради з питань захисту прав дітей та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області у новій редакції»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 3 січня 2020 року № 1/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні Концепту пріоритетних комунікаційних напрямів впровадження та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2020 – 2024 роки»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 30 липня 2020 року № 585/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (Ді-Реформи) у Львівській області та показників ефективності його виконання» [104].

Основними завданнями Регіонального стратегічного плану дій з реформування системи інституційного догляду і виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки є:

«- забезпечення в процесі реформи ефективної координації дій між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжвідомчого співробітництва та взаємодії;

- створення ефективної системи раннього виявлення та підтримки сімей з дітьми, які перебувають в складних життєвих обставинах, з метою попередження розлучення дитини з сім'єю і попадання в заклад інституційного догляду та

виховання дітей;

- створення і розвиток освітніх, медичних, соціальних, реабілітаційних послуг відповідно до потреб дітей та їх сімей, перш за все, на рівні громади;

- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування» [104].

Для досягнення зазначеної основної мети і завдань, з урахуванням результатів комплексного дослідження ситуації щодо забезпечення прав дітей в регіоні за 2018 рік, Регіональний план передбачає ряд заходів з реалізації стратегічного плану реформування, спрямованих на створення ефективних механізмів підтримки сімей з дітьми, які об'єднують фінансову, матеріальну допомогу та послуги для сприяння батькам у виконанні своїх обов'язків по догляду та вихованню дітей, подоланні складних життєвих обставин [104].

У Львівській області на виконання Національного плану дій та програмних документів у грудні 2017 році створена Міжвідомча робоча група з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, яка у 2019 році перетворена у Координаційну раду з питань захисту прав дітей та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області, що діє і сьогодні, яка є консультативно-дорадчим органом при Львівській обласній державній адміністрації, створеним з метою підвищення рівня взаємодії місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності області у сфері захисту прав дітей, попередження бездоглядності, безпритульності, складних життєвих обставин серед дітей, розвитку різного типу (виду) соціальних, медичних, освітянських послуг для дітей та сімей з дітьми та реалізації завдань та принципів Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки і Регіонального стратегічного плану дій з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки [104-105].

Основними завданнями Координаційної ради з питань захисту прав дітей та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у

Львівській області є:

1) координація зусиль та забезпечення конструктивної взаємодії між місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та об'єднаннями, підприємствами, установами усіх форм власності з метою реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області та впровадження медичних та соціальних послуг для дітей та сімей з дітьми, розвитку інших видів послуг, вирішення питань пов'язаних з захистом прав дітей, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку дітей, організації роботи із запобігання дитячої бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень [104-105];

2) підготовка пропозицій щодо шляхів та найкращих практик забезпечення виконання завдань, визначених Регіональним стратегічним планом дій з реформування системи інституційного догляду і виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки, та моніторинг стану їх виконання [104-105];

3) вивчення проблемних питань та надання керівникам закладів інституційного догляду та виховання дітей, спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей усіх форм власності рекомендацій щодо покращення умов утримання і виховання дітей у цих закладах (інституціях);

4) вивчення проблемних питань створення та функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, надання батькам-вихователям, прийомним батькам, опікунам/піклувальникам рекомендацій щодо покращення умов утримання і виховання дітей [104-105];

5) здійснення контролю та моніторингу за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності;

6) узагальнення та поширення (сприяння поширенню) позитивного досвіду роботи щодо здійснення соціального захисту дітей, попередження безпритульності та бездоглядності серед них, розвитку сімейних форм виховання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, освітніх, медичних

та соціальних послуг для дітей та сімей з дітьми;

7) підготовка рекомендацій і пропозицій щодо формування та реалізації державної політики реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на території Львівської області;

8) визначення шляхів, механізмів і способів вирішення спірних питань, що виникають у процесі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [104-105];

9) організація моніторингу виконання планів і заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та Регіонального стратегічного плану дій з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки відповідальними виконавцями;

10) інформування широкого кола громадськості про стан виконання покладених на Координаційну раду завдань, щодо захисту прав дітей та хід реалізації реформи системи інституційного догляду і виховання дітей у Львівській області [104-105].

Для забезпечення проведення комунікативних заходів щодо популяризації сімейних форм виховання, інформування мешканців області щодо шкоди виховання дітей в закладах інституційного догляду та впровадження ДІ-реформи, службою у справах дітей облдержадміністрації розроблено Концепт пріоритетних комунікаційних напрямів впровадження та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області затверджений розпорядженням голови Львівської облдержадміністрації від 3 січня 2020 № 1/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні Концепту пріоритетних комунікаційних напрямів впровадження та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2020-2024 роки», яким також узгоджено План інформаційно-просвітницьких (комунікаційних) заходів [104-105].

Крім того, на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 703-р «Про затвердження плану заходів з реалізації II етапу

Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» та з метою впровадження вищенаведеного II етапу було прийнято розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 30 липня 2020 року № 585/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (Ді-Реформи) у Львівській області та показників ефективності його виконання», яким було затверджено наступні дії та сформовано завдання для органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування:

- затвердити показники ефективності виконання плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (Ді-реформи) у Львівській області (далі – Показники ефективності);

Департаменту освіти і науки облдержадміністрації, департаменту соціального захисту населення облдержадміністрації, департаменту охорони здоров'я облдержадміністрації, департаменту внутрішньої та інформаційної політики облдержадміністрації, департаменту з питань культури, національностей та релігій облдержадміністрації, службі у справах дітей облдержадміністрації, Львівському обласному центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Управлінню превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у Львівській області, Управлінню патрульної поліції у Львівській області:

- забезпечити виконання Плану заходів у межах видатків передбачених як субвенції з державного бюджету, місцевого бюджету на відповідний рік, а також за рахунок інших джерел;

- подавати щорічно до 01 лютого та 01 липня починаючи з 2021 року, службі у справах дітей облдержадміністрації інформацію про стан виконання Плану заходів та Показників ефективності;

Головам районних державних адміністрацій, міським головам міст обласного значення, головам територіальних громад (ТГ):

- забезпечити виконання Плану заходів у межах видатків, передбачених як

субвенції з державного бюджету на відповідний рік, а також за рахунок інших джерел.

- забезпечити розроблення, прийняття та виконання районних, міських міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад планів заходів та показників ефективності виконання відповідних планів заходів до 01 жовтня 2020 року;

- передбачати видатки на реалізацію районних, міських міст обласного значення, територіальних громад планів заходів при формуванні бюджетних запитів на 2021 та наступні роки;

- подавати щорічно до 01 лютого та 01 липня починаючи з 2021 року службі у справах дітей облдержадміністрації інформацію про стан виконання Плану заходів та Показників ефективності;

Службу у справах дітей облдержадміністрації забезпечити узагальнення та подання Міністерству соціальної політики України інформації (звіту) про стан виконання Плану заходів і Показників ефективності щорічно до 10 лютого та 10 липня, починаючи з 2021 року.

Проведений аналіз показує, що у Львівській області активно створюються умови, у тому числі інституційні для проведення ДІ-реформи (реформування інституційного догляду та виховання дітей) в регіоні [104-105].

Державне управління внутрішньою діяльністю закладів інституційного догляду та виховання дітей унормовується також відповідними положеннями: Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат [106]; Положення про навчально-реабілітаційний центр [107]; Типове положення про будинок дитини [108]; Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [109]; Положення про дитячий будинок сімейного типу [110] та Положення про прийомну сім'ю [111], Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей [112].

Аналіз дає підстави зазначити, що існує значна кількість закладів, які підпорядковані різним органам виконавчої влади та органам місцевого

самоврядування, мають несистемну структуру і не спрямовані на вирішення важливих для суспільства питань – формування гармонійної особисті, створення ефективних умов для розвитку дітей, їх соціалізації та подальшої життєдіяльності у суспільстві.

Проаналізуємо основні інституції, які здійснюють державне управління системою інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій.

Відповідно до статті 101 Конституції України «парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини» [113].

Для забезпечення діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини утворюється секретаріат, у структурі якого функціонує Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності [100]. В Управлінні з питань дотримання прав дитини та сім'ї працює Відділ з питань дотримання прав дитини, який з метою забезпечення реалізації повноважень Уповноваженого у сфері здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини здійснює низку завдань. Основні завдання Відділу з питань дотримання прав дитини Управління з питань дотримання прав дитини та сім'ї, відображені у Додатку Б.

Наступною до недавнього часу дієвою інституцією з дотримання прав дитини був Інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, який запроваджено на підставі Указу Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11 серпня 2011 року № 811/2011 та скасовано на підставі Указу Президента України «Про звільнення М. Кулеби з посади Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 15 червня 2021 року №242/2021. Однак, в той же день введено посаду Радника – уповноваженого Президентом України з прав дитини та дитячої реабілітації на підставі Указу Президента України «Про призначення Д. Герасимчук Радником – уповноваженим Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації» від 15 червня 2021 року №245/2021 [114]. Однак провести аналіз посадових обов'язків

уповноваженого Радника неможливо, у зв'язку з несформованими до цих пір завданнями вищезазначеного Радника.

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР, яка визначає (стаття 1), що «в Україні має функціонувати центральний орган виконавчої влади, який реалізуватиме політику в сфері сім'ї та дітей» [115].

Згідно з Положенням про Міністерство соціальної політики України, яке затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року №423, «саме воно вважається ключовим центральним органом виконавчої влади у нашій державі, що відповідає за державну політику щодо дітей та сімей» [116].

Згідно з пунктом 4 Положення про Міністерство соціальної політики України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423 [116] Мінсоцполітики діє відповідно до покладених на нього завдань, відображені у Додатку В.

Окремо слід зауважити, що в структурі Міністерства соціальної політики в 2020 році утворена Національна соціальна сервісна служба України, яка діє відповідно до покладених на неї завдань щодо реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення з питань: надання соціальних послуг; соціальної підтримки сім'ї; соціального захисту бездомних осіб; соціальної адаптації осіб; запобігання та протидії насильству; забезпечення гендерної рівності; захисту прав депортованих; ветеранів; соціального захисту осіб з інвалідністю; осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; внутрішньо переміщених осіб; соціального захисту ветеранів війни; сприяння волонтерської діяльності; оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей.

Реалізація державної політики у сфері здійснення державного контролю:

- за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, соціальні послуги);

- за використання коштів державного бюджету, виділених для надання соціальної підтримки, зокрема під час проведення перерахунку її розмірів у разі встановлення фактів надмірної виплати коштів або надання її з порушенням законодавства;

- за дотриманням прав дітей [116].

Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ України) відповідно до покладених на нього завдань і на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 467/2011 в межах питань захисту прав і найкращих інтересів дітей [117]:

- затверджує норми харчування для дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах, фізіологічні (медичні) норми харчування для осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

- затверджує організацію медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі, набори продуктів дитячого харчування, Порядок інформування батьків дітей або їх інших законних представників про норми та порядок безкоштовного забезпечення продуктами дитячого харчування окремих категорій дітей, норми харчування для дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах;

- затверджує інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються в загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які вимагають особливих умов виховання та ін. [117].

Міністерство освіти і науки України (МОН), «є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми

власності» [118].

Згідно із Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» від 15 лютого 2011 р. № 3017-VI [Про ратифікацію Європейської конвенції] Міністерство освіти і науки України є органом, якому мають направлятися запити від держав – учасниць Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) (CETS № 202) від 27 листопада 2008 р. [119] про надання інформації стосовно усиновлювача, дитини та її сім'ї.

Міністерство юстиції України (Мін'юст) згідно з Положенням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 [120] і відповідно до покладених на нього завдань забезпечує здійснення представництва інтересів осіб, які не мають в Україні постійного місця проживання, під час розгляду справ судами України у межах виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. [120], а також в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України чи іншими актами законодавства [120].

Міністерство юстиції України визначено як компетентний центральний орган для виконання міжнародно-правових зобов'язань України за Конвенцією про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. [121], Європейською конвенцією про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS № 105) [121], Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. [122], Конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. [123] і Конвенцією про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS № 192) [125].

Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (стаття 1 Закону України «Про Національну поліцію») [127].

Серед основних повноважень Національної поліції України є здійснення

контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; та вживає заходів із запобігання та протидії насильству в сім'ї [126].

Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства є тимчасовим консультативним, дорадчим органом, утвореним Кабінетом Міністрів України з метою підготовки пропозицій щодо реалізації державної політики з питань захисту прав та інтересів дітей [128].

Положення про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 р. №1200 [128].

Згідно з пунктом 4 зазначеного Положення Комісія відповідно до покладених на неї основних завдань: здійснює аналіз реалізації державної політики у сфері охорони дитинства, вивчає результати діяльності органів влади та органів місцевого самоврядування та інших організацій які реалізують дитячу політику, моніторинг стану виконання органами влади всіх рівнів завдань з реалізації державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення проектів нормативно-правових актів у сфері охорони дитинства [128].

Окремо слід зауважити, що нами розглянуто основний нормативно-правовий базис по реалізації ДІ-реформи в Україні, однак 1 червня 2020 року (до Дня захисту дітей) Кабінет Міністрів України прийняв 20 Постанов та Розпоряджень (в тому числі змін до існуючих документів), які стосувались захисту прав дітей, розвитку соціальних послуг в громадах та впровадження II частини ДІ-реформи в Україні [129].

Проведений аналіз дає підстави виокремити наступні інституції, які формують політику та здійснюють державне управління системою інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини,

Міністерство соціальної політики України, Національна соціальна сервісна служба України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство юстиції України, Національна поліція України, Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства, а також органи і служби у справах дітей загальної компетенції, заклади для дітей та підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах, заклади для безпритульних дітей та підлітків, заклади для дітей та підлітків з особливими потребами (з функціональними обмеженнями), спеціальні заклади та установи для профілактики правопорушень серед дітей та підлітків.

Слід констатувати, що існує широка нормативно-правова база, яка врегульовує питання забезпечення соціального захисту дітей соціально вразливих категорій, водночас, ця база зорієнтована на застарілі стандарти та норми та не враховує сучасні інноваційні шляхи розвитку таких дітей. Крім того, доцільним видається прийняття єдиного кодексу (або єдиного закону), який би системно врегулював усі питання реалізації реформи деінституціалізації та соціального, матеріально, інституційного, психологічного, освітнього забезпечення дітей, у тому числі дітей, які потребують особливого піклування.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що відсутні системні дослідження проблеми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій, у тому числі на регіональному рівні. Частина науковців вважають, що сучасні форми інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій не відповідають потребам таких дітей і не сприяють розвитку гармонійної особистості таких дітей, більше наносять шкоди, ніж користі. Так, пропонують розвиток інтегрованих соціальних служб як інноваційної моделі надання соціальних послуг населенню та ефективний механізм забезпечення дітей соціально вразливих категорій відповідними соціальними послугами.

Створення інтегрованих соціальних служб в територіальних громадах

дозволить гарантувати надання соціальних послуг особам/сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах згідно чинного законодавства. Стратегіями реалізації завдань інтегрованих соціальних служб є: по-перше, підтримка сімей з дітьми, формування засад відповідального материнства та батьківства; по-друге, виявлення та подолання причин, що породжують сімейне неблагополуччя; по-третє, запобігання вилученню дитини із сім'ї; по-четверте, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; по-п'яте, реінтеграція та соціалізація дітей, які перебували в інтернатних закладах.

Зазначено, що одним з ефективним альтернативних варіантів догляду, які існують в сучасних країнах, є утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування, в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях. Акцентовано увагу на питаннях соціальної підтримки таких будинках та прийомних сімей, надання їм матеріальної допомоги, житла, відповідного супроводу щодо виховання дітей, які мають особливі потреби.

Визначено, що система інституційного догляду дітей в Україні – це системна взаємопов'язана діяльність державних закладів та установ, які підпорядковані та координуються центральними виконавчими органами влади (зокрема, Міністерству соціальної політики України, Міністерству освіти і науки України та Міністерству охорони здоров'я України), що здійснюють побутову, виховну, соціально-педагогічну діяльність, спрямованих на розвиток та соціалізацію дитини у сучасне суспільства з урахуванням глобалізаційних та інформаційних викликів, задоволення освітніх потреб дитини та формування побутових навичок з метою подальшого проживання у суспільстві .

Водночас, система державного управління у сфері інституційного догляду дітей в Україні – це організаційно-функціональна сукупність ієрархічно впорядкованих органів державної влади та місцевого самоврядування, які в межах своїх повноважень здійснюють управлінський організуючий вплив на функціонування закладів (установ, організацій) інституційного догляду дітей з метою розвитку та соціалізації дітей у сучасне суспільства з урахуванням глобалізаційних та інформаційних викликів, задоволення освітніх потреб дитини

та формування побутових навичок з метою подальшого проживання у суспільстві.

Механізми державного управління – це сукупність інструментів, методів, методик, засобів, які регулюють певні управлінські процеси та/ або реалізацію державно-управлінських рішень.

Механізми реформування системи інституційного догляду – це система нормативно-правових, комплексних, фінансових, соціально-політичних, організаційно-економічних інструментів, практичних важелів та стимулів, за допомогою яких уповноважені центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють суттєві зміни, модернізацію та розвиток системи інституційного догляду дітей, з метою збереження соціального, психологічного й фізичного здоров'я таких дітей, забезпечення їх соціалізації, формування важливих особистісних якостей, необхідних для життєдіяльності у суспільстві.

У Львівській області на виконання Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки були прийняті наступні нормативно-правові документи:

- рішення № 825 XIX сесії Львівської обласної ради від 21 травня 2019 року «Про затвердження Регіонального стратегічного плану дій з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 23 липня 2019 року № 777/0/5-19 «Про утворення Координаційної ради з питань захисту прав дітей та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 17 березня 2021 року №197/0/5-21 «Про затвердження складу Координаційної ради з питань захисту прав дітей та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області у новій редакції»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 3 січня 2020 року № 1/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні Концепту

пріоритетних комунікаційних напрямів впровадження та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2020-2024 роки»;

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 30 липня 2020 року № 585/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (Ді-Реформи) у Львівській області та показників ефективності його виконання».

Виокремлено наступні інституції, які здійснюють державне управління системою інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Міністерство соціальної політики України, Національна соціальна сервісна служба України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство юстиції України, Національна поліція України, Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства, а також органи і служби у справах дітей загальної компетенції, заклади для дітей та підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах, заклади для безпритульних дітей та підлітків, заклади для дітей та підлітків з особливими потребами (з функціональними обмеженнями), спеціальні заклади та установи для профілактики правопорушень серед дітей та підлітків.

Матеріали розділу дисертації викладені у працях [129-130].

Список використаних джерел у розділі 1

1. Що приховують зачинені двері інтернатів. URL: <http://khp.org/index.php?id=1369168374>.
2. Толкачова А.С. Дослідження проблеми формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип. 6. С. 208-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_6_27
3. Резнік В. Історичні форми виховання дітей-сиріт у контексті сучасної опіки в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 49. С. 136-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2014_49_22.
4. Мордань О.О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків: автореф. дис. ...канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 «Механізми державного управління». Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2015. 20 с.
5. Гордієнко Н.М. Проблеми реформування інтернатних закладів з погляду педагогів (за даними соціологічного дослідження). *Український соціум*. 2017. № 4 (63). URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/70-83__no-4__vol-63__2017__UKR.pdf
6. Кахіані Ю.В., Бондарчук А.О. Заклад інтернатного типу як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності. *«Молодий вчений»*. 2017. № 10.1 (50.1). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10.1/26.pdf>
7. Мельничук М.В. Становлення соціального захисту та суспільного добробуту громадян в Україні. Донецьк, 2007. 228 с.
8. Корецька С.О. Нормативи та соціальні стандарти бюджетного фінансування галузей соціальної сфери. *Економічний простір*. 2009. №21. С.130-137.
9. Никитин В.А. Проблемы и направления реализации социального в обществе. М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. 210 с.
10. Олефір О. Фінансування системи соціальних гарантій у контексті

забезпечення суспільного добробуту. *Україна: аспекти праці*, 2003. №4. С. 41-47.

11. Реут А.Г. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8799/17-Reyt.pdf>

12. Бородін Є.І. Соціальна робота органів місцевого самоврядування з молоддю в Україні: організаційно-правовий аспект. *Держ. упр. та місц. самоврядування*. 2011. Вип. 4(11). С. 240-250

13. Колосовська І., Нема О. Удосконалення публічного управління у сфері соціальної роботи на регіональному рівні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018, вип. 4(39). С. 109-114.

14. Храпко І.Є. Мережа установ соціального захисту населення України. URL: [file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80/Downloads/eui_2013_1_63%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80/Downloads/eui_2013_1_63%20(1).pdf)

15. Черепаня М.Т. Заклади інтернатного типу: історіографія поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. соціальна робота»*. 2017. Випуск 2 (41). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18334/1/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94%D0%98%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%90%D0%A2%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%A2%D0%98%D0%9F%D0%A3%20%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF%20%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%A2%D0%AF.pdf>

16. Світлична Т.В. Розвиток інтегрованих соціальних служб як інноваційної моделі надання соціальних послуг населенню. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/20.pdf>

17. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: [навч.-метод. комплекс] / автор-упоряд.: О.В.Безпалько, І.Д.Зверева, З.П.Кияниця, В.О.Кузьмінський [та ін.] / за заг. ред.: І.Д.Зверевої, Ж.В.Петрочко. К. : Фенікс, 2007. 528 с.

18. Про соціальні послуги: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
19. Безпалько О.В., Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / за заг. ред.: І.Д.Зверевої, Ж.В.Петрочко К.: Фенікс, 2007. С.79-528 с.
20. Попик Ю.В. Організація діяльності інтегрованих соціальних служб в територіальних громадах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2 (39). С. 193-196.
21. Макарова О.В., Черенько Л.М. Соціальні послуги для сімей з дітьми: нові виклики та напрямки вдосконалення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 10. С. 697-700.
22. Картер Річард. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей. К.: Логос, 2005. 88 с.
23. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. *Демократичне врядування: Науковий вісник*. 2014. Вип. 14. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf
24. Миськевич Т. Реформування системи надання соціальних послуг в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 4 (169). С. 12–16. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2019/4.pdf>.
25. Бурлака О.С. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: автореф. дис....д-ра юр. наук. Київ, 2017. 36 с.
26. Горемикіна Ю. Інституалізація дітей у контексті соціальних ризиків та політика деінституалізації. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/9_2017/33.pdf.
27. Кирххоф Кр. Защита прав детей-инвалидов в Европе. *Государство и право*. 2002. № 3. С. 94-97.
28. Крестовська Н.М. Європейський досвід у сфері захисту прав дитини та можливості його застосування в Україні. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 54-59.

29. Миколюк. О. До Європи без інтернатів. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-yevropy-bez-internativ>.
30. Миколюк О. Соціальний прорив Болгарії. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/socialnyu-proryv-bolgariyi>.
31. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12mooodu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12mooodu.pdf).
32. Воднік В.Д. Проблеми дітей-сиріт в умовах побудови громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого* 2018. № 4 (39). С. 101-111.
33. Яремчук В.В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема. *Вісник психології і педагогіки ПНУ ім. В Стефаніка*. 2010. № 15. С. 7-10.
34. Попов Г.В. Діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав дітей: научное издание / за наук. ред. М.К.Якимчука; Нац. акад. прокуратури України. Київ: Алерта, 2012. 168 с.
35. Сегал С. Деинституциализация. *Энциклопедия социальной работы: Пер. с англ. В 3 т. М. Центр общечеловеческих ценностей*, 1993. Т.1. С.171-175.
36. Скачко І. Недитячі проблеми будинку дитини. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1550506889>.
37. Веретенко Т.Г., Денисюк О.М., Спіріна Т.П. Міжнародний досвід деінституалізації та реформування соціальних послуг: зб. науков. праць *Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. Херсон*, 2017. Вип. 79(1). С. 207-210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79%281%29_44.
38. Вінгловська О.І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2000. 216 с.
39. Волинець Л.С. Про дітей, яких лелеки приносять державі. Нотатки несторонніх. Київ: ТОВ «Софія-А» ЛТД, 2017. 240 с.
40. Горбунова Л.М., Богачов С.В., Іванчук І.Ф. Цивільні права малолітніх і неповнолітніх та їх цивільно-правова відповідальність. Київ: Поліграф-Експрес,

2008. 48 с

41. Петрочко Ж.В., Денисюк О.М., Безпалко О.В., Вайнола Р.Х., Вчимося жити самостійно: навч.-метод. посіб. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 203 с.

42. Скороход О. З насильством у розвинених країнах жорстко. У нашій державі діти часто гинуть від насильства, соціальна служба про це знає, але нічого не робить, – дитячий омбудсмен Микола Кулеба. URL: https://censor.net.ua/resonance/3074963/z_nasilstvom_u_rozvinenih_kranah_jorstko_u_nashyi_derjav_dti_chasto_ginut_vd_nasilstva_sotsalna_slujbaСловник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/sfera>.

43. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навчальний посібник. Київ, 2018. 388 с.

44. Бавол Т.В. Особливості системи надання соціальних послуг в Україні. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 41. С.165-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2014_41_21.

45. Рева А. Деінституціалізація – це інструмент, що допоможе побороти циклічне коло бідності, яке залишилось у спадок від радянської системи виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14089.html>.

46. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки: розпорядження КМУ від 09 серп. 2017 р. № 526-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html.

47. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

48. Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

49. Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03#o17>.

50. Положення про навчально-реабілітаційний центр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-12>.

51. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08>.

52. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>.

53. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

54. Про затвердження Типового положення про будинок дитини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0372-98>.

55. Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-%D0%BF>.

56. Державне управління: курс лекцій: навч. посіб./ за заг. ред. Д.І.Дзвінчука. Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу, 2 вид., переробл. і доповн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 615 с.

57. Файоль А. Общее и промышленное управление / А.Файоль. – М.: Республика, 1992. – 349 с.

58. Дафт Р.Л. Менеджмент / Ричард Л.Дафт ; В.Вольский (пер. с англ.). – СПб.; М.; Х.; Минск : Питер, 2002. – 839 с.

59. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б.Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 384 с.

60. Калініченко О.О. Соціальна сфера в аспекті державного управління. *Національне господарство України: теорія та практика управління: [зб. наук. пр.]*. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. С. 231-234.

61. Обіход М.М., Дакал А.В. Захист прав і найкращих інтересів дітей, як одна з пріоритетних соціальних функцій держави. Науковий електронний журнал «Державно-управлінські студії» Київ: № 11, 2019. URL: <http://studio.ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Obikhod-Dakal-DUS-11.pdf>

62. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%25EF%25F0%25E5%25F4%25B3%25EA%25F1&found=41>

&action=search.

63. Ілюзія захисту. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. URL: https://issuu.com/katyacheltsova/docs/audit_report_fin_opt/1?ff=true&e=12107844/41389705.

64. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посіб. Київ: Атіка, 2003. 576 с.

65. Чернов С.І., Новікова М.М., Гайдученко С.О. Текст лекцій з дисципліни «Державне та регіональне управління». Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ, 2014. 140 с.

66. Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса. Москва, 1998. 798 с.

67. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю. Державне управління: підруч. Київ: Знання, 2009. 320 с.

68. Загальне поняття системи і її види. Антикризове управління підприємством. 2005. URL: <http://library.if.ua/book/60/4207.html>.

69. Права дітей. URL: <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1345191694.pdf>.

70. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций, 4-е изд., дополн. Москва: Омега-Л, 2006. 584 с.

71. Березянська А.О. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізми державного управління» та їх класифікація. URL: <http://official.chdu.edu.ua/article/viewFile/60593/56337>.

72. Власюк О.С., Крисаченко В.С. Український соціум. К.: Знання України. К.: *Знання України*, 2005. 792 с.

73. Лазор О.Д., Лазор О.Я., Юник І.Г. Основи державного управління та місцевого самоврядування: навч.-метод. посібн. Вид-во 5-те, допов. і перероб. Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. 520 с.

74. Ларіна Р.Р., Владзимирський А.В., Балусева О.В. Державний механізм забезпечення інформатизації системи охорони здоров'я: монографія / під заг. ред.

В. В. Дорофієнко. Донецьк: ТОВ «Цифрова типографія», 2008. 252 с.

75. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організаціях державного управління: навч. посіб. / за заг. ред. Н.Р.Нижник. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 159 с.

76. Панченко Т.В. Громадський контроль і його вплив на формування ефективності роботи місцевого врядування. *Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади [монографія] / О.В.Власенко, П.В.Ворона, М.О.Пухтинський та ін.* Полтава, 2009. С. 261-276.

77. Сіцінська М.В., Ярмолинська І.В. Механізми здійснення громадського контролю за дотриманням прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання дітей. *Інвестиції: практика та досвід*, 2019. № 15. С.76-79.

78. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління. *Демократичне врядування.* 2008. №1. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf

79. Андрусишин Б.І., Синьов В.М. Соціально-правовий захист дітей з вадами розумового розвитку: навч. посіб. Київ: НПУ ім. Драгоманова, 2007. 177 с.

80. Балакірева О.М., Бондар Т.В. Інструктивно-методичні матеріали щодо роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді з дітьми та молоддю груп ризику. Київ: USAID. Проект розвитку ВІЛ/СНІД-сервісу в Україні, 2012. 100 с.

81. Бартош О.П., Поліщук Ю.М. Соціально-правовий захист неповнолітніх в діяльності соціальних служб США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право.* Вип. 6. 2006. С. 218-220.

82. Безпалько О.В., Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / за заг. ред.: І.Д.Зверєвої, Ж.В.Петрочко К.: Фенікс, 2007. 528 с.

83. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.

84. Мельничук М.В. Становлення соціального захисту та суспільного добробуту громадян в Україні. Донецьк, 2007. 228 с.

85. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 2004 с.

86. Гурська О., Мироненко Л. Особливості родинно-сімейного виховання в умовах школи-інтернату. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8533/1/Gursyka.pdf>

87. Канішевська Л.В., Кузьменко Л.В., Свириденко С.О. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві: навч. метод. посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 336 с.

88. Канішевська Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХмЦНЦ, 2011. 368 с.

89. Макарова О.В., Черенько Л.М. Соціальні послуги для сімей з дітьми: нові виклики та напрямки вдосконалення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 10. С. 697-700.

90. Петрочко Ж.В., Денисюк О.М., Безпалко О.В., Вайнола Р.Х., Вчимося жити самостійно: навч.-метод. посіб. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 203 с.

91. Бандурка А.М. Безопасность детей (книга для родителей, воспитателей и педагогов). Харьков: Золотая миля, 2008. 372 с.

92. Бурдо Е.П., Гаранина Е.Г. Защита прав детей в практике Европейского суда по правам человека. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/zaschita-prav-detey-v-praktike-evropeyskogo-suda-po-pravamcheloveka>

93. Постоліук Г. Ще одна стратегія скасування інтернатної системи. Чи зміни будуть? *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/30/226702/>.

94. Кудрявцева О.М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 225 с.

95. Татаринцева Е.А. Права и обязанности родителей в современной Великобритании. *Право и политика*. 2001. № 11. С. 116-124.

96. Державне управління: Словник-довідник / за заг. ред. В.М.Князева, В.Д.Бакуменка. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.

97. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций, 4-е изд., дополн. Москва: Омега-Л, 2006. 584 с.

98. Брюховецька Н.Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика. Донецьк: ІЕП НАН, 1999. 276 с.

99. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией. Москва: Русская деловая литература, 1998. 356 с.

100. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

101. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06 жовтня 2005 р. № 2961-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.

102. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.

103. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 27 березня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18?find=1&text=%E4%B3F2%E8>.

104. Перелік документів нормативно-правового забезпечення ДІ-реформи прийнятий у Львівській області з метою імплементації Національного плану дій з реалізації реформи інституційного догляду та виховання дітей. Регіональний стратегічний план дій з реформування системи інституційного догляду і виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки. URL: https://loda.gov.ua/di_reforma_zarady_ditey_lvivshchyny. Реформа децентралізації у Львівській області – «круглий стіл» представників громадськості та експертів. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=53316>

105. Реформа системи інституційного догляду та виховання. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/>

presentation/20170406-11.pdf.

106. Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0525-03#o17>.

107. Положення про навчально-реабілітаційний центр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-12>.

108. Типове положення про дитячий будинок дитини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2016-%D0%BF>.

109. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>.

110. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08>.

111. Положення про прийомну сім'ю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.

112. Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-97-%D0%BF>.

113. Уповноважений з прав людини. Інформація про підрозділ. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/information.html>

114. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> та Про призначення Д.Герасимчук Радником — уповноваженим Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2452021-39169>

115. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995р. № 20/95-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>

116. Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 та структурний підрозділ Національну соціальну сервісну службу: Постанова Кабінету Міністрів України

від 26.08.2020 р. № 783. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>

117. Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Указ Президента України від 13.04.2011р. № 467/2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/467/2011>

118. Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014р. № 630. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п>

119. European Convention on the Adoption of Children (Revised) (CETS No 202). Strasbourg, 27.XI.2008, entry into force 01/09/2011. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/202>

120. Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014р. № 228. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п>

121. Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction. Done at The Hague, on the 25th day of October, 1980. Entry into force: 1-XII-1983. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24>

122. Про приєднання України до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном: Закон України від 20.07.2006 р. № 15-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-16>

123. Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Закон України від 11.01.2006 р. № 3303-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15>

124. Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей: Закон України від 14.09.2006 р. № 136-V. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/136-16>

125. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Закон України від 15.02.2011 р. № 3017-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3017-17>

126. Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми: Закон України від 20.09.2006 р. № 166-V. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/166-16>

127. Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п>

128. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 р. № 1200. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-п>

129. Перелік Постанов та Розпоряджень Кабінету Міністрів України прийнятий 1 червня 2020 року. URL: <https://data.gov.ua/dataset/7c0e19d9-3c5a-4f2f-a45e-ea41511c59bd/resource/2acab312-a706-4ffd-926c-5bc73d9c525f/download/normativna-baza.doc>

130. Лис В.В. Управління сферою запобігання соціальному сирітству в Україні у контексті впровадження принципів деінституціалізації. *Збірник наукових праць ЛРІДУ НАДУ при Президентові України «Ефективність державного управління»*. 2019. Вип. 4 (61). Ч. 1. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/198506/199286>

131. Лис В.В. Поняття та сутність механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій. *Наукові перспективи: журнал*. 2020. №5 (5). С. 155-167.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ДІТЕЙ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

2.1. Аналіз проблемних питань механізмів державного управління системою інституційного догляду дітей в Україні

Соціалізація, виховання, проживання та утримування дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування в меншій мірі та дітей, які опинились в складних життєвих обставинах в більшій мірі, на сьогодні в Україні відбувається в умовах інституційної системи утримання та виховання дітей, яка базується на суспільному розшаруванні. З історії відомо, що така система соціалізації мала постійних прихильників починаючи з часів розквіту епохи Просвітництва, тоді за цією концепцією вважалося, що система інтернатного виховання дітей дає можливість отримати нову «породу» вільних не обтяжених пороками людей [1].

Ідеї громадського виховання дітей існували досить довго. Уже в кінці 50-х років минулого століття на території бувшого Радянського Союзу на заклик М.Хрущова, стало відкриватися безліч шкіл-інтернатів зовсім не для важких підлітків й сиріт, а для того, щоб розгорнути як якнайширше мережу комуністичного виховання всіх дітей. Вважалося, що в дошкільних і шкільних установах подібного типу створюються гарні умови для всебічного розвитку дітей, для виховання у них почав колективізму. Переваги такого виховання бачилися в можливості правильної організації режиму дня, розумного поєднання праці, навчання, відпочинку, спорту. Ці ідеї були специфічні не лише для Радянської держави – у багатьох країнах люди намагалися створити якісь особливі, ідеальні умови суспільного виховання, які могли б перевершити сімейне. Подібні ідеї харчувалися різними світоглядними джерелами. На сьогодні ці педагогічні проекти давно показали свою неспроможність, але принципи

організації державної системи піклування в сучасній Україні в основному не змінилися [2].

Зміна пріоритетів державної політики у сфері дитинства вимагає активізації соціальної роботи, спрямованої на запобігання розміщенню дітей в інтернатних закладах і захист їхнього права на сімейне виховання [3].

Як слушно зауважують дослідники, історично ті країни, що ставили інтереси дітей в основу своєї стратегії розвитку, пройшли цей шлях і мають високі стандарти життя. Тому нам є чого в них повчитися, адже життя показує, що найкращими інвестиціями є інвестиції в дітей [4].

Найважливіше завдання держави вбачається у виведенні сімей зі складних життєвих обставин для подальшого повноцінного піклування батьками про дітей. Тут своєчасною допомогою стають тимчасові форми перебування соціальних сиріт – короткострокове перебування в центрах соціальної підтримки дітей та сімей або центрах реабілітації, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, у сім'ях патронатних батьків. Під час перебування дитини у тимчасових формах перебування з біологічною сім'єю повинна проводитися реабілітаційна робота у вигляді сприяння зайнятості батьків (допомога у перекваліфікації, підвищення кваліфікації тощо), соціально-психологічна робота, медико-соціальна підтримка хворих батьків (у тому числі на алкоголізм та наркоманію)» [5].

Перебування дитини в інституції, з одного боку, орієнтоване на пом'якшення таких соціальних ризиків, як сирітство та інвалідність, а з іншого – створює новий «ризик шкідливої інституалізації», який є результатом проблем у діяльності багатьох закладів інституційного догляду дітей» [6].

Україна на даний час опинилася у складних кризових соціально-економічних умовах: по-перше, поширення та негативні наслідки пандемії коронавірусу, які впливають не лише на погіршення здоров'я нації, а й формування інноваційних можливо позитивних форм навчання дітей, у тому числі дітей, які перебувають в закладах інституційного догляду; по-друге, постійне загострення воєнно-політичної ситуації; по-третє, довго тривке хвилеподібне погіршення економічного добробуту населення, у тому числі добробуту сімей з дітьми та

неблагополучних сімей; по-четверте, погіршення ситуації у сфері працевлаштування та зайнятості населення, яке викликано загостренням пандемії COVID-19 та ін.

Таким чином, на сьогодні актуалізується питання перегляду та удосконалення заходів інституційного догляду та розвитку дітей, які опинилися у важких життєвих ситуаціях.

Кабінет Міністрів України 11 травня 2006 року схвалив Концепцію Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка була розрахована на 10 років [7].

Основною завданнями Державної програми були:

- забезпечення захисту прав і найкращих інтересів дітей;
- забезпечення права кожної дитини на сімейне виховання в територіальній громаді;
- забезпечення духовного, психофізичного та розумового розвитку дитини з метою соціального захисту, отримання належної освіти, першочергових навичок до самостійного життя;
- забезпечення протидії дитячій безпритульності і бездоглядності, правопорушенням, жорсткому поводженню з дітьми та насильству над ними;
- забезпечення надання різноманітних послуг для дітей та сімей з дітьми [7].

Разом з тим, Державна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не вирішила поставлених завдань та не досягла своєї мети через те, що застосовані механізми її реалізації показали відсутність системності у підходах впровадження програми.

9 серпня 2017 року Урядом України була схвалена «Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» та план заходів з реалізації її першого підготовчого етапу, який завершився підготовкою регіональних планів реформування (далі – Стратегія) [8]. Цю Стратегію розроблено з метою «зміни існуючої системи інституційного догляду та виховання дітей, яка не відповідає реальним потребам дітей та сімей з дітьми, і створення умов для повноцінного виховання та розвитку дитини в сім'ї» [8].

До основних першочергових проблем системи інституційного догляду та виховання дітей можна віднести наступні, що відображені на рис. 2.1. [8]

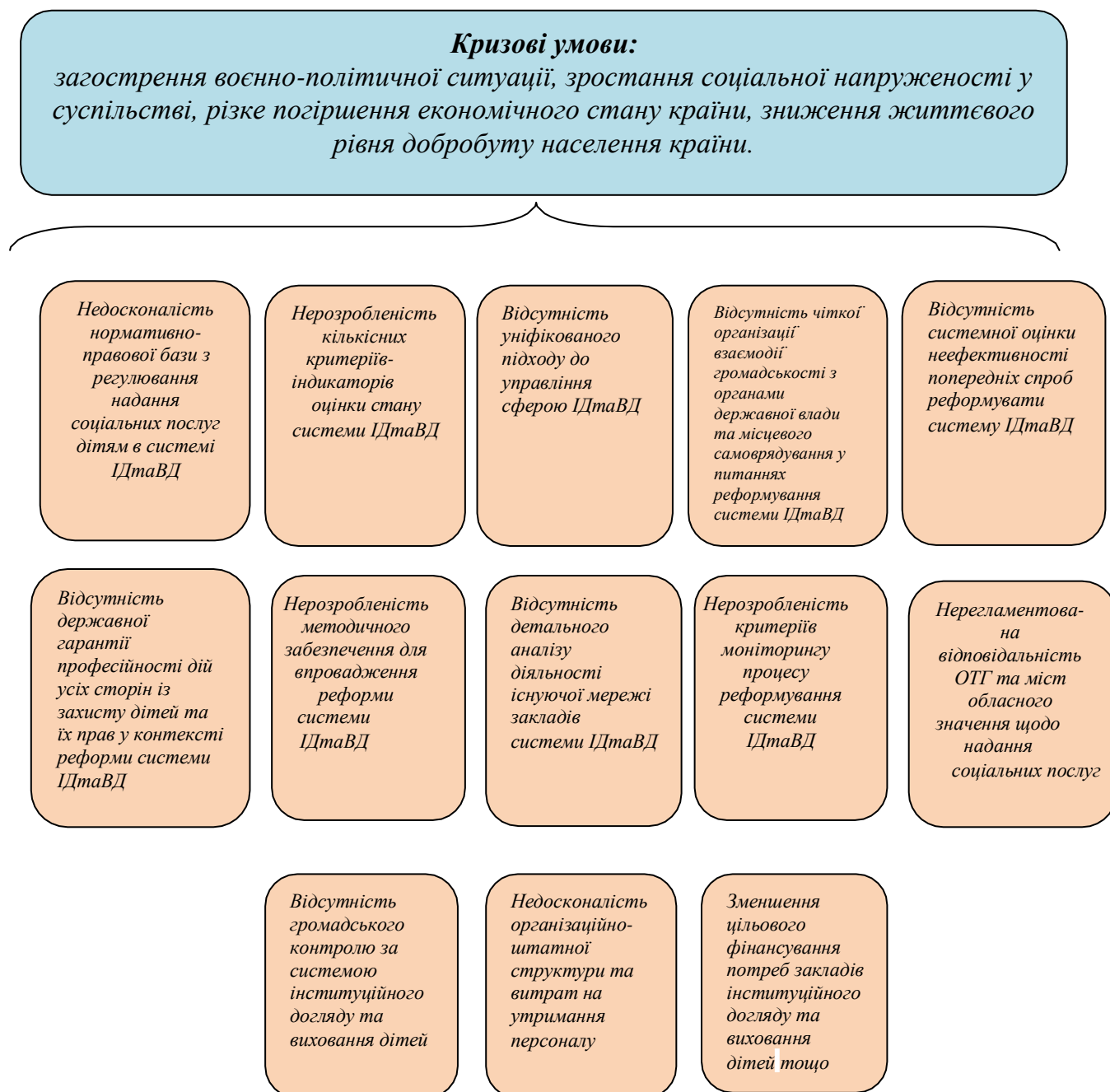

Рис. 2.1. Проблеми системи державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей (складено на підставі [8]).

Таким чином, першим проблемним питанням державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні є недосконалість нормативно-правових механізмів надання різноманітних послуг, в тому числі і

адміністративних, дітям соціально вразливих категорій.

Проблеми державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні аналізуються у таких нормативно-правових документах: Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»; Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; Закон України «Про соціальні послуги»; Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про освіту»; Закон України «Про повну загальну середню освіту»; Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат; Положення про навчально-реабілітаційний центр; Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку; Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; Типове положення про будинок дитини, Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей; Положення про прийомну сім'ю та ін. Зазначені нормативно-правові документи регулюють різні боки життєдіяльності та виховання дітей. Водночас, дана нормативно-правова база занадто громіздка і постійно потребує удосконалення, адже сучасне суспільство постійно змінюється і змінюються умови розвитку та виховання дітей.

На підставі розгляду специфіки нормативно-правового регулювання діяльності закладів інституційного догляду можна виокремити кілька напрямів регулювання, що представлені на рис. 2.2.

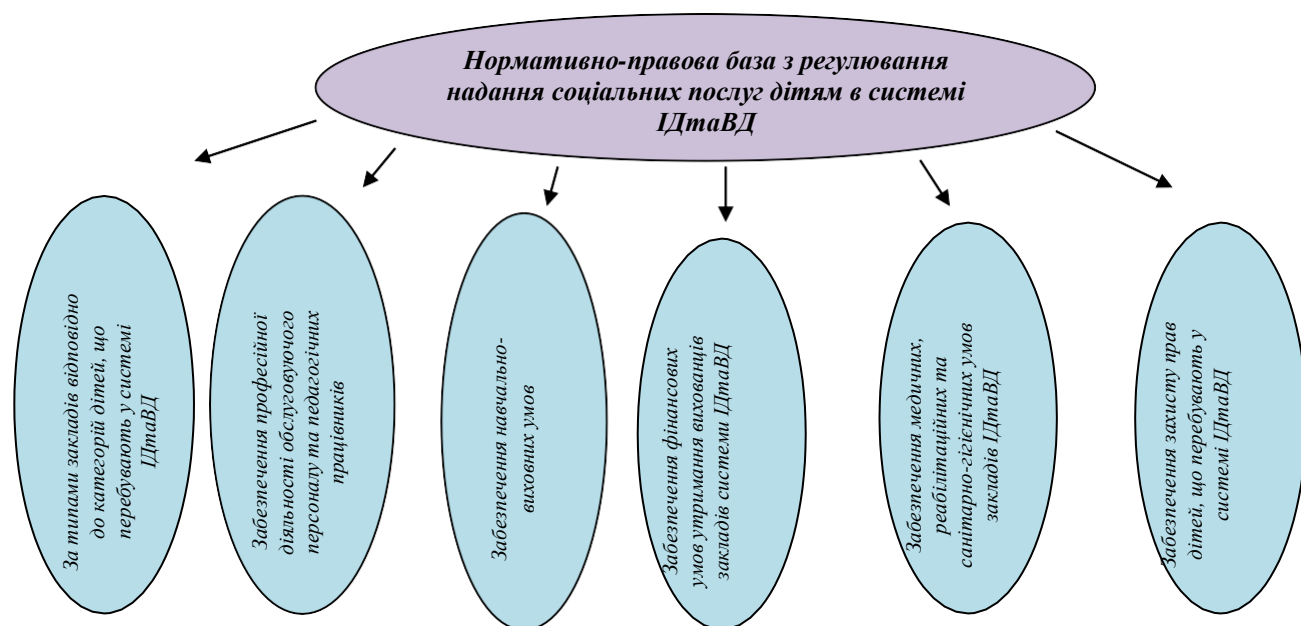

Рис. 2.2. Недосконалість нормативно-правових механізмів надання адміністративних послуг дітям соціально вразливих категорій [систематизовано автором].

Зрозуміло, що така складна (громіздка) нормативно-правова база ускладнює процес публічного управління у сфері інституційного догляду та виховання і вимагає постійного внесення змін в умовах запровадження деінституціалізації та децентралізації повноважень [9].

Наступною проблемою постає проблема відсутності єдиного системного та комплексного підходу до публічного управління системою інституційного догляду та виховання дітей.

Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки проголошує, що «забезпечення зростання дитини в сім'ї повинно бути пріоритетом в усіх сферах державного управління, пов'язаних з реалізацією прав дитини. При цьому держава є головною стороною, відповідальною за перехід від інституційного до сімейного догляду та виховання дитини, а дії щодо підготовки та впровадження реформи координує Кабінет Міністрів України» [8].

Стосовно органів місцевого самоврядування у Стратегії зазначено, що «органи місцевого самоврядування сприяють реалізації Стратегії, створюють

необхідні умови для виховання дітей, забезпечення їх безпеки та благополуччя, виявлення та підтримки вразливих сімей з дітьми з метою збереження сім'ї для дитини та запобігання вилученню дитини у батьків. Відповідно до найкращого світового досвіду органи місцевого самоврядування забезпечують розвиток соціальних, медичних, освітніх, реабілітаційних послуг для дітей та сімей з дітьми, можуть виділяти необхідні для цього фінансові та кадрові ресурси» [8; 9].

Варто зауважити, що вихідними умовами здійснення державної політики у сфері інституційного догляду та виховання дітей є перебування суспільства у кризовому стані через загострення воєнно-політичної ситуації, зростання соціальної напруженості у суспільстві, різке погіршення економічного стану країни та зниження життєвого рівня добробуту населення [8].

Слід звернути увагу, що основні управлінські повноваження у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні розподілені між трьома міністерствами: Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти і науки та Міністерством охорони здоров'я. Зазначена ситуація призводить до розпорошеності функцій органів виконавчої влади надмірного контролю та відсутності дієвих механізмів співпраці з цими органами виконавчої влади [8].

Проблему щодо розпорошеності управлінських повноважень у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні можна розглянути на схематичному зображенні системи органів управління у сфері інституційного догляду в Україні, що подається на рис. 2.3.

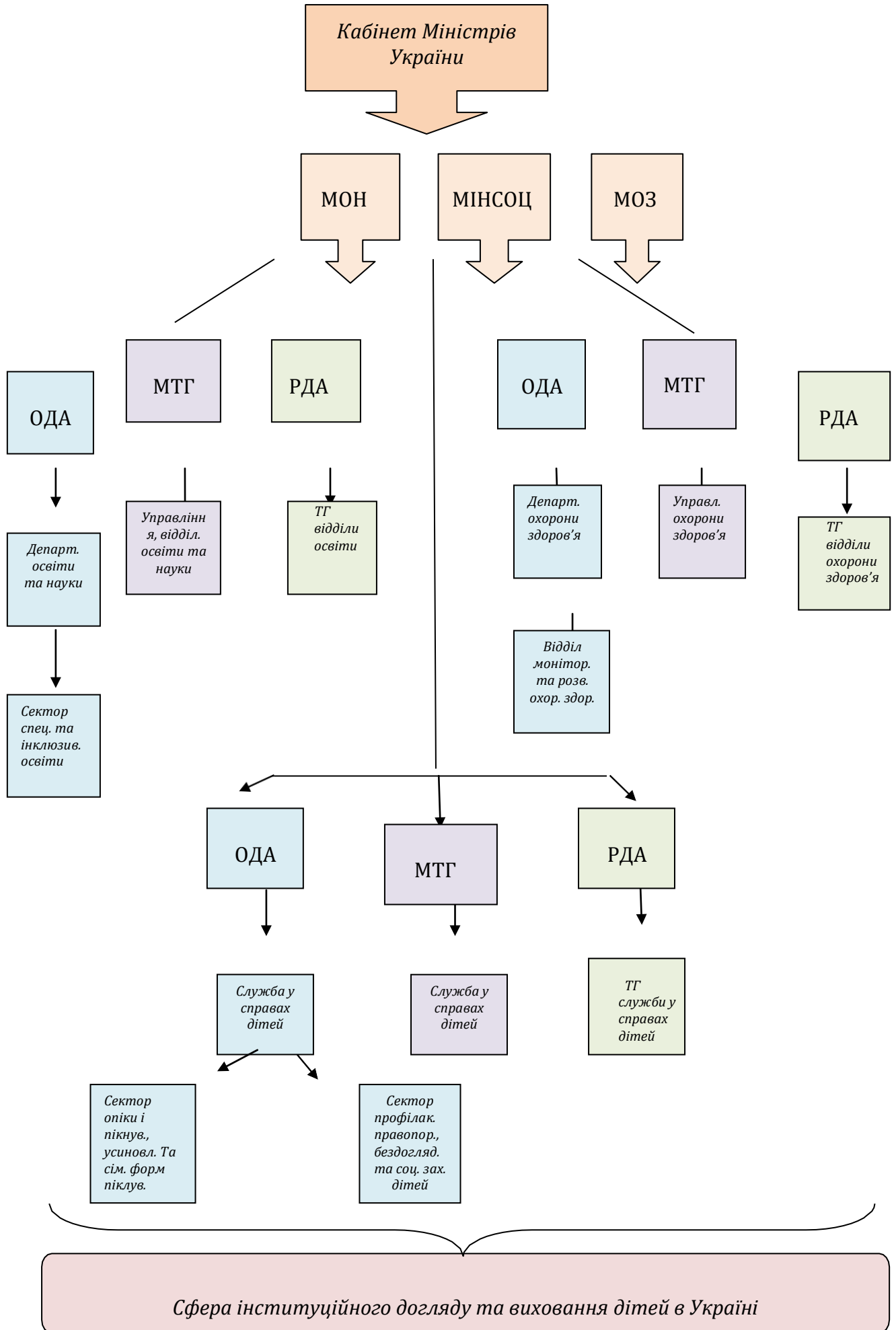

Рис. 2.3. Система органів управління у сфері інституційного догляду в Україні [6].

Водночас, існує проблема того, що важливі проблеми щодо адаптації та соціалізації дітей, які виховуються в закладах, відходять на другий план.

Вищезгадана Стратегія наголошує, що «державна із залученням громадських об'єднань, благодійних організацій, церкви та релігійних організацій у взаємодії з учасниками процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей повинна забезпечувати формування громадської думки про пріоритетність прав і найкращих інтересів дитини, поширення ідеї відмови від інституційного догляду та виховання дітей; проводити моніторинг діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо реалізації Стратегії; сприяти створенню ринку соціальних послуг та забезпечувати їх надання» [8].

На думку А.Русакова, «...громадські, некомерційні організації – це найбільш організована частина громадян, яка, використовуючи власні ресурси, зобов'язується розв'язувати найскладніші проблеми добровільно, відповідально та професійно. Явною перевагою виконання соціальних послуг є те, що громадські організації пропонують нові, раціональні і прийнятні підходи у розв'язанні проблем» [11, с. 29-30].

Проблема взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства (далі-НДО) є настільки ж цікавою з практичної точки зору, наскільки вона є методологічно дієвою. Передумови цієї взаємодії, сформувавшись ще в далекому минулому, сьогодні набувають особливої актуальності. Для сучасної дослідницької практики ця проблема є актуальною з низки причин. Так, у літературі наголошується на важливості забезпечення балансу ресурсного забезпечення діяльності влади й суспільства та відповідних повноважень. Проблема особливо посилюється в умовах поширення принципів децентралізації й регіоналізації у Європі. Для пострадянських країн побудова системи ефективної співпраці різних інститутів й секторів суспільства, з одного боку, є даниною загальносвітовим та європейським тенденціям в означеній

сфері, з іншого – вимогою часу [11, 12, с. 19].

На думку авторів посібника «Український соціум», «...громадянське суспільство формується у відповідних громадянських інститутах, має власний устрій, зовнішню форму свого існування у вигляді різноманітних за своїм конкретним спрямуванням об'єднань індивідів» [13, с. 617].

Основними моральними «стовпами» таких інститутів є церква, сім'я, спілки за інтересами, профспілки, громадські організації, політичні партії, засоби масової інформації. Головною та основною привабливою ознакою таких інститутів є те, що вони утворюються не державою, а самими суб'єктами політик, а тому їх функціонування є показником громадської активності, зрілості суспільства та бажання контролювати процес втілення через усвідомлення ним своїх власних потреб [13, с. 617].

Зрештою, сам факт організаційного становлення й суспільного визнання НДО, приватних установ та ЗМІ, що прагнуть до незалежності, є дуже важливим. Адже шлях трансформації усіх перехідних суспільств є таким: від нових структур – до нової культури, а далі – через нову культуру до вдосконалення і розширення сфери впливу нових структур і до їх стабільного функціонування [18, с. 24].

Нормативно-правову базу та основні категорійні поняття з досліджуваної нами проблеми становлять Закони України «Про громадські об'єднання» та «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Департаментом державної реєстрації та нотаріату створений реєстр громадських організацій і благодійних організацій в Україні.

Діяльність громадських та благодійних організацій дозволяє допомогти безпосередньо здійснювати основні цілі Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [8]:

«Ціль 1. Інтегрування та координація дій для забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей;

Ціль 2. Розвиток ефективної та спроможної системи підтримки зростання дітей у сім'ї;

Ціль 3. Забезпечення якісного альтернативного догляду дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою запобігання потраплянню таких дітей до закладів інституційного догляду та виховання дітей;

Ціль 4. Забезпечення участі суспільства у реалізації Стратегії» [6].

Відповідно до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки основними завданнями участі суспільства у реалізації Стратегії є забезпечення: «формування суспільної думки щодо важливості виховання та розвитку дитини у сім'ї, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини та суспільства в цілому, важливості ролі територіальної громади в забезпеченні найкращих інтересів дітей; інформування суспільства про реформування системи інституційного догляду та виховання дітей через засоби масової інформації із залученням лідерів громадської думки тощо; створення сприятливих умов для залучення до реалізації Стратегії представників бізнесових кіл, міжнародних донорів України, волонтерів та інших спонсорів; впровадження громадського моніторингу прийняття рішень стосовно дитини в її найкращих інтересах, дотримання прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання дітей» [8].

Враховуючи статутні особливості благодійних та громадських організацій, що здійснюють діяльність в Україні, умовно можна класифікувати їх за такими параметрами:

- за змістом діяльності: організації, що надають підтримку дітям з інвалідністю, дітям-сиротам, дітям з особливими потребами тощо;
- за місцем діяльності: у межах певного регіону, всеукраїнські або міжнародні.

Зважаючи на зазначене вище, можемо зробити висновок про широку спроможність громадських та благодійних організацій у залученні громадськості щодо забезпечення здійснення основних цілей Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026

роки та процесу зміни світоглядних уявлень щодо зміни усталеної системи інституційного догляду та виховання дітей на більш гуманну та органічну систему збереження виховання дітей, які потребують опіки держави, в умовах сімейного виховання. Проте, як бачимо, поки що процес впливу громадськості на стан сфери інституційного догляду та виховання дітей йде паралельно з діяльністю органів державної влади, виступаючи однією із зацікавлених сторін в деінституціалізації [15].

Таким чином, постає наступне важливе проблемне питання – відсутність системної та ефективної взаємодії між громадськими організаціями та органами державної влади й місцевого самоврядування з метою здійснення ефективних перетворень у системі інституційного догляду та виховання дітей.

З 11 вересня 2011 року Україна приєдналась до міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», яка була запроваджена президентом США та Бразилії і долучила до участі 50 країн світу. Уряди країн, які приймають участь у ініціативі, зобов'язались сприяти прозорості державного управління, використанню нових технологій для покращення його якості, залученню громадян до участі у процесах державного управління, а також боротьбі з корупцією [17].

«За останні роки варто констатувати факт посилення громадської активності у різних сферах діяльності, про що зазначається у літературних джерелах. Тим самим, активізується і громадський контроль за діяльністю органів державної влади» [21, с.68]. Попри це, домінуючим у цьому всьому є сам принцип відповідальності, а не «психологічне сприйняття громадянських обов'язків». У цьому контексті слушно зауважує Т.Панченко, що «наявність відповідних проголошених норм стає простою констатацією» [18, с. 11].

При цьому цілі громадського контролю багатопланові та спрямовані на те, щоб: «– привернути увагу органів влади та громадськості до значущої проблеми, і стимулювати її рішення» [21];

«– усунути зловживання, порушення законодавства; – контролювати дотримання прав людини; – підвищити якість послуги, якість роботи

чиновників і т.д.» [21].

Для досягнення зазначених цілей істотне значення має чітке визначення завдань, що стоять перед органами контролю. До основних завдань громадського контролю за діяльністю державних органів можна віднести:

- «контроль за дотриманням нормативних приписів державними органами;
- контроль за відповідністю законам правових актів, що видаються державними органами»;

- «контроль доцільності управлінських рішень щодо організації та здійснення діяльності державними органами»;

- «контроль за дотриманням встановлених для державних органів заборон і обмежень, службової дисципліни, своєчасним і доброякісним виконанням державними органами покладених на них обов'язків»;

- «контроль за підбором, розстановкою, підвищенням кваліфікації кадрового складу державних органів»;

- «контроль за дотриманням прав і свобод, охоронюваних законом інтересів громадян»;

- «контроль за раціональним розподілом та використанням матеріальних, фінансових та інших ресурсів, дотриманням режиму економії» [22].

В якості відмітних ознак громадського контролю дослідники виділяють наступні:

- «громадський контроль являє собою серію спланованих заходів, спрямованих на отримання «закритої», не доступної для широкої громадськості інформації»;

- «ця інформація становить суспільний інтерес (зачіпає інтереси великої кількості людей)»;

- «ця інформація зачіпає проблеми порушень прав людини, зловживань та порушень законодавства з боку органів влади»;

- «кінцевою метою цивільного контролю є практичне розв'язання проблеми»;

- «громадський контроль зачіпає сферу відповідальності органів влади,

або компаній-монополістів, які мають масового споживача» [22].

Громадському контролю підлягають різноманітні сфери державної діяльності. Узагальнюючи, Є.Захаров відзначає, що:

«По-перше, публічна перевірка відповідності діяльності держави декларованим нею цілям і коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування діяльності держави інтересам суспільства» [23].

«По-друге, із статті 3 Конституції України, яка проголошує, що «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», впливає, що нагляд за здійсненням функцій держави в царині прав людини також є предметом громадського контролю» [23].

«По-третє, окрім прав людини, які стосуються всіх людей, є законні суспільні інтереси, які цікавлять окремі групи людей, – реалізація таких інтересів також є предметом громадського контролю» [23].

Громадський контроль як послідовність дій, що здійснюються громадянами та їх автономними об'єднаннями з метою виявлення та запобігання негативних явищ і порушень у сфері державного управління та додержання інтересів громадянського суспільства, включає в себе ряд етапів:

«Перший етап – систематичний моніторинг рішень і дій органів державної і муніципальної влади та їх посадових осіб.

Другий етап – громадська експертиза конкретних рішень і дій органів державної і муніципальної влади та їх посадових осіб.

Третій етап – публічне представлення результатів громадської експертизи влади і суспільству, і головна роль на цьому етапі належить ЗМІ» [21].

При цьому використовується масив таких методів контролю, як: спостереження; аналіз документів, офіційної статистики; натурні дослідження; відвідування установи, обстеження умов; збір скарг; бесіди, інтерв'ю, фокус-групи; громадські експертизи; експеримент; громадянське розслідування; моніторинг та ін.

Найбільш важливими методами громадського контролю виступають

моніторинг і експертиза. Громадський моніторинг розглядається дослідниками, «як постійний, систематичний збір громадськими організаціями або ініціативними групами інформації про дотримання прав і законних інтересів громадян органами державної влади, місцевого самоврядування, господарюючими суб'єктами. Зі створенням держави і перетворенням її турботи багатьма громадськими справами товариство не перестало бути самостійною субстанцією, тому воно повноправно вибирати і зберігати способи і форми взаємодії з державою» [21;22].

Можна виділити дві основні форми здійснення громадського контролю з боку громадян, які закріплені в Основному Законі:

1. «Здатність здійснювати громадський контроль через публічні заходи. Реалізація права збиратися мирно, без зброї, проводити збори, мітинги, демонстрації, пікетування, сприяє вираженню настроїв людей по відношенню до життя, до суспільства, до держави» [25, с. 76].

2. «При реалізації права громадян на створення громадських об'єднань. У тому числі можна виключати дані форми як способи впливу на органи державної влади і місцевого самоврядування або вираження негативної реакції до здійснюваної політики. В оцінках розвиненості громадського контролю в Україні спостерігається достатня однаковість експертних оцінок. Як вважають фахівці, громадянський контроль в сучасному українському суспільстві перебуває у кризовому стані» [25, с. 76].

Наступне проблемне питання у сфері інституційного догляду та виховання дітей є, зокрема, відсутність дієвого громадського контролю за закладами та установами інституційного догляду та виховання дітей соціально вразливих категорій, у тому числі відсутність доступу інститутів громадянського суспільства до таких закладів.

Зокрема, «Планом заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки було передбачено, що у IV кварталі 2018 року має здійснюватись удосконалення механізму участі інститутів громадянського суспільства у

прийнятті рішень, які стосуються забезпечення захисту прав дитини, проведенні моніторингу дотримання прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання дітей з передбаченням заходів реагування та впливу і в результаті подання на розгляд Кабінету Міністрів України відповідних проектів нормативно-правових актів» [55]. Проте, на жаль, не зустрічаємо офіційної інформації про реалізацію даного завдання у формі звіту, хоча громадською спілкою «Українська мережа за права дитини» спільно з офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерством соціальної політики України, за підтримки офісу ЮНІСЕФ Україна здійснювались моніторингові перевірки дитячих закладів для дітей, які знаходяться у віданні Міністерства охорони здоров'я. За свідченням моніторингу активістка проекту І.Скачко вважає, що «...порядку потребує не один окремих Будинок дитини, а система в цілому. Перебування в подібних закладах, навіть якщо в них створені ідеальні умови, вкрай несприятливо позначається на розвитку і здоров'ї дітей, особливо малечі до трьох років. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 рр. передбачає, що саме будинки дитини треба реорганізувати в першу чергу. В ідеалі діти до трьох років взагалі не мали сюди потрапляти» [55].

У Типовому положенні про дитячий будинок – інтернат у частині «Контроль за діяльністю будинку-інтернату» зазначено, що громадський контроль за діяльністю будинку-інтернату здійснює громадська рада у плановому порядку або в разі екстреного повідомлення про відповідне порушення». У пункті 17 в частині «Завдання та основні напрями діяльності будинку-інтернату» зазначається, що якість надання послуг контролюється громадськістю, а у пункті 18 цієї ж частини знаходимо, що при будинку-інтернаті може утворюватися громадська рада, положення про яку затверджує засновник. Громадська рада має своїм завданням:

- сприяти забезпеченню прав та інтересів вихованців/підопічних, вивчає умови їх проживання та подає керівництву будинку-інтернату

пропозиції щодо їх покращення;

- сприяти дотриманню будинком-інтернатом вимог законодавства з питань соціального захисту;
- сприяти наданню соціальних послуг вихованцям/підопічним;
- сприяти організації культурно-масової роботи вихованців/підопічних [43].

Також офіційною спробою здійснювати громадський контроль за діяльністю закладів інституційного догляду та виховання дітей є розміщення на сайті Проектного офісу з підтримки реформи деінституалізації розділу, в якому можна розміщувати інформацію щодо порушень прав дитини у інтернатах. На сайті міститься інформація про 15 повідомлень за 5 місяців існування платформи, проте розглянутими зазначаються лише 2 повідомлення. Це може свідчити про низький рівень реагування офіційних органів, задіяних в управлінні системою інституційного догляду та виховання дітей в Україні [35].

Логічним продовженням проблеми відсутності громадського контролю за системою інституційного догляду та виховання дітей є проблема «відсутності державної гарантії щодо професійності дій усіх сторін із захисту дітей та їхніх прав у контексті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей».

На думку директора «Асоціації незалежних моніторів» А.Черноусова, надання соціальних послуг дітям в Україні наразі можливе лише у стаціонарних закладах – інтернатах, тому якщо дитина їх потребує, у неї немає іншої альтернативи, де їх отримати. Через це в інтернатах знаходяться різні категорії дітей: розумово відсталі, діти з фізичними вадами, діти, які залишилися без батьківського піклування. І найцікавіше, за словами експерта, те, що їм усім надається однаковий комплекс соціальних послуг [26].

В результаті перевірки інтернатних закладів у 2018 році, зі 104 469 дітей в інтернатах – 13 922 дитини, постійно проживають у закладі, навіть на вихідних і канікулах. Із цієї кількості лише в середньому 6 000 дітей мають статус дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, а близько 8 000

дітей, знаходяться у інтернаті, маючи батьків. Притому кількість закладів у 2018 році налічує – 756. У 2020 році кількість закладів вже становить – 697.

Розподіл цих дітей за формою перебування зображений на рис. 2.4. [28].

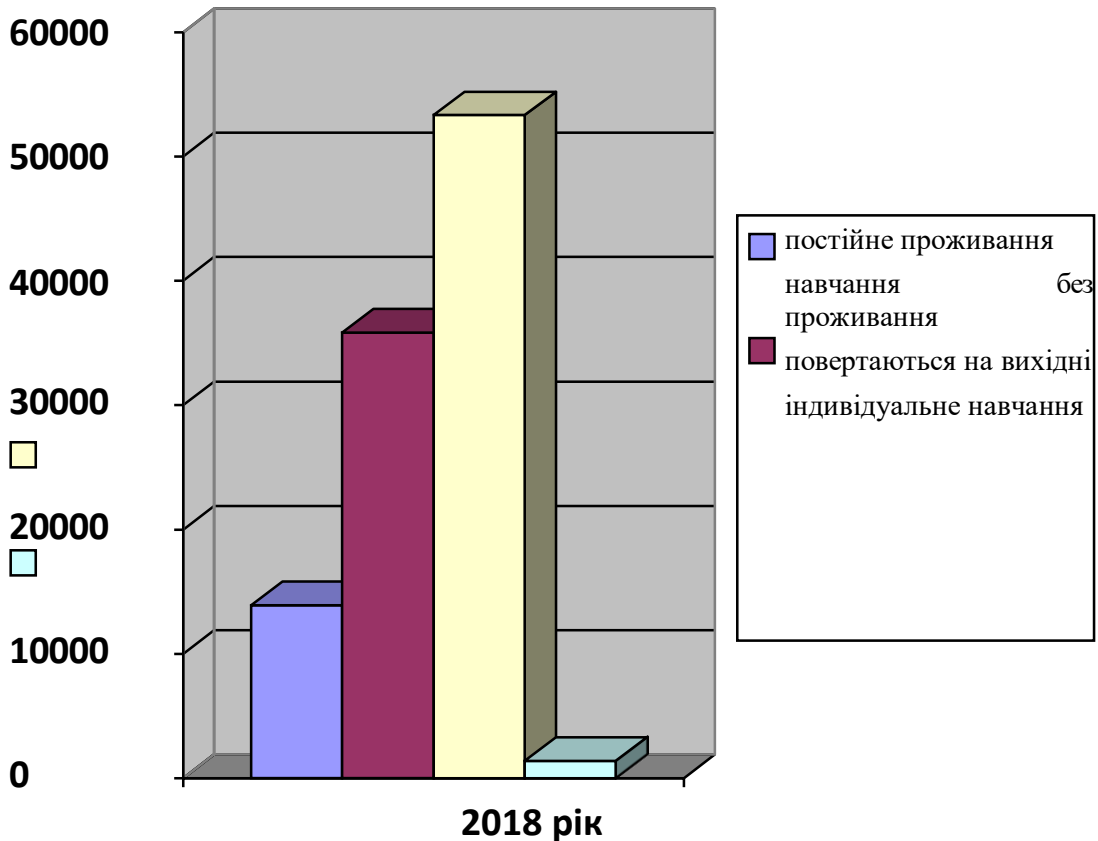

Рис 2.4. Розподіл дітей за формою перебування у закладах [25].

На думку экс-Уповноваженого Президента України з прав дитини М.Кулеби «Виникає думка, чому дитина, при живих батьках фактично є сиротою, а статус їй ніхто не встановлює? На жаль, інтернатам простіше роками розказувати, яка «бідна» дитина, непотрібна власним батькам і нікому окрім них, а органу опіки роками ігнорувати дитину, ніж спільно організувати відповідну роботу зі Службою у справах дітей та надати дитині статус в судовому порядку. В межах реформи ДІ повинна відбутися оцінка потреб

кожної дитини в інтернаті! І якщо дитина страждає від нехтування, якщо батьки нею не цікавляться і головне – використані всі спроби щодо «возз'єднання» сім'ї (бо саме з таких причин суди часто відмовляють у позбавленні батьківських прав), то терміново потрібно готувати документи до суду і позбавляти батьків батьківських прав!» [28].

Наступною проблемою є неможливість забезпечити належне виховання та соціалізацію дітей, які перебувають в інтернатних установах. Корінь цієї проблеми базується на безпорадності вихованців інституційних закладів перед вступом у доросле життя (в т.ч. неможливості працевлаштування) в першу чергу через перебування в інтернатному закладі на повному державному утриманні під постійним наглядом та контролем з боку інституції та не отриманні життєвих навичок [30].

Також є сенсом виділити ще один фактор, який негативно впливає на категорію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування при спробі працевлаштування, це – низький рівень усвідомлення представниками українського бізнесу їхньої ролі у вирішенні проблем зайнятості даної категорії молоді. Водночас відсутність у цієї категорії вихованців інституційних закладів навичок самостійного життя стає серйозною проблемою, яка ускладнює процес їх інтеграції у середовище й часто призводить до втрати роботи й збільшення ризику стати жертвою торгівлі людьми [30].

Український дослідник О. Клименко зазначає, що «значна частина шкіл-інтернатів сьогодні мають недостатню матеріально-технічну базу, потребують ремонту як житлових, так і службових приміщень. Матеріальні потреби дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, адміністрація закладів змушена задовольняти спонсорськими коштами, які складно отримати. Зміни в державній політиці щодо пріоритетів влаштування зазначеної категорії дітей змусили педагогів модернізувати існуючу систему» [31, с. 327].

Дослідження свідчать, що індекс самостійності у вихованців інтернатних закладів у два рази нижчий, ніж в однолітків, які виховуються у сім'ї. Вони більш схильні до конформізму, невпевнені у собі. Виходячи зі стін інтернату,

випускники не мають адекватного уявлення про реальні складнощі життя, що очікують їх попереду, не можуть адаптуватися до нових умов. Вони в більшості не підготовлені до шлюбу та життя в сім'ї, зазнають складнощів у спілкуванні. [31, с. 6].

Л. Канішевська зауважує, що «загальноосвітні школи-інтернати мають певний потенціал щодо підготовки старшокласників до життєдіяльності у відкритому суспільстві: використання позаурочного часу сприяє залученню вихованців до соціально-культурної діяльності різноманітних напрямів (навчально-пізнавальної, трудової, ціннісно-орієнтаційної, художньо-естетичної, екологічної, комунікативної, спортивної, туристсько-краєзнавчої, громадсько-суспільної), що сприяє формуванню соціального досвіду школярів. Завдяки тривалому спілкуванню учнів з педагогами з'являється можливість для спостережень за дітьми у різноманітній діяльності, постійного педагогічного впливу на вихованців. Але загальноосвітня школа-інтернат – це до певної міри обмежене у спілкуванні середовище. Більшість вихованців шкіл-інтернатів є соціальними сиротами» [33, с. 58].

Ж.Петрочко, О.Денисюк, О.Безпалко та Р.Вайнола вважають, що «в інтернатних закладах діти-сироти стикаються з економічними, соціальними, психологічними проблемами, які безпосередньо впливають на формування їхніх життєвих орієнтирів, деформують соціальні установки, ускладнюють процес пристосування до життя у соціумі, а отже, і процес соціалізації особистості» [34, с. 3].

Наступна проблема у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні це відсутність критеріїв-індикаторів оцінки стану розвитку та реформування системи інституційного догляду та виховання дітей соціально незахищених категорій.

Основна сфера застосування моніторингу – це управління, а саме його інформаційний супровід є якістю реформування системи інституційного догляду та виховання дітей соціально незахищених категорій. Контроль над досягненням еталонних показників вимагає включення в процес оцінки

відповідних критеріїв та індикаторів якості надання адміністративних послуг дітям у таких інституціях. Для кожного суб'єкта оцінювання існує свій набір показників і критеріїв. У той же час, володіючи значною незалежністю, ці суб'єкти впливають один на одного і тому набори показників якості для цих суб'єктів повинні мати загальні елементи. Відповідно до цієї логіки і структурою вимог, що пред'являються до якості надання адміністративних послуг дітям в інтернатних закладах, можна ввести такі критерії їх оцінки:

а) критерії особистісної результативності, що стосуються різних сторін освітнього і особистісного розвитку дітей;

б) критерії сформованості цілісного освітнього простору (соціально-психологічні показники стану освітнього простору як поля самореалізації особистості);

в) критерії ходу інноваційних процесів розвитку дитини в установі (досягнення цілей, поставлених в національних і державних програмах розвитку);

г) критерії становлення системи повноцінної соціалізації та виховання (кількість видів і якість соціально і особистісно значущої діяльності);

д) критерії інформатизації (ефективність впровадження комп'ютерних технологій в різні види освітньої діяльності);

е) критерії ефективності управління (виконання прийнятих рішень, впорядкованість дій, якість системи інформації і ін.);

ж) критерії ефективності психолого-педагогічного супроводу процесу виховання та соціалізації дітей;

з) критерії розвитку культури тощо.

Оголошений початок реформи деінституціалізації відбувся у серпні 2017 року, проте офіційна платформа моніторингу реформи запрацювала лише у грудні 2018 року [35].

Національним офісом реформи деінституціалізації визначені основні індикатори моніторингу, що у свою чергу містять кількісні критерії моніторингу [35]:

по-перше, інтернатні заклади, зокрема:

- кількість інтернатних закладів в регіонах за підпорядкуванням та типами;

- кількість інтернатних закладів системи освіти в регіонах за типами та спеціалізацією.

по-друге, кількість дітей в інтернатних закладах, у тому числі:

- кількість дітей в інтернатних закладах;

- кількість дітей в інтернатних закладах системи освіти;

- частка дітей, які перебувають в інтернатних закладах, від дитячого населення регіону;

- кількість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які мають батьків, серед вихованців інтернатних закладів;

- кількість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які мають батьків, серед вихованців інтернатних закладів системи освіти [35];

- частка дітей з інвалідністю від загальної кількості дітей, які перебувають в інтернатних закладах;

- розподіл дітей-вихованців інтернатних закладів за формою перебування;

- кількість дітей віком до 3 років (повних 2 роки), які перебувають в інтернатних закладах.

по-третє, альтернативні форми виховання, зокрема:

- альтернативні форми влаштування дітей;

- кількість дітей в альтернативних формах влаштування.

по-четверте, система послуг [35].

На нашу думку, до індикаторів моніторингу деінституціалізації слід віднести наступні:

- по-перше, соціалізація колишніх вихованців у сучасному суспільстві;

- по-друге, якість освіти, яку отримують діти, наявність індивідуального підходів, формування інноваційних форм навчання дітей, які потребують

відповідного рівня освіти;

по-третє, вміння дітей орієнтуватися у сучасному світі, наявність знання щодо проблем сучасного суспільства;

по-четверте, навички щодо побутового обслуговування, знання побутової техніки, вміння піклуватися щодо інших;

по-п'яте, наявність знань щодо працевлаштування, розуміння ролі професії у дорослому житті;

по-шосте, відсоток колишніх вихованців, які вступили у вищі навчальні заклади та отримали професію;

по-сьоме, відсоток колишніх вихованців, які створили власні сім'ї та мають дітей;

по-восьме, професійний склад інтернатних установ.

Саме такі критерії нададуть можливість оцінити вплив інтернатних установ на розвиток та соціалізацію дитини, отримання нею важливих для подальшого життя навичок, вмінь, знань.

Через проблему відсутності критеріїв-індикаторів оцінки стану розвитку та реформування системи інституційного догляду та виховання дітей соціально незахищених категорій на початковому етапі деінституціалізації, виникає наступне проблемне питання – відсутність детального аналізу та статистичних даних діяльності існуючої мережі закладів інституційного догляду за дітьми соціально незахищених категорій.

На сьогоднішній реформа чітко підпорядковується двом взаємопов'язаним документам, а саме: Плану заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та реалізації розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 703 - р «Про затвердження плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» [6; 8].

Проте під час реалізації заходів вищезазначеного Плану зустрічаються ті самі проблеми, що і під час реалізації попередніх реформ. Це пов'язано з

відсутністю комплексного оцінювання етапів реформування системи інституційного догляду на всіх етапах проведення такого реформування, що постає наступною проблемною ситуацією у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні.

До основних методологічних особливостей комплексного оцінювання етапів реформування системи інституційного догляду є, зокрема:

- всебічний охоплення розвитку досліджуваної системи за рахунок досить широкого вибору інструментарію для проведення оцінки з урахуванням різноманітних умов протікання процесу в просторі і часі;
- можливість об'єктивної інтерпретації отриманих результатів;
- можливість комплексного використання методик для забезпечення ефективності обраної комбінації для окремої управлінської ситуації;
- можливість отримання інтегральної кількісної оцінки;
- сумісність з системами оцінки ефективності контролюючих організацій.

Щодо оцінки ефективності не можна упустити такий підхід, згідно з яким трактування ефективності управління ототожнюється з прогнозом ефективності управління, особливо при його розширенні, оскільки економічний сенс полягає саме в отриманні максимального ефекту при мінімальних витратах на розширення. Таке трактування ефективності управління дозволяє дослідникам розглядати ефективність управління як економічний ефект завершеного проекту, особливо в разі реформування бізнесу.

Окремо стоїть проблема імплементація зарубіжних практик щодо реформування системи інституційного виховання та догляду дітей.

Існує також проблема щодо визначення реальних механізмів реалізації зазначених реформ. Це пов'язано з тим, що не існує реальних механізмів реалізації таких реформ, не делеговані повноваження центральних органів державної місцевим органам в частині реформування системи інституційного виховання та догляду дітей, відсутність дієвої фінансової децентралізації.

Наступна проблема у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні – це відсутність дієвих механізмів відповідальності органів місцевого

самоврядування, об'єднаних територіальних громад за неякісні та неефективні надані адміністративні послуги дітям соціально незахищених категорій ті їх сім'я.

У Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки зазначається, що «...державна вживає заходів для популяризації важливості виховання та розвитку дитини, ролі територіальної громади у забезпеченні найкращих інтересів дитини, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини і суспільства в цілому» [8].

У посібнику «Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій», створеного за сприяння громадської організації «Український кризовий медіа-центр» та «Глобал Ком'юнітіз» під експертним керівництвом кандидата політичних наук Л.Волинець, зазначається, «що станом на початок 2018 року в Україні діяло 665 громад, на території яких проживало 7 млн громадян, із яких понад 1 млн – діти, тобто особи віком від народження до 18 років. Відповідно, у сфері діяльності ТГ на той час перебувало близько 13 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, близько 20 тисяч дітей з інвалідністю, понад 200 тисяч дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. А станом на сьогодні чисельна кількість територіальних громад збільшилась та налічує 1469 територіальних об'єднань. Варто зазначити, що кількісні показники населення нових громад Державна статистика зможе оприлюднити тільки в кінці 2021 року. На нашу думку, було би добре розпочати з аналізу законодавства з питань здійснення в Україні децентралізації влади та її складової – децентралізації повноважень щодо дотримання, забезпечення та захисту прав дитини. Та, на жаль, законодавчі акти, що стосуються процесів децентралізації, обходять питання дітей, хіба що крім розподілу освітньої субвенції та субвенції на охорону здоров'я. Наведемо єдиний із багатьох таких випадків. Так, затверджена Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ)

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (розпорядження КМУ від 01 квітня 2014 р. № 333) з питань захисту дітей містить лише один пункт: це визначення повноважень зі сприяння влаштуванню дітей в інтернатні заклади. Очевидно, що це протирічить багатьом нормам законодавства та процесам деінституціалізації, план здійснення якої також затверджено Кабміном. Таких розбіжностей у законодавстві чимало» [37].

Однією з головних проблем інституційного догляду та виховання дітей в Україні є не лише велика кількість дітей щодо якої необхідно здійснювати соціальний захист, а й наявність великої кількості працівників зазначеної сфери.

За цими дослідження проблемних питань сирітства в Україні громадською організацією «Публічний аудит», незалежного недержавного контролера за публічними фінансами та їх розпорядниками, «у 2015 році на утримання одного вихованця школи-інтернату з місцевих бюджетів витрачено 10,7 тисяч гривень у місяць. На утримання дитини в дитячому будинку-інтернаті – 8,1 тисяч гривень. Утримання дитячого будинку сімейного типу та прийомної сім'ї коштувало місцевим бюджетам, приблизно, утричі менше – 3,7 тисячі гривень. Навіть одного такого прикладу достатньо, щоб зрозуміти, що, коли витрати на персонал інтернатів становлять 80% видатків, то це є явищем недоцільним у плані фінансування системи інституційного догляду та виховання дітей. Звідси наступні проблемні питання – недосконалість організаційно-штатної структури та витрат на утримання персоналу, що працює в інтернатах (зокрема, 70% із них – технічний персонал, 29% – вихователі та вчителі і лише 1% – вузькопрофільні спеціалісти) та зменшення цільового фінансування потреб закладів інституційного догляду та виховання дітей» [37].

У результаті проведеного аналізу громадська організація «Публічний аудит» з'ясувала, що різниця в розмірах таких видатків пов'язана, перш за все з тим, що структура витрат на інтернатні заклади майже на 80%, а в деяких випадках на 90 % складається з утримання штатної чисельності працівників

(виплата заробітної плати з нарахуваннями) та утримання будівель (оплата комунальних послуг й енергоносіїв) [37].

В інтернатній системі із розрахунку на 10 дітей припадає 8 осіб обслуговуючого, адміністративного та педагогічного персоналу. І це без урахування працівників міністерств, служб, які забезпечують реалізацію державної інституційної політики [37].

Наприклад, видаткова частина з виплати заробітної плати в дитячих будинках сімейного виховання (ДБСТ-форма наближена до сімейного виховання дітей) тільки – 35 %. Для порівняння, у дитячих будинках сімейного типу з розрахунку на 10 дітей припадає сімейне подружжя або окрема особа, що не перебуває у шлюбі, тобто 1-2 особи [37-38].

Проведений аналіз дає підстави визначити наступні потреби у вдосконаленні механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей, у тому числі дітей соціально вразливих категорій в Україні, зокрема:

- вдосконалення нормативно-правової бази щодо надання різноманітних (медичних, освітніх, соціальних) послуг в т.ч. і адміністративних дітям та сім'ям з дітьми потребуючих категорій;

- формування єдиного комплексного підходу до управління системою інституційного догляду та виховання дітей та принципів її реформування (трансформації);

- розбудова та забезпечення системи спостереження та контролю громадським сектором закладів інституційного догляду та виховання дітей;

- формування координаційного центру (створення дієвої платформи) для забезпечення системної взаємодії між громадськими організаціями соціального направлення, органами місцевої влади та самоврядування;

- вдосконалення системи кадрового набору для забезпечення проведення реформи, з метою реалізації та впровадження інноваційного механізму догляду та виховання дітей на регіональному рівні;

- запровадження єдиної системи проведення детального аналізу та

статистичних даних діяльності існуючої мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей;

- забезпечення інформаційної та комунікаційної складової у підтримці реформування системи інституційного догляду та виховання дітей і подальшого існування інституційної вдосконаленої системи, розвитку різноманітних послуг для дітей та сімей з дітьми;

- формування принципів належного виховання, соціалізації та надання послуг дітям, які тимчасово будуть перебувати в інституційних установах;

- формування та створення критеріїв-індикаторів оцінки стану трансформації, розвитку системи інституційного догляду та виховання дітей;

- забезпечення науково-методичного супроводу процесу подальшої реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей;

- забезпечення системного оцінювання етапів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на всіх етапах проведення такого реформування, що постає наступною проблемною ситуацією у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні;

- створення центрального органу виконавчої влади в складі Міністерства соціальної політики України – «Державна служба захисту прав дітей», на яку було би покладене створення дієвих механізмів відповідальності та контролю над рішеннями органів місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад за неякісні та неефективно надані різноманітні послуги для дітей та сімей з дітьми та захист прав дітей.

2.2. Деінституціалізація як складова процесу децентралізації повноважень у сфері інституційного догляду дітей

В загалом, освітні, соціальні, медичні та адміністративні реформи є результатом цілеспрямованого політичного впливу на управління та діяльність певної інституційної структури. Відповідно, вони трактуються як специфічний варіант визначення політики, а саме інституційної політики, який може аналізуватися за допомогою інструментів дослідження політики, як процесу

прийняття рішень, з одного боку, а з іншого боку, відрізняється від «нормальних» субстанціальним розумінням політик конкретної спрямованості по суті.

В першу чергу, принципово вони вписуються в канон «звичайного» процесу прийняття рішень в тій мірі, в якій вони перебувають, як і будь яка інша політична сфера, з політичних намірів і передбачуваних управлінських впливів, суб'єктів та об'єктів втручання, заходів впливу і видів діяльності, а також певних результатів і ефектів, їх впровадження [1].

Кабінет Міністрів України у квітні 2014 року прийняв Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади і План заходів щодо її реалізації. Зазначені документи є основними під час формування децентралізації в Україні.

Мета реформи децентралізації – формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Реформа передбачає відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцями – за ефективність своєї роботи, а перед державою – за її законність [36].

З початку дії реформи була сформована та набрала чинності нормативно-правова база децентралізації. Зокрема, оновлені Бюджетний та Податковий кодекси України дали початок фінансовій децентралізації, що призвело до збільшення місцевих бюджетів з 68,6 мільярдів гривень у 2014 році до 234 мільярдів гривень у 2019 році [36].

Формування пакету законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг забезпечило передачу органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження щодо надання основних адміністративних послуг. Таких як:

- реєстрація місця проживання;
- видача паспортних документів;

- державна реєстрація юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян;
- реєстрація актів цивільного стану, речових прав;
- вирішення земельних питань тощо [38].

Одною зі складових проведення децентралізації у соціальній сфері є реалізація реформи деінституціалізації.

Для розуміння сутності реформи спробуємо визначити поняття «деінституціалізація». Зазначимо, що інституція – це заклад, група або відділення для більш ніж 15 осіб, де діти проживають цілодобово понад 3 місяці [39; 40]. Інституціалізацією у соціальній, освітній, медичній сферах, на нашу думку, називають політику розміщення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах з метою надання соціальних, освітніх, реабілітаційних та медичних послуг в умовах закладів цілодобового перебування. За семантичним навантаженням префікс де- у складних словах означає віддалення, видалення, виділення, скасування, припинення, усунення чого небудь [41]. Отже, можемо зробити висновок, що поняття «деінституціалізація» є оберненим до поняття «інституціалізація» і має протилежний зміст.

Розглянемо основні підходи щодо трактування даного поняття в умовах децентралізації.

Таким чином, «деінституціалізація – це:

- «комплексна діяльність: це не просто вилучення дітей з інституцій, а систематичні, стратегічно обґрунтовані зміни, які призводять до значного зниження рівнів використання інституційного догляду і до поширення послуг по збереженню родини на рівні громади» [41];
- «процес, альтернативний тривалому утриманню людей душевнохворих, правопорушників, дітей, людей похилого віку у великих стаціонарних закладах різного типу. Головний принцип деінституціалізації – надати людині право знаходитися не в таких обмежених умовах існування, як стаціонари, а вести

нормальний спосіб життя і жити настільки незалежно, наскільки вона здатна» [42];

- «процес заміни системи інституційного догляду дітей на систему, яка забезпечує виховання дітей в сім'ї або в умовах максимально наближених до сімейних» [43];

- «інструмент, що допоможе побороти циклічне коло бідності, яке залишилось у спадок від радянської системи виховання дітей, позбавлених батьківського піклування» [7];

- «розвиток освітніх, медичних, соціальних та реабілітаційних послуг для дітей та їхніх сімей у громадах. Завдяки цьому, потреба в інтернатних закладах поступово зникне» [40].

Основні елементи деінституціалізації:

- намагання уникати без крайньої необхідності розміщення і утримання осіб/дітей в стаціонарах;

- організація відповідних альтернативних варіантів за місцем проживання для розміщення, лікування, професійної підготовки, навчання і реабілітації осіб/дітей, яких нема необхідності утримувати в стаціонарах;

- поліпшення умов догляду і лікування за місцем проживання тих, кого раніше прийнято було поміщати в стаціонари [42].

Проведений аналіз дає підстави систематизувати наукові підходи до поняття «деінституціалізація». Так, деінституціалізація – це процес реформування системи догляду за дітьми, заснований на принципі найкращих інтересів дитини, визнанні пріоритету сімейного (альтернативного) виховання та шкоди таких форм догляду як будинки дитини, дитячі будинки й інтернати та інші інституційні форми. Передбачається, що в процесі реалізації реформи діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування остаточно будуть виведені із інституційного догляду та влаштовані у сімейні форми альтернативного догляду, а діти які перебувають у складних життєвих обставинах отримають відповідні послуги з метою продовження перебування в своїх сім'ях. Притому інституції будуть трансформовані у центри надання

різноманітних послуг, а саме: центри соціальної підтримки дітей та сімей з дітьми, центри реабілітації для дітей з інвалідністю, центри надання інших видів спеціалізованих послуг, дитячі садочки та інше.

Основними складовими елементами поняття «деінституціалізація» є наступні:

- реформування сучасної системи інституційного догляду;
- підтримка сімей з дітьми;
- надання психологічної підтримки сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- всебічна соціалізація дітей;
- формування всебічно розвиненої особистості.

Основним документом, що регулює процес деінституціалізації в Україні є Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та План заходів з реалізації її I етапу [6].

Дана Стратегія розроблена та прийнята 09 серпня 2017 року Кабінетом Міністрів України в рамках виконання Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року та Плану пріоритетних дій Уряду.

Саме прийняття та введення у дію Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки вважається офіційним стартом реформи деінституціалізації [6].

Слід зазначити, що вищезазначена Національна стратегія є вже другою спробою активізації зусиль по реформуванню закладів інституційного догляду і виховання дітей в Україні, на жаль відсутність в свій час комплексного підходу щодо проблеми інституційного догляду та виховання в Україні завадила зменшенню ролі інституцій для дітей та призвела до формальності у виконанні Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затвердженої Постановою Кабінету міністрів України № 1242 від 17 жовтня 2007 року та розрахованої до виконання протягом 10 років. Ця Програма виявилась не ефективною і не вирішила проблеми перебування у інституціях дітей з

інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, з метою забезпечення дотримання їх законних прав та інтересів [44].

Наступною спробою здійснити реформу у сфері інституційного догляду було прийняття у 2012 році Національної стратегії з попередження соціального сирітства до 2020 року. Ця Стратегія передбачала надання соціального захисту не лише для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а й перспективи розв'язання проблем щодо дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Національна стратегія з попередження соціального сирітства до 2020 року визначила основним пріоритетом перевагу сімейного виховання над інституційним, проте до початку третьої спроби реформування означеної галузі не виконала своїх основних завдань [37].

Співробітник офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представник з дотримання прав дитини та сім'ї Аксана Філіпішина зауважила, станом на початок деінституціалізації в Україні зразка 2017 року, що «..з 2006 року в Україні з'явилися такі нові форми, як прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, розвиток опіки. В результаті сьогодні 92% дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, які раніше в переважній більшості виховувались в інтернатах, вже виховуються в сім'ях громадян України» [45].

Згідно з інформацією экс-Уповноваженого Президента з прав дитини Миколи Кулеби з моменту початку першої реформи у 2006 році почалось вирішення проблем дітей сиріт, проте не вирішеною залишилась проблема потрапляння дітей до інституцій. Відповідно з 2006 року кількість дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування у інституціях зменшилась з 40% (100% загальна кількість всіх дітей в інституціях) до 8% за рахунок усиновлення та інших альтернативних форм опіки [46].

За словами М.Кулеби «думалося: сиріт розберуть, й інтернати повідмирають. Однак школи-інтернати зрозуміли, що їм не треба триматися за сиріт, а шукати контингент серед дітей з неблагополучних сімей. Вони пішли по таких сім'ях, зокрема через місцеві департаменти освіти і науки обласного

рівня. І вони дійсно отримали цих дітей – шляхом зміни типу інтернатного закладу на санаторну школу-інтернат. Наприклад, ставали школою для дітей з вадами легеневого розвитку. Неважко отримати довідку про те, що дитина має бронхіт. Що виходило? Дитина з бідної родини, має бронхіт – значить, пряма дорога до санаторної школи-інтернату. Таким чином, діти в санаторних школах мають перебувати лише певний час, однак на практиці такі санаторні школи діють як звичайні інтернати» [46].

На думку экс-Уповноваженого, вирішення проблеми залежить від багатьох факторів, однак один з основних це визначення потреб у послугах сімей з метою запобігання потраплянню до інституцій дітей, що мають хоча б одного з батьків.

Отже, деінституціалізація не повинна обмежуватися тільки виведенням дітей із інтернатних закладів, вона має передбачати розвиток мережі превентивних і підтримуючих послуг на рівні громади, орієнтованих на задоволення потреб дітей і захист їхніх прав [1].

Також, М.Кулеба зазначає, що в середньому щороку на утримання інституційної системи сфер освіти, охорони здоров'я та соціального захисту виділяється із бюджетів різних рівнів понад 8-ми мільярдів гривень. В більшості (до 80%) витрачені кошти йдуть не на дітей у закладах, а на утримання персоналу та будівлі. Зрозуміло, що такий фінансовий дисонанс не сприяє фінансуванню саме послуг в інституціях [42; 48].

Відповідно, основними завданнями деінституціалізації в умовах проведення реформи децентралізації повноважень у сфері інституційного догляду та виховання дітей Уряд вбачає у:

- забезпеченні умов для стовідсоткового повернення дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, які зараз перебувають у закладах, у рідні сім'ї або переведення їх на сімейні форми виховання (усиновлення, опіка родичів, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу);

- запобігання розлучення дітей з батьками та влаштування до інтернатних закладів шляхом запровадження різноманітних освітніх, медичних,

соціальних послуг з підтримки дітей і сімей з дітьми у територіальних громадах;

– підготовці до самостійного життя, забезпеченні соціального «включення»/соціалізації випускників інтернатних закладів [1].

Для подолання негативних наслідків порушень прав дітей мають бути вжиті наступні заходи щодо:

– розмежування повноважень із соціального захисту та захисту прав дітей у системі місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на різних рівнях адміністративно-територіального устрою;

– забезпечення наявності у структурах виконавчих органів територіальних громад служб у справах дітей відповідальних за захист прав дітей;

– запровадження механізму державного контролю за дотриманням законодавства України та якістю надання соціальних послуг та захисту прав дітей [1].

Розробка нормативно-правової основи деінституціалізації, а саме, Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [6] та Плану заходів з реалізації I та II етапів, здійснювалась із врахуванням недоліків попередніх реформ і аналізу (щорічного моніторингу) діяльності існуючої мережі закладів системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні.

Актуальність проблеми реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні підтверджується незалежними дослідженнями громадських організацій та благодійних фондів, що здійснюють діяльність у сфері захисту прав дітей. Зокрема, активну участь у формуванні та реалізації основних положень реформування означеної сфери інституційного догляду та виховання в Україні здійснюють українські та міжнародні організації, такі як: «Альянс-Україна без сиріт», «Надія та Житло для дітей», «Партнерство кожній дитині», «SOS Дитячі містечка Україна», Підтримка ініціатив та політик Уряду Канади «SURGe, Support to Ukraine's Reforms for Governance», Британська фундація «Lumos», БФ «Львівська освітня фундація», БФ «Галицька фундація»

та інші.

Також, Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні «Ілюзія захисту», підготовлений міжнародною організацією «Надія та Житло для дітей» у співпраці із органами державної влади (головам областей та Київської міської державної адміністрації надісланий лист від 18 листопада 2015 р. № 02-01/4553 за підписом Голови Адміністрації Президента України «Про проведення моніторингу мережі інтернатних закладів, закладів соціального захисту та функціонування системи захисту дітей на обласному рівні») за сприяння экс-Уповноваженого Президента України з прав дитини [47].

Саме проведений перший у 2016 році, в подальшому щорічний моніторинг, надав чітку інформацію про стан системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Наявна у ньому інформація була використана урядовими фахівцями та громадськими активістами під час розробки Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [6].

За інформацією з Аналітичного звіту, що містить результати комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні, інтернатна система в Україні є несприятливим середовищем для розвитку і соціалізації дитини, а закритість інтернатної системи створює можливості для випадків насильства стосовно дітей. Інтернати не забезпечують належних умов для задоволення базових потреб дітей, надання їм підтримки, захисту і догляду для розкриття особистісного потенціалу [47].

Фахівцями встановлено, що існуючі процедури направлення дітей в інтернатні заклади не є уніфікованими та чіткими. Тому рішення щодо відправки дитини до інтернату приймаються без урахування потреб дитини, навіть за наявності батьків, що не позбавлені батьківських прав [47].

Аналіз фінансування інтернатів станом на початок реформи деінституціалізації встановив, що 85% фінансування спрямовується на оплату праці персоналу інституцій і лише 15% на утримання дітей. У 2015 році на

утримання системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні було витрачено 7 мільярдів гривень. З них на щоденні потреби дитини, в середньому, витрачається 27 гривень на день. Тобто, 1 гривня на лікування, 3 гривні на одяг та 23 гривні на їжу. У середині інтернатної системи спостерігається закономірність: із збільшенням кількості дітей – збільшуються видатки на їх утримання, але при цьому основна сума витрат все одно припадає на оплату праці персоналу інтернатів. Як бачимо, діти у інституціях отримують лише мізерну частку на задоволення життєвих потреб [48].

Таким чином, це незалежне дослідження ситуації у сфері інституційного догляду та виховання дітей напередодні реформи показало, що більшість дітей, всупереч міжнародним вимогам, перебувають в інтернатних закладах з причин бідності, складних життєвих обставин та соціальної незахищеності сімей [49].

Слід зауважити, що моніторинг закладів інституційного догляду та виховання в Україні здійснюється по сьогодні, однак початок такого моніторингу вразив своїми цифрами.

Представниця Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, спеціаліст з питань дотримання прав дитини А. Філіпішина підтверджує, що більшість дітей в інтернатах опиняються там через бідність батьків. Крім того, вони не отримують достатньої підготовки до дорослого життя. Саме тому, уряд ухвалив Національну стратегію реформування інтернатних закладів [50].

Інформація щодо утримання в інтернатних закладах відповідного профільного типу дітей, які потребують реабілітаційних та освітніх послуг для дітей з психофізичними порушеннями або інвалідністю, свідчить, що інтернатні заклади мають низьку інституційну спроможність та недостатню кількість персоналу з відповідною кваліфікацією для якісного надання таких послуг. Унаслідок цього, навіть за тривалого перебування дітей у таких закладах, очевидного покращення стану їх здоров'я й успішності не спостерігається [47].

Актуальність запровадження деінституціалізації також викликана формальністю результату двох попередніх спроб реформ, які мали на меті змінити існуючу мережу закладів інтернатного типу, проте на практиці

реальних змін не відбулось. Зокрема, зміна назв закладів не призвела до зміни режиму їх роботи. Навпаки, у деяких випадках спостерігалось штучне наповнення інтернатів з метою збереження обсягу фінансування [51].

Оцінюючи функції державних органів, що відповідають за соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, слід зазначити, що відомча розрізненість підпорядкування інтернатних закладів (закладів інституційного догляду), відсутність єдиного бачення і брак політичної волі щодо їх поетапної трансформації, одночасно з розвитком на рівні територіальної громади мережі послуг для дітей і сімей, спрямованих на попередження вилучення дитини із сім'ї, призвели до консервації проблеми та неможливості впровадження якісних змін [47].

Комплексне дослідження системи захисту дітей в Україні фахівцями міжнародної організації «Надія та Житло для дітей» встановило, що влаштування значної частки дітей до інтернатів можна було б уникнути за умови наявності на місцях інфраструктури послуг з підтримки дітей і сімей. Надання таких послуг є економічно та соціально ефективнішим, порівняно з підтримкою нинішньої інтернатної системи. Результати дослідження демонструють, що фактично такі послуги відсутні і діти з сім'ями не отримують допомоги та фахової підтримки. Аналіз показав, що кількість і професійна спроможність спеціалістів системи захисту дітей, соціальної роботи на районному/міському рівні, за місцем проживання дітей є дуже низькою і недостатньою для запобігання влаштуванню дітей в інтернатні заклади та надання підтримки дітям і сім'ям з дітьми [47].

Та все ж основною причиною, що зумовлює потребу виведення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах із інституцій є шкода від багаторічного перебування ними в ізольованому середовищі.

Вихованці інтернатів мають труднощі у спілкуванні, відстають у когнітивному, емоційному розвитку від однолітків, які зростають у сім'ях.

Ось, як впливають інтернати та дитячі будинки на дітей раннього віку:

- «55% мають затримку загальних моторних навичок;
- 40% – затримку розвитку дрібної моторики;
- 32% – затримку розумового розвитку;
- 43% – затримку мовного розвитку;
- 28% – затримку емоційного розвитку;
- 44% дітей мають затримку одразу за трьома і більше показниками» [40].

Аналіз дає підстави зазначити, що вихованці закритих установ, як правило, відрізняються низьким рівнем інтелектуального розвитку, несформованістю у них психічних і пізнавальних процесів таких, як мислення, увагу, пам'ять, уяву. У них занижена самооцінка, вони не знають, з якими труднощами вони можуть зіткнутися в процесі набуття життєвих навичок та в період отримання професії тощо.

Тривале перебування дитини в закритій установі, на повному державному забезпеченні, в штучно створених «благополучних» умовах позбавляє можливості соціокультурної адаптації особистості в сучасному суспільстві, того різноманіття ролей, які освоює дитина в родині, позбавлені ці вихованці. Тому на сьогоднішній день 40% випускників закритих установ для дітей стають правопорушниками, 30% – зловживають алкоголем або наркотиками, 10% – закінчують життя самогубством. У дитини в інституції практично немає можливості випробувати себе в інших ролях, крім як вихованця. У нього навіть інформації недостатньо про сутність інших соціальних ролей.

Вся організація дитячих будинків та інтернатів зобов'язує дитину чітко виконувати ролі вихованця і учня, а жорстка регламентація, режим проживання, харчування, навчання і гри, відсутність «особистого простору», унеможливають формування таких якостей, як самостійність, вміння працювати, розбиратися в людях. Ще більш серйозним наслідком є соціальна некомпетентність, відсутність «довіри до світу», комунікативної культури.

Перелічені вище особливості стану сфери інституційного догляду зумовили потребу у комплексному реформуванні системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні шляхом запровадження принципів деінституціалізації.

Отже, на сьогодні законодавство України до інтернатних закладів, які підпорядковуються системі освіти, відносить: дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати; спеціалізовані школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів; спеціальні школи-інтернати для дітей, які потребують корекції фізичного чи (та) розумового розвитку; навчально-реабілітаційні центри, санаторні школи-інтернати всіх типів і форм власності; гімназії-інтернати та ліцеї-інтернати. Вирізняють також заклади інтернатного типу, що підпорядковані органам соціального захисту, які створено для захисту інтересів та надання послуг соціального захисту дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, для дітей, які потребують соціальної допомоги, для дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації. До закладів, що перебувають у віданні системи охорони здоров'я, відносять будинки дитини для дітей до 4-х років [6].

Проаналізуємо підходи до визначення категорій осіб, які перебувають в інституціях догляду та виховання дітей, зокрема: діти з особливими освітніми потребами, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з інвалідністю.

Оскільки, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, діти з інвалідністю, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково діти з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку належать до категорій дітей, що потребують соціального захисту, роль координуючого міністерства під час проведення реформи деінституціалізації, була відведена Міністерству соціальної політики.

Наприкінці звітнього періоду 2016 року соціальний звіт Міністерства соціальної політики України демонструє стартові умови запровадження

реформи деінституціалізації. Саме у 2016 році розпочалась підготовка до запровадження деінституціалізації. З метою проведення поетапної реформи, спрямованої на відмову від виховання дітей в інституціях та створення умов для розвитку і виховання дітей у сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних, створено робочу групу з питань реформування системи інституційного догляду та виховання дітей під головуванням екс-Уповноваженого Президента України з прав дитини М.Кулеби, у рамках якої розроблено проект Стратегії деінституціалізації догляду дітей [53].

Протягом 2016 року [54] за ініціативи Мінсоцполітики було частково удосконалено законодавчу та нормативну базу захисту прав дітей в Україні, а саме:

– запроваджено нову соціальну послугу патронату над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах (у січні 2016 року внесено зміни до Сімейного кодексу України), створено можливість для такої категорії дітей тимчасово проживати в патронатних сім'ях, а не в стаціонарних закладах. Затверджено Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, Типовий договір про патронат над дитиною (постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148). Прийнято зміни до Бюджетного кодексу України, якими визначено джерела фінансування видатків на здійснення патронату над дитиною (Закон України від 20 грудня 2016 року №1794-VIII). У співпраці з Міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині» підготовлено 20 національних тренерів, які надалі проводитимуть навчання кандидатів у патронатні вихователі в регіонах. Розпочато навчання кандидатів у патронатні вихователі в Дніпропетровській та Черкаській областях;

– удосконалено законодавчі норми щодо захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів (Законом України від 26 січня 2016 р. № 936-

VIII внесено зміни до Закону України «Про охорону дитинства»);

– забезпечено право одному з батьків-вихователів, які перебувають у трудових відносинах із підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи, скористатися відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також уточнено, що зазначеним видом відпустки може скористатися лише один із прийомних батьків (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання батькам-вихователям додаткових соціальних гарантій» від 17 травня 2016 р. № 1366-VIII);

– затверджено Примірне положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей (постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 834), що сприятиме створенню багатопрофільних закладів нового типу для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах наближених до сімейних, безпосередньо в територіальних громадах, за місцем проживання дитини;

– врегульовано механізм надання дитині, яка не є громадянином України, розлученій із сім'єю, статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, а також вдосконалено міжвідомчу взаємодію при здійсненні соціального захисту таких дітей (постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 832);

– розроблено та внесено на розгляд Верховної Ради України законопроект, яким надано право ставати на квартирний облік дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа, які є внутрішньо переміщеними особами, за новим місцем їхнього проживання (проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа», реєстр. № 5045);

– розроблено Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів;

– посилено захист прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, забезпечено діяльність дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї у разі їх переміщення до іншої адміністративно-територіальної одиниці (постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 р. № 458 «Про внесення змін до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю»);

– встановлено термін, протягом якого батьки-вихователі або прийомні батьки зобов'язані повідомити структурні підрозділи з питань соціального захисту населення про зміну розміру пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги для проведення відповідного перерахунку розміру раніше призначеної соціальної допомоги та механізм повернення надміру виплачених коштів внаслідок неподання батьками-вихователями або прийомними батьками відомостей про зміну розміру пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги (постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 520);

– врегульовано механізм здійснення нагляду службами у справах дітей за умовами проживання та виховання усиновлених дітей (наказ Мінсоцполітики від 18 серпня 2016 р. № 913);

– затверджено Програму підготовки громадян, які виявили бажання усиновити дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування, з метою підвищення рівня батьківських навичок та посилення їх відповідальності, а також запобігання випадкам скасування усиновлення та повернення дітей в інтернатні заклади (наказ Мінсоцполітики від 23 грудня 2016 р. № 1591);

– спрощено процедуру вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї усиновлювачів (наказ Мінсоцполітики, МОН, МОЗ від 25 жовтня 2016 р. № 1219/82/1131);

– затверджено план заходів з виконання в 2016 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від

23 серпня 2016 р. № 590);

- розроблено проект Концепції Державної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на 2017–2021 роки;
- підготовлено щорічну державну доповідь про становище дітей в Україні на тему «Реалізація Конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» за період 2009-2016 роки [53-54].

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що Кабінет Міністрів України здійснював несистемні зміни щодо інституційного догляду та виховання дітей, разом з тим такі зміни не було супроводжені відповідними опитування, визначенням потреб у такому догляді тощо.

Основні концептуальні положення української моделі деінституціалізації закладені у Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [6].

Ця стратегія розроблена з метою зміни існуючої системи інституційного догляду та виховання дітей, яка не відповідає реальним потребам дітей та сімей з дітьми, і створення умов для повноцінного виховання і розвитку дитини в сім'ї [6].

Повертаючись до аналізу деінституціалізації, зазначимо, що координатором реформи уряд визначив Міністерство соціальної політики України. Допомогу Міністерству соціальної політики України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству охорони здоров'я України надавав Національний офіс з деінституціалізації при Уповноваженому президента України з прав дитини, який створений за ініціативи канадського проекту EDGE (на сьогодні -SURGe).

Реалізація Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством. Обсяг фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для реалізації Стратегії, визначається щороку з урахуванням можливостей державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством. Держава вживатиме заходів до залучення інвестицій для

реалізації Стратегії і забезпечуватиме моніторинг їх цільового використання [8].

Основні етапи реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки подані у Додатку Г [8].

Далі у дослідженні здійснимо аналіз Соціального звіту Міністерства соціальної політики за 2017 рік, рік запуску ДІ-реформи.

Так, протягом 2017 року Міністерством соціальної політики України були здійснені наступні кроки щодо реалізації реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, зокрема:

- затверджено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу (розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 серпня 2017 р. № 526-р);

- схвалено Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, метою якої є забезпечення продовження послідовної імплементації положень Конвенції ООН про права дитини, розбудови ефективної системи захисту прав та інтересів дитини на рівні територіальної громади в умовах децентралізації, створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародних стандартів та пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021) (розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2017 р. № 230-р);

- внесено зміни до Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини і Положення про загальноосвітній навчальний заклад, згідно з якими обмежено перелік підстав для зарахування дітей до інтернатних закладів інституційного догляду та виховання, а також забезпечено колегіальне прийняття таких рішень (постанова Кабінету Міністрів України від 09 серпня 2017 р. № 576);

- затверджено Порядок взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування (наказ Мінсоцполітики від 19 вересня

2017 р. № 1485, зареєстрований у Мін'юсті 11 жовтня 2017 р. за № 1250/31118 [55].

Отже, продовженням здійснення державної політики щодо соціального захисту дітей уразливих категорій, а саме, дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, частково дітей з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку, у 2017 році стає унормування нормативно-правової бази, яка регулює роботу сфери інституційного догляду та виховання дітей в Україні, що засвідчує звітність Міністерства соціальної політики в Україні [55].

У 2018 році в Україні здійснювались заходи щодо подальшої реалізації Стратегії та її I етапу та продовжувалась підготовка до формування та впровадження її II етапу, про що свідчать дані щорічного Соціального звіту Міністерства соціальної політики України. Зокрема, реалізація Урядової стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у 2018 році сприяла оптимізації 59 інтернатних закладів для дітей (з них 22 ліквідовано, 12 реформовано у заклади денного перебування, 25 реформовано в стаціонарні заклади) [56].

В межах реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей запроваджено послугу альтернативного догляду за дітьми, які з певних причин не можуть проживати з біологічними батьками – патронат над дитиною. Послуга патронату розвивається у 19 регіонах (у I кварталі 2019 року послуга буде запроваджена ще у 5 регіонах). Станом на 01 січня 2019 р. функціонує 71 сім'я патронатних вихователів, до яких було влаштовано 204 дитини, на стадії створення протягом I кварталу 2019 року – 29 сімей. На функціонування сімей патронатних вихователів використано понад 6,3 млн гривень субвенції з державного бюджету [56].

Протягом 2018 року Міністерством соціальної політики України були здійснені наступні кроки щодо реалізації реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, зокрема:

– реалізації права внутрішньо переміщених дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які досягли 16-річного віку, а також осіб з їх числа, бути зарахованими на квартирний та соціальний квартирний облік за місцем взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб (Закон України від 08 лютого 2018 р. № 2279-VIII);

– категорій, які можуть скористатися своїм правом взяття на квартирний облік за місцем взяття їх на облік внутрішньо переміщених осіб, оскільки їхнім місцем походження є тимчасово окупована територія України або район проведення антитерористичної операції (постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 616);

– вдосконалення Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 301);

– порядку та умов надання у 2018 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам (постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 300);

– можливості будівництва у разі наявності проекту нового будівництва житла, призначеного для дитячого будинку сімейного типу, малого групового будинку (постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 465);

– зняття обмеження вартості будівництва дитячих будинків сімейного типу та планування при новому будівництві малих групових будинків за рахунок субвенції та відповідно до рекомендацій щодо вимог з будівництва та оснащення таких будинків (постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2018 р. № 734);

– вдосконалення питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (постанова Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 800).

З метою забезпечення соціального захисту сімей з дітьми, підтримки розвитку відповідального батьківства Урядом запроваджено нові ініціативи (зокрема, постанови Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 427; 20

червня 2018 р. № 512) щодо:

- надання з 01 вересня 2018 року одноразової натуральної допомоги при народженні дитини «пакунок малюка» в межах державної допомоги сім'ям з дітьми;

- відшкодування з січня 2019 року послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня» у розмірі прожиткового мінімуму на дітей віком до шести років, встановленого на 01 січня відповідного року, на умовах співфінансування з різних бюджетів;

- підтримки міських територіальних громад, які долучилися до міжнародної ініціативи «Громада, дружня до дітей та молоді» та отримує статус громади, дружньої до дітей та молоді [56].

Як засвідчують дані вищезазначеного звіту за 2018 рік, заходи щодо реалізації першого етапу деінституалізації були у 2018 році більш плідними ніж у попередньому 2017 році.

На основі аналізу даних моніторингу реформи у 2017-2020 рр. та даними Соціального звіту за 2018-2019 роки можемо сформулювати уявлення щодо тенденції зменшення кількості інституцій у сфері інституційного догляду та виховання в Україні, що зображені на рисунку 2.5 [55-56].

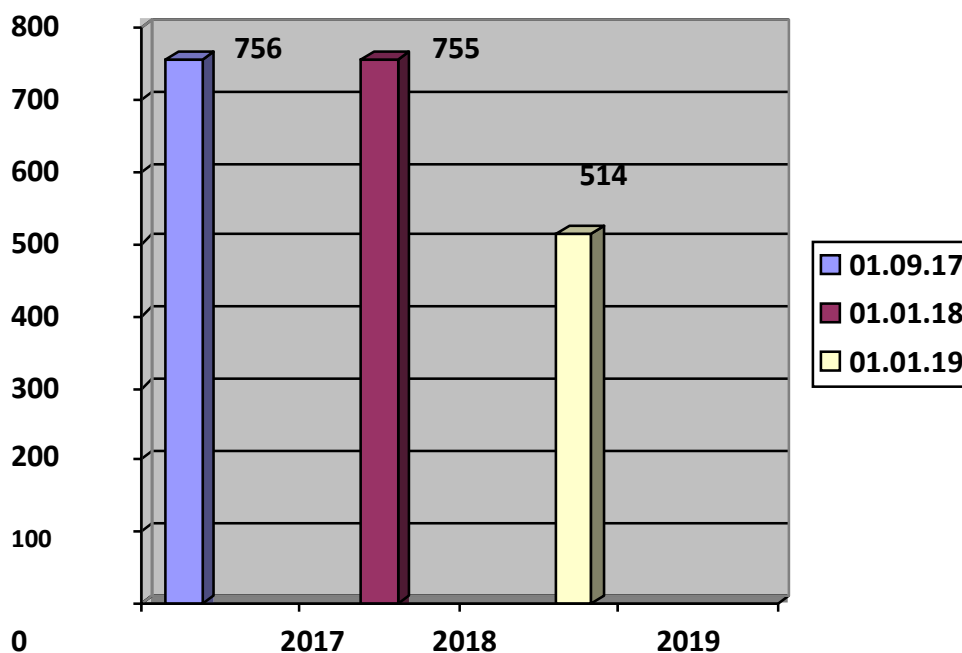

Рис. 2.5. Кількість інтернатних закладів в Україні [55-56].

Проведений аналіз нормативно-правових документів та статистично-моніторингових даних Міністерства соціальної політики України дає підстави стверджувати, що на сьогодні здійснюються кроки, які назвати системними досить важко, щодо реформування інституційного догляду та виховання дітей, приймаються відповідні нормативно-правові акти, які потребують конкретизації механізмів та інструментів їх реалізації. Крім того, потребує внесення змін до діючого законодавства з урахуванням подальшої децентралізації, визначення реалізації фінансової децентралізації тощо.

Існуюча інституційна модель утримання дитини в інтернатному закладі на тривалий період справляє надзвичайно шкідливий вплив на гармонійний розвиток дитини та її соціалізацію, крім того, це абсолютно неефективна та нераціональна модель догляду за дітьми, у результаті чого більшість дітей страждають від серйозних наслідків та психологічних травм, що значно знижують їх життєві можливості та такі діти складно інтегруються в сучасне суспільство. Тому державі необхідно вживати всіх заходів для запобігання вилучення дітей з сімей, а коли це неможливо, надати змогу кожній дитині зростати у турботливому сімейному середовищі – під опікою родичів, у прийомній сім'ї чи сім'ї усиновителів (тобто забезпечити реалізацію принципу деінституціалізації).

Автором доведено, що основними складовими елементами поняття «деінституціалізація» є наступні:

- реформування сучасної системи інституційного догляду;
- підтримка сімей з дітьми;
- надання психологічної підтримки сім'я з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- всебічна соціалізація дітей;
- формування всебічно розвиненої особистості.

2.3. Зарубіжний досвід реформування системи інституційного догляду дітей

В даний час відмінною рисою освітньої політики багатьох економічно розвинених країн світу щодо дітей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, є зміна системи спеціальної колекційної освіти на інтеграційну (інклюзивну) форму навчання в масових навчальних закладах.

Сьогодні в Норвегії помітно набирає силу процес ліквідації спеціальних шкіл і перетворення їх в навчальні центри загального профілю. Система спеціальних шкіл – доповнення до системи масових шкіл. Ведеться перепідготовка вчителів спеціальних шкіл для роботи в нових умовах, але ті освітні установи, яким доручена ця функція, орієнтуються на традиційні ролі і не здатні в повній мірі озброїти вчителів специфічними вміннями, необхідними для роботи в умовах інтеграції [4].

У Швеції спеціальні школи для розумово відсталих дітей інтегровані в загальноосвітню школу шляхом розміщення класів в її будинку. Складну проблему представляє спеціальне навчання дітей з раннім дитячим аутизмом, так як ці діти навчаються в малих групах в звичайній школі і на кожних 3-х дітей доводиться 2 вчителя і асистент. Сам Процес інтеграції в Швеції відбувається занадто поспішно, інтеграція має багато негативних моментів, при цьому будучи не метою, а інструментом для абілітації і нормалізації дітей зі спеціальними потребами.

Таким чином, в деяких країнах склався певний консенсус щодо важливості інтеграції цієї дітей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях. Принципи інклюзивного навчання викладаються не тільки в наукових журналах і монографіях, а й на сторінках підручників, в практичних посібниках для педагогів, соціальних працівників, медиків, інших фахівців, а також для управлінців і політиків. Наявні розробки, засновані на емпіричних дослідженнях та узагальненні педагогічного досвіду, призводять до розуміння того, що методичні та організаційні зміни, які здійснюються в інтересах

специфічної категорії дітей, які відчувають труднощі в навчанні, при певних умовах можуть принести користь всім дітям. Практика також свідчить: включення дітей з особливими потребами в освітнє середовище масової школи, як правило, стає каталізатором перетворень, що ведуть до поліпшення умов навчання всіх.

Відповідно до Конвенції ООН про права людини, до порушень, які породжуються вихованням в інституційних закладах, слід віднести, зокрема:

- неорганічна нездатність розвиватися і рости;
- слабкий рівень впевненості у собі;
- відсутність співчуття та розуміння інших;
- нерозбірлива прихильність до дорослих, нерозуміння необхідності дотримання певних кордонів чи обмежень;
- агресія до інших, жорстоке ставлення до тварин;
- негативна, антисоціальна поведінка;
- прояви аутизму, стереотипні моделі поведінки, самостимуляція та самодеструкція;
- слабкий когнітивний розвиток, неуспіхи у навчанні;
- слабкий моральний розвиток (труднощі у розумінні правильного і неправильного);
- проблеми у стосунках в дитинстві та в дорослому житті;
- злочинна поведінка у підлітковому віці та у перші роки дорослого життя;
- підвищена вірогідність аутистичної соціальної особистості [39-40].

Проаналізуємо досвід інституційного догляду дітей у Великобританії. За останні 20 років в країні прийняті нормативні акти, що вводять Національні мінімальні стандарти, процедури регулювання та інспекції (2000 р.), посилення вимог до візитів і ролі незалежних фахівців, які спостерігають за сім'єю і дитиною (не соціальні працівники) (2008 р.); регулювання фостерних (патронатних в Україні) служб (2011 р.), планування принципу соціального супроводу і розміщення (2010 р.) [57].

Кожну дитину, яка перебуває під опікою держави, курує (в Україні здійснює соціальний супровід) муніципальний соціальний працівник, який відповідає за розміщення дитини поза її кровної сім'ї. Соціальний працівник – це ключова фігура, яка відповідає за планування розміщень, він діє від імені муніципальних властей. Він регулярно зустрічається з дитиною і намагається встановити хороші довірчі відносини з нею. Саме соціальний працівник, прикріплений до дитини, згідно із законом несе основну відповідальність за безпеку і благополуччя дитини, проте це не зменшує відповідальність будь-яких інших фахівців, прямо або опосередковано залучених до роботи з дитиною [58].

У Великобританії існують базові послуги, які отримують всі діти, наприклад, навчання в школі, і цільові послуги, призначені певним групам дітей. Всі послуги в країні надаються безкоштовно.

Послуги можуть надаватися, як місцевими соціальними службами для дітей, так і соціальними службами, що спеціалізуються на наданні послуг дорослим, беручи до уваги міжвідомчий і міждисциплінарний підхід. Під визначенням «міжвідомчий» розуміються послуги, що надаються агентствами, які працюють у взаємодії з іншими соціально важливими агентствами. Послуги можуть надаватися постійно або протягом короткочасного періоду, в залежності від того, що визначено в плані роботи з дітьми.

Надання послуг дітям у Великобританії можна представити у вигляді піраміди з чотирма рівнями:

1 рівень – служби для всіх дітей (в області охорони здоров'я, освіти, фінансової підтримки (всі діти повинні відвідувати школу, лікаря; сім'ї отримувати допомогу));

2 рівень – цільові послуги для дітей з додатковими потребами (до 1 млн. таких дітей). Додаткова підтримка надається на місцевому рівні (дитячі центри, послуги молоді; сімейна підтримка та раннє втручання);

3 рівень – спеціалізований: діти з комплексними потребами / підтримка у власному співтоваристві (300 тис. дітей), але характер підтримки інший. Це

інтенсивна соціальна робота та спеціальні послуги для правопорушників, які вживають наркотики та ін., дітей з особливими потребами здоров'я (інваліди), випускників фостерної системи;

4 рівень – комплексний: послуги для дітей з комплексними потребами (ризиками, неможливість жити в будинку). Це діти в тюрмах, лікарнях або в державній системі піклування (близько 10 тис. чол.) [58].

Згідно з положеннями Акту про дітей 1989 року, лікарські комісії і Національна служба охорони здоров'я Великобританії (NHS) зобов'язані відповідати на запити місцевих органів влади про надання допомоги та надання послуг дітям, які перебувають під тимчасовим наглядом.

З 2011 р. місцевим органам влади ставиться в обов'язок надавати послуги з організації короткочасного перебування. Такі послуги дають можливість дітям з обмеженими можливостями і молодим людям отримати цінний досвід, що дозволяє їм стати більш самостійними і встановити дружні зв'язки за межами свого сімейного кола, одночасно даючи можливість батькам відпочити від турбот про дитину. Короткочасне перебування може тривати протягом одного дня, вечора, ночі або вихідних днів, і може бути організовано в будинку дитини або в спеціальних приміщеннях місцевої громади.

Цікавим є досвід перебування дітей у фостерних (в Україні патронатних) сім'ях [58].

Дитина може перебувати під опікою дуже короткий період часу, під час якого буде зібрана додаткова інформація, але вона може залишатися у фостерної сім'ї, поки не досягне повноліття.

Фостерні вихователі здійснюють тимчасовий догляд за дітьми від імені місцевих органів влади. Між ними і органами влади укладається договір про те, яким чином вони будуть виконувати свої обов'язки по догляду за дітьми, але вони не є співробітниками патронатної служби. Таким чином, робота фостерного вихователя не є оплачуваною працевлаштуванням, і фостерні вихователі отримують допомогу на покриття витрат на догляд за дитиною [59].

Деякі фостерні вихователі також отримують плату в якості винагороди за

виконувану ними роботу. Розмір такої винагороди встановлюється патронатної служби. Урядом рекомендовано щотижня виплачувати фостерним службам допомогу в сумі Національного мінімального розміру оплати праці (NMA) на покриття витрат на догляд за дитиною.

Існує дуже суворий процес найму і оцінки для фостерних вихователів. Ця процедура необхідна, щоб убезпечити дітей. Фостерні батьки не повинні мати судимостей, повинні бути правильно мотивовані, мати бажання піклуватися про дітей, які опинилися в складній життєвій ситуації. Оцінка потенційних батьків являє собою безперервний процес, і особи, які беруть дитину, можуть бути позбавлені права це робити в будь який момент, якщо дитині загрожує небезпека.

Всі місцеві органи влади мають «віртуальні школи» («virtual schools») для підтримки дітей, які перебувають під опікою.

Дитячі будинки (дитячі будинки сімейного типу) в Англії призначені для особливої категорії дітей. У дитячому будинку може бути до 6 дітей обох статей; якщо діти дуже складні – то до 4-х [57].

Основні причини розміщення дітей у вищезазначені заклади, наступні: заява батьків; немає інших можливостей розміщення поза сім'єю; небезпека для дитини проживання в родині (до рішення суду).

Організація роботи в дитячому будинку може бути представлена на прикладі муніципального дитячого будинку (фінансується виключно за рахунок бюджету муніципалітету), наприклад, що знаходиться в передмісті Лондона. Знайти його можна тільки за адресою – ніяких вивісок або розпізнавальних знаків організації не існує. Місткість 6 осіб, 12-17 років.

У самому дитячому будинку немає освітнього процесу – не дають освіти, професію. Їх завдання допомогти дітям вчитися в звичайній школі, коледжі та здобути освіту і професію там. Великим успіхом вважається, коли дитина після реабілітації може самостійно жити та створювати свої сім'ю [57].

У випадках, коли місцева влада працюють з батьками для надання підтримки дитині в поверненні додому, важливо враховувати те, яка допомога і

послуги можуть бути запропоновані батькам. Місцеві органи влади несуть основну відповідальність за проведення оцінки потреб дитини в міру настання його самостійності, і розробку плану того, як ці потреби будуть задоволені. Нормативний – правовий збірник «Працюючи разом для захисту дітей» (2015 р.) встановлює порядок надання місцевими органами влади початкової та подальшої допомоги таким сім'ям, включаючи постійну оцінку, підтримку і перегляд послуг, що надаються, коли це доречно.

Розглянемо досвід деінституціалізації інших країн. Наприклад, ще на початку ХХ століття у Сполучених Штатах Америки розпочався процес відмови від інституційного догляду та виховання дітей через негативні наслідки впливу на психічний та фізіологічний розвиток особистості дитини, а також високі витрати на утримання інституцій, поряд із менш затратним вихованням у прийомних сім'ях. На державному рівні був прийнятий курс першочергової підтримки біологічної сім'ї перед вилученням дитини для влаштування до прийомної родини або закладу інституційного догляду та виховання. В результаті кількість дітей у інституціях стрімко зменшувалась, особливо після прийняття у 1937 році закону про соціальний захист, що забезпечував фінансову підтримку сімей, які перебувають у складних життєвих умовах [59].

У середині 50-х років ХХ ст., процес відмови від інституційного догляду та виховання дітей розпочався у Швеції. На сьогоднішній день там практикують існування закладів інституційного догляду та виховання, як тимчасову форму утримання дітей перед влаштуванням їх до прийомних сімей. Процес закриття державних інституцій для утримання дітей з особливими потребами у цій країні завершився у 2000 році. Розформування таких інституцій відбувалось за допомогою чіткої моделі, яка враховувала інтереси учасників процесу виховання та догляду дітей з особливими потребами [60].

У Норвегії, Великобританії, Ісландії та Словенії кількість дітей, що перебувають в інституціях є нижче ніж одна дитина на 10 000 дітей. Порівняно із цими країнами, у Данії показник є доволі високим – 7 дітей на 10 000 дітей.

Проте слід зауважити, що у Данії інституційний догляд дітей здійснюється висококваліфікованими працівниками з розрахунку на одного працівника – 2 дитини [52].

Процес деінституціалізації в Ізраїлі, Сполучених Штатах Америки, Австралії, Великій Британії ознаменований застосуванням однакових методів при усиновленні або тимчасової опіки (фостерні сім'ї в Україні-патронатні сім'ї) дітей та скерований в напрямку бажаного сімейного влаштування дитини. У таких методах передбачається активна робота недержавних організацій (центрів/агентств з питань усиновлення) та влаштування у «фостерні сім'ї», як пріоритетної форми влаштування дітей (якщо усиновлення неможливе). Присутня розроблена система підготовки «фостерних сімей» та стандарти догляду за дитиною. Також у стандартах присутнє обов'язкове забезпечення спілкування з біологічними батьками (родиною) за можливістю [45;62].

В Європейських країнах, таких як, Швеції, Фінляндії, Данії, Норвегії, Німеччини, Італії, Іспанії та Франції спільними рисами є підтримка біологічної родини та прийомні (тимчасові) сім'ї, перевага надається на соціально-кризову допомогу сім'ї (надання послуг) з метою неможливості інституційного влаштування дитини. Саме позбавлення прав батьків передбачає довгу процедуру, при тому в певних країнах Скандинавії така процедура просто відсутня. Крім того, процедура передбачає надання різноманітних послуг з підтримки рідної сім'ї (родини) [45;61].

Для України, Білорусі, Болгарії, Греції, Польщі, Молдови та Румунії спільними є встановлення опіки та піклування та початок розвитку сімейних форм влаштування. В цих країнах надають перевагу сімейному влаштуванню (родинна опіка та піклування), але якщо такої можливості немає, то дитина скоріш за все попадає до закладу інституційного догляду та виховання.

Інші можливості у вище перелічених країнах присутні через надання допомоги дітям та сім'ям з дітьми в центрах допомоги сім'ям та матерям з дітьми. Слід зазначити, що альтернативні форми сімейного влаштування (патронатні сім'ї) розвиваються досить повільно, хіба за винятком Польщі [45;

59].

У Німеччині захист прав дітей та молоді є одним з пріоритетів уряду. Особлива увага в області дитячої та молодіжної політики приділяється забезпеченню прав дітей, які залишилися без піклування батьків, тут задіяні багато структур, інститути, різні комітети, об'єднання і комісії. Найбільшою мірою цьому сприяє і законодавство, яке в Німеччині здійснюється на різних рівнях – федеральному, регіональному і місцевому [61].

Конституція ФРН – перший фундаментальний закон, що надає найбільш повні гарантії захисту дітей і молоді, які мають рівні права з дорослими. «Дитина є особою з власним людською гідністю і з правом власного розвитку своєї особистості, гарантованими ст. 1 § 1 і ст. 2 § 1 Основного Закону». У статті 6 Конституції говориться, що батьки зобов'язані піклуватися про дітей і виховувати їх, тобто мається на увазі, що контроль здійснюється з боку держави і суспільства. Якщо батьки не в змозі виконувати свої зобов'язання або якщо діти з інших причин можуть виявитися без нагляду, влади втрутаються і захищать їх.

«Кожна дитина і кожен підліток мають право бути підтриманими в своєму розвитку і отримати виховання особистості, яка несе відповідальність за своє життя і здатної адаптуватися в суспільстві». Так перекладається перше речення Закону про допомогу дітям і молоді 1991 року, одночасно визначає програму цього закону [61].

Даний закон також регулює довгостроковою освітньою допомогою, яка пов'язана з розміщенням дитини в прийомній сім'ї або в навчальних закладах.

Тут акцент робиться на користь дитини, щоб дитина розвивалась і була вихована в прийомних сім'ях, а не була усиновлена, тим більше що усиновлення може тривати довше часу. Таким чином, у дитини зберігається можливість тісного контакту з біологічними батьками і повернення в сім'ю. Дану допомогу в Німеччині надають як державні, так і недержавні організації.

Виховні заклади є новою формою розміщення дітей, створюють їх неурядові організації (Федеральне робоче об'єднання «Молодіжна будівельна

організація»). Такі установи знаходяться під постійним контролем, важлива умова їх появи – людина, яка створює їх і управляє ними, повинен мати педагогічну освіту [61].

Закон регламентує, що передача дитини в прийомну сім'ю або установу здійснюється тільки після вичерпання всіх можливостей залишитися в сімейному середовищі.

Представляючи характерні риси німецького досвіду турботи про дітей-сиріт, необхідно вказати на систему дитячих сіл. Широко відома педагогічна ідея австрійського вченого і практика Германа Гмайнера про «Села-SOS», в яких створювалися дитячі будинки за принципом сім'ї. Кожна дитина в такому селі знаходить свій будинок і свою сім'ю, з мамою, братами і сестрами. В даний час Міжнародна благодійна організація «SOS-Kinderdorf International» об'єднує більше 500 таких сіл в 132 країнах світу. Всі села-SOS існують виключно на добровільні пожертвування [62].

У Фінляндії не існує поняття соціального сирітства. Сиротою вважається неповнолітній, у якого немає мами і тата. Така процедура, як позбавлення батьківських прав, теж не передбачена законодавством. Батьки, чії діти вилучені, все одно зберігають свої права і можуть відновити сім'ю, усунувши претензії соціальних служб. У дитячий заклад, де максимальна кількість місць – 24, дитина потрапляє не на все життя, а в середньому на 2-3 роки. Закон в Фінляндії зобов'язує соціальні служби підтримувати зв'язок між дитиною і батьками. Рішення про встановлення опіки над дитиною проти волі учасників справи, тобто опікунів і дитини, яка досягла 12-річного віку, може бути прийнято тільки ювенальним судом. З іншого боку, фінське законодавство не передбачає можливості позбавлення батьків батьківських прав через встановлення опіки над дитиною [62].

У Молдові під час реалізації реформи деінституціалізації активно впроваджувалась та розвивалась така форма влаштування, як дитячі будинки сімейного типу на трьох-сімох дітей. Специфікою моделі є те, що після відновлення контакту з біологічними батьками, діти мають можливість

повернутись до біологічної сім'ї. Також, створені центри для тимчасового перебування матерів з дітьми. У сфері надання послуг також діють спеціалізовані служби для дітей з особливими потребами – патронатні, сімейна підтримка, денні центри, мобільні бригади, що надають послуги на дому для осіб з обмеженими можливостями, як дорослих, так і дітей [62]. Щодо здійснення реформи деінституціалізації у Молдові, можемо констатувати, що певний прорив у цій сфері, значною мірою, залежав від наполегливості та професійності урядових команд, що займались деінституціалізацією [62].

Виходячи з аналізу форм влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, в країнах Світу можна прийти до висновку про те, що, ґрунтуючись на багаторічному прагненні до скорочення і ліквідації сирітства, держави прийшли до єдиного правильного рішення – превентивним заходам з попередження сирітства, тобто виявлення кризових сімей, тимчасового приміщення дитини в прийомну сім'ю до виправлення кризової ситуації в біологічній сім'ї, а при неможливості останнього – до підбору усиновителів.

Сьогодні відмова від виховання дітей в інституційних закладах є основоположною практикою в більшості розвинутих країн світу. Вивчення вищенаведеного досвіду різних форм замісної турботи, можливо, дозволить уникнути помилок і перегинів у процесі деінституціалізації, зберігши в цілому її позитивний потенціал, з метою адаптації до українських реалій.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що ефективними формами деінституціалізації у сфері захисту прав дітей є запровадження альтернативних форм піклування за дітьми, формування будинків сімейного типу, формування фостерних служб, запровадження відповідної мотивації для сімей з метою їх піклування за своїми та прийомними дітьми.

Висновки до розділу 2

Обґрунтовано, що існуюча національна інституційна модель утримання дитини в інтернатному закладі на тривалий період справляє негативний вплив на розвиток та соціалізацію дитини, оскільки не сприяє розвитку важливих

навичок співіснування у суспільстві, колективі, оточенні, крім того, це абсолютно неадекватна та нераціональна модель утримання та догляду за дітьми, оскільки не надає важливих універсальних побутових навичок, навичок комунікації та інтеграції у суспільство.

З'ясовано, що, деінституціалізація – це формування на законодавчих підставах системи ефективного виховання та розвитку дітей соціально незахищених категорій через надання їм інноваційних форм соціальних та адміністративних послуг.

Проведений аналіз дає підстави визначити наступні кластери проблем інституційного догляду та вихованні дітей в Україні, зокрема:

по-перше, недосконалість нормативно-правових механізмів надання адміністративних послуг дітям соціально вразливих категорій;

по-друге, відсутність єдиного системного та комплексного підходу до державного управління системою інституційного догляду та виховання дітей;

по-третє, відсутність фахівці з реформ, які б реалізувати інноваційні механізм догляду та виховання дітей на регіональному рівні;

по-четверте відсутність злагодженої системної взаємодії громадських організацій, які займаються питаннями розвитку та соціалізації дітей, з місцевими органами влади;

по-п'яте, відсутність дієвого громадського моніторингу за закладами та установами інституційного догляду та виховання дітей соціально вразливих категорій;

по-шосте, відсутність професійно підготовлених фахівців, які б здійснювали розвиток та соціалізацію дитини відповідно до вимог глобалізаційного та інформаційного суспільства;

по-сьоме, неможливість забезпечити належне виховання та соціалізацію дітей, які перебувають в інтернат них установах;

по-восьме, відсутність критеріїв-індикаторів оцінки стану розвитку та реформування системи інституційного догляду та виховання дітей соціально незахищених категорій;

по-дев'яте, відсутність детального аналізу та статистичних даних діяльності існуючої мережі закладів інституційного догляду за дітьми соціально незахищених категорій;

по-десяте, відсутність комплексного оцінювання етапів реформування системи інституційного догляду на всіх етапах проведення такого реформування, що постає наступною проблемною ситуацією у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні;

по-одинадцять, відсутність наукового та методичного забезпечення процесу впровадження реформи системи інституційного догляду та виховання дітей;

по-дванадцять, відсутність дієвих механізмів відповідальності органів місцевого самоврядування територіальних громад за неякісні та неефективні надані соціальні та адміністративні послуги дітям соціально незахищених категорій ті їх сім'ям.

Проаналізований світовий досвід реформування системи інституційного догляду за дітьми виявив, що теорія і практика системи соціального захисту дітей у світі має значно вищий офіційний статус, ніж в Україні. Виходячи з аналізу форм влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, в Європейських країнах можна прийти до висновку про те, що, ґрунтуючись на багаторічному прагненні до скорочення і ліквідації сирітства, держави прийшли до єдиного правильного рішення – превентивним заходам з попередження сирітства, тобто виявлення кризових сімей, тимчасового приміщення дитини в прийомну сім'ю до виправлення кризової ситуації в біологічній сім'ї, а при неможливості останнього – до підбору усиновителів.

Аналіз зарубіжного досвіду засвідчив, що ефективними формами деінституціалізації у сфері захисту прав дітей є запровадження альтернативних форм піклування за дітьми, формування будинків сімейного типу, формування фостерних служб, запровадження відповідної мотивації для сімей з метою їх піклування за своїми та прийомними дітьми.

Матеріали розділу дисертації викладені у працях [63-66].

Список використаних джерел у розділі 2

1. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки. §4, Проекти реформи народної освіти в епоху Великої Французької революції(1789-1794pp.).URL:http://megalib.com.ua/content/908_4_Proekti_reformi_narodnoi_osviti_v_epohy_Velikoi_Francyzkoj_revolucii_1789-1794pp.html
2. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР: постанова ЦК 409 Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 8 грудня 1966р. № 900. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-66-%D0%BF>
3. Дакал А. Реформування системи інституціонального догляду та виховання дітей у контексті захисту їх прав. URL: <http://www.e-patp.academy.gov.ua/pages/dop/16/files/221bbfb5-a299-4206-bf3c-d1e7d65cb3c7.pdf>.
4. Права дітей. URL: <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1345191694.pdf>.
5. Що приховують зачинені двері інтернатів. URL: <http://khp.org/index.php?id=1369168374>.
6. Горемикіна Ю. Інституалізація дітей у контексті соціальних ризиків та політика деінституалізації. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/9_2017/33.pdf
7. Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2006-%D1%80#Text>
8. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки: розпорядження КМУ від 09 серп. 2017 р. № 526-р. та реалізація Плану заходів II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KR170526.html
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-2020-%D1%80#Text>
9. Рева А. Деінституалізація – це інструмент, що допоможе побороти

циклічне коло бідності, яке залишилось у спадок від радянської системи виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14089.html>.

10. Реформа системи інституційного догляду та виховання. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/presentation/20170406-11.pdf>.

11. Русаков А.Ю. Связи с общественностью в органах государственной власти: Учеб. пособ. СПб: Изд-во В.А.Михайлова, 2006. 238 с.

12. Співпраця органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері державної молодіжної політики в Україні : наук. розробка / авт. кол : Є.І.Бородін, І.В.Хохрякова, Т.М.Тарасенко та ін. та ін. К. : НАДУ, 2012. 56 с.

13. Власюк О.С., Крисаченко В.С. Український соціум. К.: Знання України. К.: *Знання України*, 2005. 792 с.

14. Стоян О.Ю. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання розвитку сфери відновлювальної енергетики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 7. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=811>.

15. Суть реформи. URL: <http://reform.diplatform.org.ua/>.

16. Суходольська А. Розвиток сімейних форм виховання соціальних сиріт. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/23.pdf.

17. Міжнародний фонд Відродження. Річний звіт – 2011. URL: http://www.irf.ua/content/files/annual_report_2011.pdf.

18. Панченко Т.В. Громадський контроль і його вплив на формування ефективності роботи місцевого врядування. *Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади [монографія] / О.В.Власенко, П.В.Ворона, М.О.Пухтинський та ін.* Полтава, 2009. С. 261-276.

19. Сіцінська М.В., Ярмолинська І.В. Проблемні питання у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2019/14.pdf

20. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні:

організація та проведення: практ. посіб. / О.В.Літвінов, О.В.Тинкован, Н.М.Літвінова [та ін]; за заг. ред. О.В. Літвінова. Д.: МОНОЛІТ, 2010. 215 с.

21. Ю. Ніронка. Сутність громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/35225/1/%D0%9D%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf>

22. Бублій М.П. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/14637588489931.pdf>

23. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. URL: <http://khp.org/index.php?id=1261552395>.

24. Іжа М., Радченко О. Громадський контроль в системі публічного управління як ефективний інструмент експертизи державно-управлінських рішень. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 4(12). С. 74-79.

25. Чумак Л. Становлення та розвиток вітчизняної системи соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Рідна школа*. 2008. № 6. С. 69-70.

26. Повідомити про порушення прав дитини. URL: <http://help.diplatform.org.ua/>.

27. Jorn Holm-Hansen. Placement of Orphans. Russian and Nordic experiences. Norwegian Institute for Urban and Regional Research, 2005. URL: http://www.academia.edu/703732/3_A_cross-national_decision_model_for_closing_down_institutions_that_are_harmful_to_children.

28. Аналіз стосовно дітей в інтернатах за формою перебування. URL: <http://diplatform.org.ua/news/33>.

29. Веретенко Т.Г., Денисюк О.М., Спіріна Т.П. Міжнародний досвід деінституалізації та реформування соціальних послуг: зб. наук. праць *Педагогічні науки / Херсон. держ. ун-т. Херсон*, 2017. Вип. 79(1). С. 207-210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79%281%29_44.

30. Модель соціальної підтримки молоді з уразливих соціальних груп: Методичний посібник з надання послуг молоді з уразливих соціальних груп

Частина І. На прикладі досвіду впровадження проекту «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні». Київ, 2006.
URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/0/75902.pdf>

31. Клименко О.Ю. Інституціоналізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в українському суспільстві: монографія. Київ, 2015. 400 с.

32. Канішевська Л.В., Кузьменко Л.В., Свириденко С.О. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві: навч. метод. посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 336 с.

33. Канішевська Л.В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХМЦНІ, 2011. 368 с.

34. Петрочко Ж.В., Денисюк О.М., Безпалко О.В., Вайнола Р.Х., Вчимося жити самостійно: навч.-метод. посіб. Київ: Держ ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. 203 с.

35. Моніторинг реформи. URL: <http://dashboard.diplatform.org.ua/#Indicators>.

36. Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/301/dity.pdf>.

37. Дослідження проблемних питань сирітства в Україні. URL: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/doslidzhennya-problemnyx-pytan-syritstva-v-ukrayini/>.

38. Дорожня карта реформи: міцні сім'ї, захищені діти. URL: https://cg.gov.ua/web_docs/1/2017/12/docs/Road-map-of-the-reform_A4_web.pdf

39. Реформа децентралізації та зміни до концепції 2014-2021 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-IX#Text>

40. Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>.

41. Навіщо децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/about>.

42. Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей посібник з найкращих практик. URL: <http://sirotstvy.net/upload/iblock/c40/c40bbf1835a93f0c4351e68467ea9431.pdf>.

43. Деінституціалізація. Як вчителі можуть допомогти адаптуватись дітям з інтернатних закладів. URL: <https://nus.org.ua/view/deinstytutsializatsiya-yak-vchyteli-mozhut-dopomogty-adaptuvatysya-dityam-z-internatnyh-zakladiv/>

44. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%25EF%25F0%25E5%25F4%25B3%25EA%25F1&found=41&action=search>.

45. Картер Р. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей (моніторинговий звіт) / Річард Картер.- К.: Логос, 2005. URL: <http://archive.p4ec.org.ua/upload/library/pdf/Opika23022006.PDF>

46. Суходольська А. Розвиток сімейних форм виховання соціальних сиріт. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/35_2_2018/23.pdf.

47. Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-%D0%BF>.

48. З фінансування інтернатів тільки 30% йде на дітей – Філіпішина. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-children/28964850.html>.

49. Скороход О. «З насильством у розвинених країнах жорстко. У нашій державі діти часто гинуть від насильства, соціальна служба про це знає, але нічого не робить», – дитячий омбудсмен Микола Кулеба. URL: https://sensor.net.ua/resonance/3074963/z_nasilstvom_u_rozvinenih_kranah_jorstko_u_nashyi_derjav_dti_chasto_ginut_vd_nasilstva_sotsalna_slujba

50. Ілюзія захисту. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. URL: https://issuu.com/katyacheltsova/docs/audit_report_fin_opt/1?ff=true&e=12107844/41389705.

51. Світлична Т.В. Розвиток інтегрованих соціальних служб як інноваційної моделі надання соціальних послуг населенню. URL:

<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/20.pdf>

52. Дякович М.М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. Київ: Істина, 2014. 520 с.

53. Гурська О., Мироненко Л. Особливості родинно-сімейного виховання в умовах школи-інтернату. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8533/1/Gursyka.pdf>.

54. Позиції реформи деінституалізації вивіряли ООН та ЮНІСЕФ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/poziciyi-reformi-deinstitalizaciyi-viviryali-oon-ta-yunisef>.

55. Веретенко Т.Г., Денисюк О.М., Спіріна Т.П. Міжнародний досвід деінституалізації та реформування соціальних послуг. *Зб. науков. праць Педагогічні науки. Херсон. держ. ун-т. Херсон*, 2017. Вип. 79(1). С.207-210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_79%281%29_44.

56. Соціальний Звіт Міністерства соціальної політики за 2016 рік. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/zvitu/sz2016.doc>.

57. Соціальний захист населення України: навч. посіб. / [авт. кол. І.Ф.Гнибіденко, М.В.Кравченко, О.М.Коваль та ін.]; за заг. ред. В.М.Вакуленка, М.К.Орлатого. К.: Вид-во «Фенікс», 2010. 212 с.

58. Соціальний Звіт Міністерства соціальної політики за 2017 рік. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/zvitu/sz2017.docx>.

59. Соціальний Звіт Міністерства соціальної політики за 2018 рік. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19787.html>

60. Международный опыт в сфере защиты прав детей. URL: <http://www.usynovite.ru/experience/sbornik/world/>

61. Зарубежный опыт работы альтернативных учреждений опеки детей. URL : www. /index. php? referat=56800&pg=2

62. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. URL: <http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012>

[_02\(13\)/12mooodu.pdf.](#)

63. Yarmolinskaya I.V. Public and charitable organizations in the system of institutional care and upbringing of children in Ukraine. *The European Journal of Humanities and Social Sciences, Premier Publishing s.r.o. Vienna*. 1. 2019. P.12-15.

64. Миколіук. О. До Європи без інтернатів. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/do-yevropy-bez-internativ>.

65. Миколіук О. Соціальний прорив Болгарії. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/socialnyy-proryv-bolgariyi>.

66. Лис В., Кривачук Л. Соціальна робота у сфері охорони дитинства в Україні: становлення, розвиток, сучасні тренди. «Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток»: Матеріали IV Міжнародної науково-практ.конференції (м.Львів, 24-25.05.2018 року). Львів, в.-д. «СПОЛОМ» ЛДУБЖ, 2018. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/4885/1/D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6_%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%A2%D0%90_2018-%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf

67. Лис В.В. Основні механізми та принципи соціальної роботи з дітьми в Україні. «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття» (м. Хмельницький, 22-23.12.2017р.). Херсон: Видавничий дім «Гельвентика»,2017. URL: [http://molodyvcheny.in.ua/ua/conf/publ/archive/579/;](http://molodyvcheny.in.ua/ua/conf/publ/archive/579/)

68. Лис В.В. Сучасні особливості соціальної роботи з дітьми вразливих категорій, як об'єктом публічного управління. *Проблеми розвитку публічного управління в Україні (м.Львів, 12-13.04.2018р.) / за наук.ред. В.С.Загорського, А.В.Ліпенцева*. Львів: ЛРІДУ НАДУ,2018. URL: <http://www.lvivacademy.com/>

69. Лис В.В. «Особливості впровадження механізму деінституалізації системи догляду та виховання дітей в Україні». URL: «Публічне управління XXI століття: Світові практики та національні перспективи» (м.Харків, 26 квітня 2018 року) Харків, в.-д. «Магістр»: ХарРІДУ НАДУ, 2018. URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2018-1/2018_01.pdf

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ДІТЕЙ СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ В УКРАЇНІ

3.1. Удосконалення механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні

На підставі аналізу сучасного стану функціонування інституцій для виховання та розвитку дітей в Україні та за кордоном можна виокремити наступний перелік механізмів реформування та трансформації системи інституцій для соціалізації дітей, у тому числі дітей соціально вразливих категорій.

Перший – це організаційний механізм реформування та трансформації системи інституцій для соціалізації дітей соціально вразливих категорій. Він передбачає делегування функцій центральних органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування в частині фінансування, трансформації або модернізації інституцій для дітей.

Однак, зазначені організаційні структури не враховують реальних потреб дитини у зв'язку з відсутністю оцінки потреб дітей та сімей з дітьми на рівні територіальної громади та дослідження таких потреб в інституціях.

На сьогодні система інституційного догляду та виховання дітей в більшій мірі і надалі має чіткий централізований характер, фінансування здійснюється через центральні органи виконавчої влади за допомогою субвенцій з державного бюджету, погодження щодо започаткування та функціонування таких закладів також вирішується через відповідні центральні органи виконавчої влади, що відображено схематично на рисунку (рис. 3.1.).

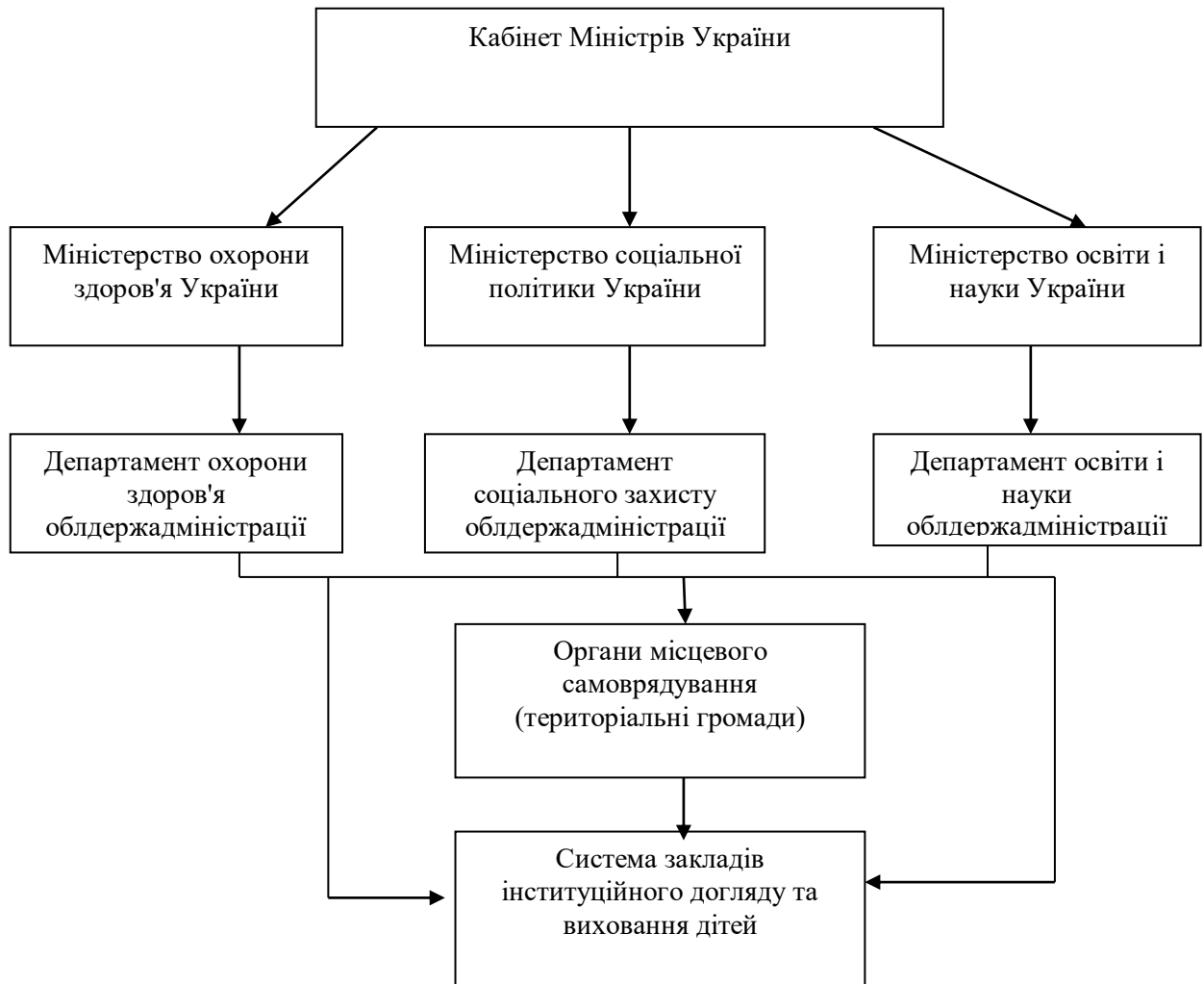

Рис. 3.1. Організаційна структура механізмів управління системою інституційного догляду та виховання дітей в Україні до запровадження реформування та деінституціалізації закладів догляду [систематизовано автором].

На нашу думку, головним фактором надання послуг дітям є визначення пріоритетів та потреб дитини в конкретній ситуації (відповідно до життєвих обставин), слід з'ясувати обсяг потрібних адміністративних, соціальних, освітніх, медичних, реабілітаційних послуг і тільки після цього вибудувувати саму потребу в інституції щодо догляду та виховання дітей, відповідно до концепції «Дитиноцентризму» в політиці управління та реалізації соціального розвитку держави, тобто провести оцінку потреб дітей та сімей з дітьми перед прийняттям рішень залучаючи до таких рішень найширше коло зацікавлених осіб.

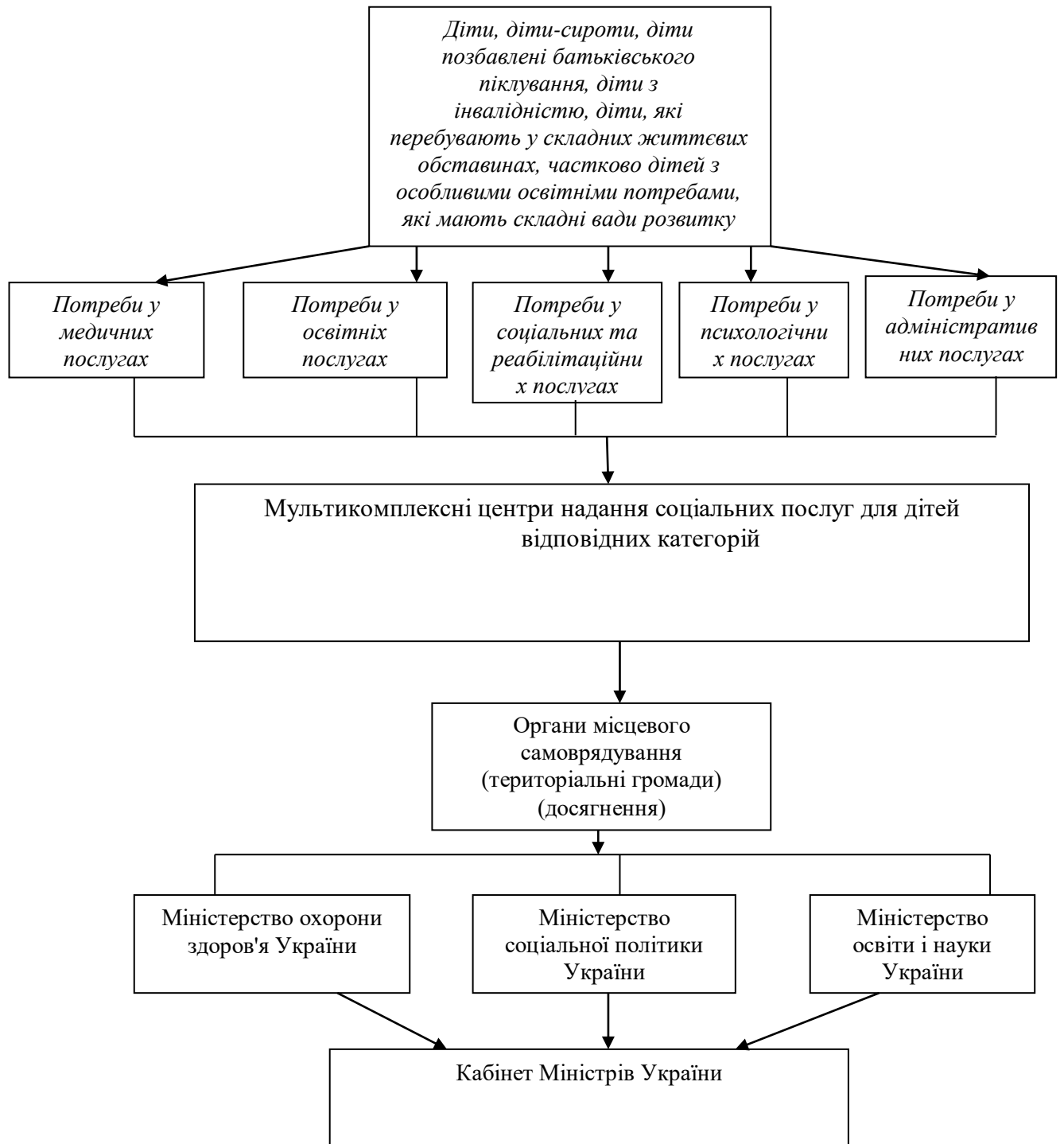

Рис. 3.2. Організаційна структура інституційного догляду та виховання дітей в Україні після реалізації Стратегії реформування та деінституціалізації закладів виховання та догляду [систематизовано автором].

Проведений аналіз дає підстави ствердити, що пріоритетним напрямом реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні є збереження виховання дітей у рідних (біологічних) сім'ях, а якщо це

неможливо з об'єктивних причин – влаштування дітей у прийомні сім'ї, їх усиновлення або влаштування до форм наближених до сімейних (ДБСТ, МГБ).

Після проведення реформування інституційного догляду має відбутися наступне:

- діти до трьох років будуть виключно залишатися в сім'ях або влаштовуватись у будинках сімейного типу;
- менше 0,5% повинні знаходитись у закладах альтернативного догляду;
- розвинутий ринок соціальних послуг (50% обсягу надають недержавні організації);
- забезпечено базовий пакет послуг у громаді;
- 45 000 дітей з інвалідністю отримують інклюзивну освіту [1].

На думку заступника директора благодійної організації «Норе and Homes for Children Ukraine», Україна вже більше 15 років просуває тему комплексного реформування системи захисту дітей і відмови від успадкованої від Радянського Союзу системи інтернатів. Країнам східної Європи, що мали ті ж масштаби трагедії, вдалося провести реформу в короткі терміни. Йдеться про великі державні інтернати, в яких багато персоналу і не так багато дітей. Обсяги фінансування інтернатної системи, що складається з понад 600 інтернатів по всій Україні, сягають 6,4 млрд. гривень щороку. На потреби дітей йде не більше 10% від суми. Таким чином ми фінансуємо стіни і персонал, що не надає жодних спеціалізованих послуг дітям [2].

На завершальному етапі деінституціалізації, вирішальними мають стати саме потреби дітей, а не закладів. В основі державної політики має бути закладено принцип «дитиноцентризму». Таким чином, адаптаційні процеси тривають все життя, і головним завданням підготовки дітей-сиріт є підготовка їх до життя поза виховного закладу, придбання певного досвіду, трудових навичок.

Другий механізм реформування та розвитку системи інституцій для соціалізації дітей соціально вразливих категорій – це правовий, який

передбачає модернізація чинного законодавства відповідно до вимог міжнародних договорів та нормативно-правових документів, спрямованих на всебічний розвиток дитини [3].

Слід звернути увагу на те, що у зарубіжних країнах традиційно держава багато уваги приділяє адмініструванню прав вихованців інтернатних закладів, що перебувають під державною опікою. Так, в Японії при вирішенні питання про влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, перевага віддається саме дитячому будинку і дуже незначно використовуються альтернативні форми турботи про дітей, такі як виховання в приймальні сім'ї (фостеринг), що безсумнівно є виразом довіри державній турботі. Так, якщо в Англії офіційно число дітей, які проживають в дитячих будинках, постійно знижується, складаючи в даний час близько 15% від загального числа дітей, які залишилися без піклування батьків, то в Японії воно наближається до 90% і в останні роки зростає.

Багато країн апробували певні форми адміністративної підтримки вихованців інтернатних закладів. Наприклад, у Польщі інтернатні заклади зобов'язані підтримувати контакти дитини з біологічними батьками, коли дитина перебуває в закладі. Більше того, за кожною дитиною закріплений соціальний працівник, який проводить спостереження за поведінкою вихованця інтернату, але головна його функція полягає у тому, щоб від імені держави підготувати випускника закладу до дорослого, самостійного життя. Держава з цією метою розробляє для найбільш перспективних випускників інтернатів програми фінансової грантової підтримки. Наприклад, проведений аналіз літературних джерел свідчить, що в більшості країн Західної Європи державні механізми надання підтримки дітям, які виходять з під інтернатної опіки, є чіткими і передбачають організаційну, психологічну, матеріально-фінансову підтримку [4].

Зокрема, світовий досвід показує, що «під час реформування системи інституційного догляду та виховання дітей особливу увагу необхідно приділяти розвитку альтернативних форм догляду за дітьми, які з певних причин не

можуть проживати з біологічними батьками (встановлення опіки та піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронатні сім'ї, дитячі заклади з умовами проживання, наближеними до сімейних, у яких одночасно перебуває не більше ніж 15 дітей» [5].

Крім того, слід зазначити, що в Європейських країнах розвинута децентралізація повноважень, зокрема: національні уряди, як правило, встановлюють лише загальні принципи та норми щодо політики захисту дітей. Відповідальність за безпосереднє планування, створення, фінансування і надання послуг з догляду, піклування дітей, підтримки сімей лежить переважно на місцевій владі. Держава та державні установи не є єдиним надавачем соціальних послуг. До надання послуг активно залучаються недержавні організації, чії послуги оплачуються з державного або місцевого бюджету. Допомога, послуги дітям і сім'ям надаються відповідно до встановлених мінімальних стандартів. Критерії для втручання державних службовців, соціальних служб у сім'ю, аж до примусового вилучення дитини, позбавлення чи обмеження батьківських прав визначаються на основі всебічного аналізу ситуації та вивчення кожного конкретного випадку. Рішення щодо влаштування дітей, які позбавлені батьківського піклування, приймаються індивідуально, на основі потреб та кращих інтересів дитини, з урахуванням думки дитини. Пріоритетом при влаштуванні дитини є сім'я або сімейні форми виховання (усиновлення, прийомна сім'я), пріоритетність інституційних форм виховання є найнижчою [4; 6].

Таким чином, основою реформування та трансформації інституційного догляду за дітьми є децентралізація надання різноманітних послуг, децентралізація фінансування бюджетних установ, формування та мотивація відповідальних громад, які б піклувалися за дітьми, що мешкають в громаді, визначали межі та обсяг надання адміністративних послуг, передбачали їх тимчасове та постійне проживання.

У посібнику «Порівняльна характеристика законодавства щодо захисту дітей у європейських країнах та висновки за результатами аналізу» визначені

основні етапи нормативно-правової трансформації, спрямованої на реформування інституцій для дітей, зокрема:

1. Передати повноваження та відповідне фінансування для надання послуг підтримки дітей і сім'ї на місцевий рівень.
2. Створити ринок соціальних послуг (прийняти Закон «Про соціальні послуги»).
3. Розробити стандарти надання послуг, які би фокусувались на забезпеченні якості послуг та гарантуванні дотримання прав клієнтів.
4. Деталізувати процедуру оцінки ситуації дитини та сім'ї (приймати рішення виключно на основі результатів всебічної оцінки справи дитини).
5. Забезпечити вивчення думки дитини, що має стати обов'язковою складовою при розгляді справ і прийнятті рішень.
6. Пріоритетність сімейних форм виховання у порівнянні із інституціолізованими установами має бути чітко закріплена в законодавстві [7].

З огляду на зазначене вище, Україна знаходиться лише на початку здійснення реформи деінституціалізації. Національна Стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки покликана створити в країні відповідні умови щодо реформування, проте не може гарантувати повного виконання стратегічних завдань, закладених у її зміст [8].

Третій механізм реформування та розвитку системи інституцій для соціалізації дітей соціально вразливих категорій – це інноваційний, який передбачає імплементацію інноваційних форм надання різноманітних в тому числі і адміністративних послуг у закладах, де здійснюється інституційний догляд та виховання дітей соціально незахищених категорій [9].

На сьогодні соціальне обслуговування в Україні здійснюється шляхом надання адміністративних послуг:

- «за місцем проживання особи (удома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;

- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах соціального обслуговування;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду)» [10-12].

Інновації соціальної сфери становлять інтерес у вузькому розумінні, а саме, як інноваційні форми надання соціальних послуг дітям у закладах інституційного догляду та виховання з метою покращення рівня їх проживання, розвитку, реабілітації тощо [13, с. 98].

Проведений аналіз дає підстави розмежувати типи надання соціальних послуг дітям у закладах інституційного догляду та виховання в залежності від змісту таких інноваційних форм надання послуг, зокрема: профільні, навчально-виховні, соціалізуючі.

До профільних віднесемо інноваційні форми надання соціальних послуг дітям у закладах, які пов'язані з підвищенням якості надання медико-соціальних, реабілітаційних та послуг з відновлення стану здоров'я, відповідно до типу закладу за призначенням. До них, зокрема, можемо віднести інноваційні форми надання соціальної послуги щодо організації відпочинку за межами закладу та запровадження нестандартних методик надання реабілітаційних послуг для осіб (дітей) з інвалідністю [14-15].

Тому можна виділити основні навчально-виховні інноваційні форми: життєзабезпечення – навички особистої гігієни, режиму дня, правила безпеки та життєдіяльності, зокрема, засвоєння правил дорожнього руху, користування електроприладами і т.д.; комунікативна культура – знання етикету, вміння вести себе в громадських місцях, норми поведінки зі знайомими і незнайомими людьми; самообслуговування – правила гігієни за своїм тілом, одягом і взуттям, наведення порядку в оселі, в приміщеннях, де живуть, навчаються, граються діти, створення затишку, оволодіння правилами користування побутовою технікою, покупка необхідних товарів тощо; дозвілля – вести здоровий спосіб життя, займатися спортом, творчістю, з користю організовувати свій вільний

час.

Соціалізація в суспільство дітей-сиріт, їх підготовка до самостійного життя є однією з основних питань, які до кінця сьогодні не врегульовані, держава вирішує все основне, що пов'язано з дітьми-сиротами: навчання, виховання, соціалізація, створенням матеріальних передумов для їх повноцінного розвитку і підготовки їх до самостійного життя [16].

Таким чином, до соціалізуючих можемо віднести інноваційні форми надання соціальних послуг дітям у закладах інституційного догляду та виховання, які пов'язані з підвищенням ефективності формування навичок самостійного життя вихованців інтернатів, соціалізації, професійного самовизначення [16].

Зокрема, до інноваційних соціалізуючих форм надання соціальних послуг дітям у закладах інституційного догляду та виховання, можна віднести послугу – наставництва.

Багато дітей-сиріт, які проживають в інтернатах з різних причин (здоров'я, інвалідність, старший вік, відсутність статусу сироти) не можуть бути всиновленими. У дітей старше п'яти років шанси знайти батьків різко знижуються. А бажаючих усиновити підлітка – одиниці. Це значно шкодить емоційному та психологічному стану дітей. Як результат, діти не отримують самостійних навичок існування, тому, більшість з них після виходу з інтернату ведуть асоціальний спосіб життя [18].

Наставник може навчити підопічного найпростішим побутовим речам: як готувати їжу, прати й прасувати; пояснити, звідки беруться гроші і як правильно планувати бюджет, як обирати товари в магазині; розповісти, куди звертатися для отримання медичної допомоги або інших консультацій; допомогти визначитися з майбутньою професією, підготуватися до вступу до вузу або знайти роботу [19].

З 2009 року наставництвом в Україні займається громадська організація «Одна надія», яка надавала експертну підтримку процесу створення та розвитку програми наставництва відповідно до наявних у її фахівців досвіду та

компетентності [20].

Фахівцями цієї організації розроблений посібник «Методичні рекомендації з реалізації програми наставництва над дітьми», в якому викладена інформація щодо понятійного апарату та структури механізму запровадження інноваційної послуги наставництва у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні [20].

Напрацювання громадської організації «Одна надія» стали основою розробки послуги наставництва на державному рівні. Підтримка цієї інноваційної послуги державою імплементована через постанову Кабінету міністрів від 04 липня 2017 року № 465 «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною», якою були введені в дію Положення про наставництво та форма типового договору про наставництво [21].

Положення про наставництво визначає основні завдання цієї послуги, ними є:

- «визначення та розвиток здібностей дитини, сприяння реалізації її інтересів у професійному самовизначенні;
- надання дитині доступної інформації про її права та обов'язки;
- формування в дитини практичних навичок, спрямованих на адаптацію її до самостійного життя, зокрема щодо вирішення побутових питань, розпорядження власним майном і коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;
- ознайомлення дитини з особливостями суспільного спілкування та подолання складних життєвих ситуацій;
- сприяння становленню дитини як відповідальної та успішної особистості;
- формування в дитини навичок здорового способу життя» [21].

Наприклад, однією з цікавих інновацій, які запроваджено за кордоном, є встановлення наставника з числа літніх людей, які самі перебувають на утриманні держави. Такий вид наставництва є основою формування взаємовигідного комунікативного зв'язку між молодим та дорослим

поколінням, надання дітям навичок комунікації з дорослими, формування у них поваги до старих людей, вміння спілкуватися та турбуватися. Для старшого покоління дає можливість передати власний досвід, а також отримати тепло та позитивні емоції у спілкуванні.

Четвертий механізм реформування та розвитку системи інституцій для соціалізації дітей соціально вразливих категорій – це комунікативний, який передбачає запровадження дієвого громадського контролю за закладами інституційного догляду [8].

Формування та реалізація державної політики щодо захисту прав дітей в Україні мають відбуватися на нормативно-правовому, програмно-цільовому та організаційно-управлінському рівнях та спиратися:

- на правові механізми, орієнтовані на своєчасне виявлення, профілактику, а в необхідних випадках – і притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дітей;

- на дієву державну структуру, що має необхідні повноваження для міжвідомчої координації щодо здійснення державної політики у сфері захисту дитинства;

- на координаційну структуру організацій громадянського суспільства, орієнтованих на захист інтересів і прав дітей;

- на систему підготовки, перепідготовки та акредитації кадрів соціальних працівників у сфері захисту інтересів і прав дітей та неповнолітніх;

- на систему каналів медійної комунікації, що дають змогу забезпечувати обговорення суспільно значущих проблем у сфері безпеки життєдіяльності дітей та підлітків, а також впливати на формування громадської думки, функціонування громадських організацій, зокрема тих, до складу яких входять батьки та соціальні працівники [8].

Аналіз вищенаведених механізмів трансформування системи інституційного догляду та виховання дітей дає можливість виокремити наступні важливі принципи, які повинні стати основою подальшого реформування системи та трансформації інституцій, зокрема:

- забезпечення захисту прав дітей;
- доступність, відкритість, добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;
- адресність, індивідуальний підхід, гуманність;
- комплексність, законність, соціальна справедливість; забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм;
- доступність, конфіденційність у соціальній роботі, відповідальність суб'єктів соціальної роботи за додержання етичних і правових норм, вимог та правил здійснення соціальної роботи, добровільність у прийнятті допомоги, максимальна ефективність використання бюджетних і позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- диференційність, системність, індивідуальний підхід [22; 23].

Принцип дитиноцентризму визначаємо як основний базовий принцип державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. Вважаємо, що на сьогодні в сучасній Україні потрібна політика дитиноцентризму, яка ставить у центр дитину в суспільстві, державі, сім'ї. Діти є майбутнім держави, її стратегічним ресурсом, тому в умовах модернізації державного управління [10] потрібно реформувати державну систему охорони дитинства, створюючи сприятливе для дітей середовище, в якому гідний розвиток і захист їх прав забезпечуються з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад і традиційних цінностей українського суспільства на засадах дитиноцентризму.

Слід звернути увагу на важливість ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні та розвитку державної політики у сфері захисту дитинства.

На момент створення інституту Уповноваженого Президента України з прав дитини у 2011 році допомогу йому надавала Громадська консультативна рада. До складу Ради увійшли 40 міжнародних та громадських організацій, які

працювали у сфері захисту прав дітей [24].

На думку виконавчого директора громадської організації – «Альянс Україна без сиріт» та координатора розвитку Наставництва в Україні громадської організації «Одна надія» Є.Осипчука, основою формування дієвих заходів з соціалізації дітей, які на даний час виховуються поза сім'єю, є створення «Єдиної Національної Електронної Баз Дітей, які перебувають в інтернатній системі». Метою Єдиної Національної Електронної Баз Дітей, які перебувають в інтернатній системі є збір інформації про вихованців інтернатів задля попередження збільшення їх кількості у системі інституційного догляду та виховання дітей.

Кроки реалізації він вбачає у проведенні трьох етапів проекту.

Зокрема:

1. «Підготовка законодавчого підґрунтя:
 - формування міжвідомчої групи з представників профільних Міністерств та залучених громадських експертів;
 - напрацювання відповідних законопроектів, розробка стандартів, критеріїв, механізмів контролю за функціонуванням бази, які дадуть правову можливість;
 - лобіювання проекту та напрацьованих законодавчих ініціатив.
2. Налагодження комунікації з цільовими аудиторіями та розвиток співпраці з учасниками проекту:
 - проведення стратегічних сесій;
 - підписання меморандумів та угод про співпрацю;
 - формування координаційних груп та залучення фахових ГО.
3. Технічне створення та внесення даних ЄНЕБД:
 - розробка онлайн платформи для розміщення бази даних;
 - внесення даних в базу;
 - адміністрування ЄНЕБД» [25].

В результаті здійснення даного проекту автор прогнозує позитивні зрушення у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні, а саме:

«Створення ЄНЕБД стане одним з ключових компонентів у вирішенні проблеми сирітства в Україні та допоможе не втратити жодну дитину за всіма цифрами і реформами.

ЄНЕБД дозволить ретельно дослідити та проаналізувати ситуацію кожної дитини зі 106 тисяч дітей, які виховуються в інтернатних закладах.

ЄНЕБД допоможе оцінити реальні потреби дітей та ефективно спланувати створення необхідних послуг» [26].

Підсумовуючи результати попереднього дослідження щодо удосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей, слід зауважити, що на усіх ключових етапах знаходимо відображення участі громадськості у процесах державного управління.

Часто діяльність громадськості супроводжує усі функції державного управління, бере участь у формуванні його механізмів. Беззаперечною є і подібність функцій громадськості щодо здійснення державної політики у соціальній сфері до функцій державного управління, а саме:

- функції прогнозування;
- функції організації;
- функції координації;
- функції контролю [27].

Проведений аналіз дає підстави виокремити чотири механізми реформування та розвитку системи інституцій для соціалізації дітей соціально вразливих категорій, зокрема:

1) організаційний, який передбачає делегування функцій центральних органів виконавчої влади місцевим органам самоврядування в частині фінансування та реструктуризації, модернізації інституцій для дітей;

2) правовий, який полягає у модернізації чинного законодавства відповідно до вимог міжнародних договорів та нормативно-правових документів, спрямованих на всебічний розвиток дитини;

3) інноваційний, який передбачає імплементацію інноваційних форм надання адміністративних послуг у закладах, де здійснюється інституційний

догляд та виховання дітей соціально незахищених категорій;

4) комунікативний, який полягає у запровадженні дієвого громадського контролю за закладами інституційного догляду.

Основою ефективного зменшення впливу системи інституційного догляду дітей є формування відповідального батьківства та материнства, надання переліку якісних різноманітних послуг дітям та сім'ям з дітьми з метою виховання та проживання дітей у сім'ях, підтримки сімей, які цього потребують.

3.2. Обґрунтування концептуальної моделі механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій на регіональному рівні

Головним завданням інституційного догляду та виховання дітей є забезпечення їх гармонійними умовами розвитку та соціалізації в інституціях з метою якісної підготовки до можливого проживання в межах сім'ї (біологічної або прийомної), адже саме так дитина не може забезпечити для себе необхідний догляд, турботу, почувати себе захищеною та активно соціалізуватися у суспільство.

На нашу думку, саме децентралізація надасть можливість наблизитися до такої моделі, де б дитина під доглядом громади виховувалася у сім'ї, а сім'ї з дітьми отримували всі потрібні різноманітні послуги, психологічний супровід, матеріальну допомогу.

Тому на сьогодні потрібно провести низку заходів, спрямованих на розбудову інституційного догляду за дітьми з урахуванням потреб певної територіальної громади та найкращих інтересів дітей, які в цій територіальній громаді проживають за умови дотримання політики «Дитиноцентризму» та достатнього кадрового забезпечення відповідним потенціалом менеджменту соціального спрямування.

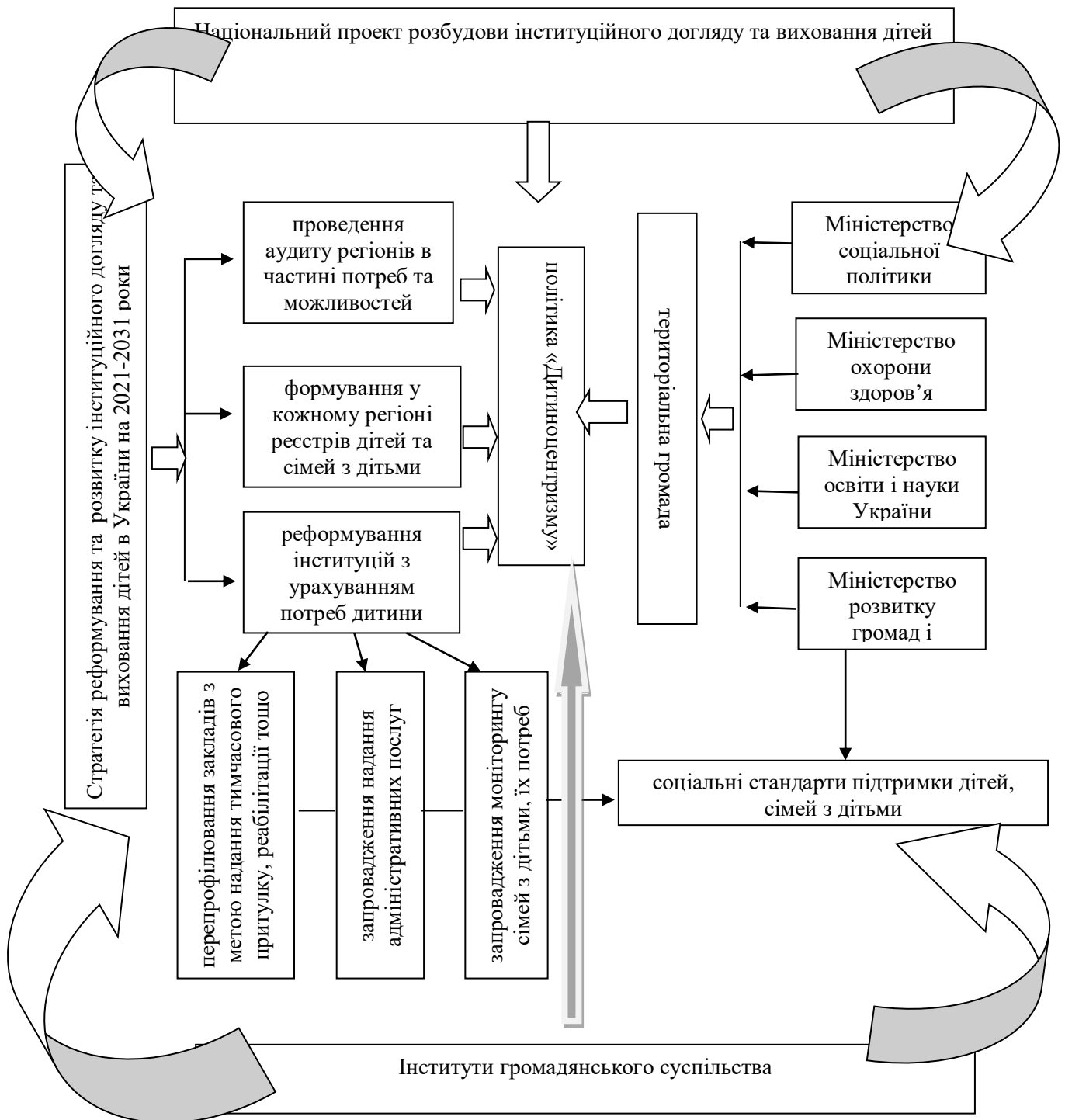

Рис. 3.1. Концептуальна модель механізмів реформування інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в регіоні [складено автором]

Концептуальна модель механізмів реформування інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в регіоні має наступні складові:

по-перше, розробка та впровадження Стратегії реформування та розвитку інституційного догляду дітей в Україні на 2021-2031 роки (перезавантаження).

Цей запропонований нами нормативний документ на нашу думку сприятиме децентралізації та трансформації закладів у заклади з надання інноваційних послуг, які опікуються дітьми, у тому числі надання права територіальних громад оптимізувати та раціоналізувати інтернатні заклади для дітей. Положення даної Стратегії спрямовані на формування моделі інституційного догляду дітей в Україні, яка забезпечувала би умови проживання дітей у сім'ях або прийомних сім'ях, будинках сімейного типу. До основних розділів запропонованої Стратегії реформування та розвитку інституційного догляду дітей в Україні на 2021-2031 роки слід віднести наступні.

Розділ 1. Забезпечення постійного моніторингу та аналізу існуючої ситуації щодо інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні та виокремлення проблем саме інституційного догляду таких категорій дітей за допомогою системи внесення даних ЄНЕБД;

Розділ 2. Забезпечення проведення аналізу існуючої ситуації щодо матеріального, кадрового, фінансового становища системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні;

Розділ 3. Визначення фінансових потреб кожного регіону та кожної територіальної громади в регіоні з метою формування кейсів надання різноманітних послуг через систему інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій;

Розділ 4. Формування та підтримка інноваційних форм інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в регіонах та територіальних громадах;

Розділ 5. Моніторинг стану розвитку дітей (соціалізації) соціально вразливих категорій в регіонах та територіальних громадах.

по-друге, органам виконавчої влади (зокрема, Міністерству соціальної політики України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству розвитку громад і територій України) потрібно створити дієвий Координуючий орган (орган, що проводив засідання

щоквартально та контролював і формував політику та напрацьовував пропозиції щодо виконання або вдосконалення Стратегії) що забезпечував би проведення аудиту регіонів в частині потреб та можливостей дітей, визначав сім'ї з дітьми, які опинилися в важких життєвих обставинах, визначав можливості інноваційних підходів інституційного розвитку щодо захисту таких сімей та дітей, створював «Дорожні карти» по кожному регіону щодо можливостей переформатування закладів інституційного догляду дітей. Зазначений аудит повинен забезпечити визначення потреб у певних послугах, які потребують сім'ї з дітьми та діти в розрізі територіальних громад в регіонах.

по-третє, доручити територіальним громадам ведення реєстрів дітей та сімей з дітьми, де наприклад зазначати таку інформацію:

Прізвище, ім'я, по-батькові батьків	Місце проживання (а також місце реєстрації)	Прізвище, ім'я, по-неповнолітніх дітей	Визначення категорій сімей	Визначення умов проживання	Визначення існування ризиків щодо сім'ї

Рис. 3.2. Орієнтовний реєстр дітей та сімей з дітьми в громаді [складено автором].

Крім того, територіальні громади мають створити реєстр існуючих закладів інституційного догляду, які територіально знаходяться в межах даних територіальних громад, з метою визначення інституційної спроможності регіонів надавати потрібні послуги сім'ям з дітьми, а також дітям в межах проживання.

по-четверте, реформування інституцій з урахуванням потреб дитини та сімей з дітьми, що передбачає проведення наступних заходів:

- визначення потреб сімей з дітьми щодо отримання адміністративних послуг, послуг з реабілітації, отриманні індивідуальних послуг з освіти тощо;
- перепрофілювання закладів з метою надання тимчасового притулку, реабілітації тощо;

- запровадження надання адміністративних послуг сім'я з дітьми;
- запровадження постійного моніторингу сімей з дітьми, їх потреб.

Зазначені організаційні заходи нададуть можливості трансформувати заклади інституційного догляду та виховання дітей до потреб конкретної громади з урахування надання освітніх послуг, реабілітаційних послуг, послуг з реабілітації, послуг з обслуговування та ін.

Крім того, громада залежно від потреб певної сім'ї може приймати рішення щодо тимчасового проживання сім'ї в переформатованих закладах інституційного догляду.

Можливо запровадження багатoproфільності закладів, зокрема, які надають послуги сім'я з дітьми щодо освітніх, реабілітаційних, медичних послуг, а також можливості тимчасового проживання, якщо існують проблеми.

по-п'яте, важливим питанням є запровадження широкого переліку соціальних стандартів підтримки дітей та сімей з дітьми.

Слід зауважити, що «Метою встановлення державних соціальних стандартів і нормативів є:

- визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, передбачених Конституцією України;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;
- визначення та обґрунтування розмірів видатків бюджетних коштів і коштів соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку» [28].

«Соціальні стандарти повинні відображати бажаний рівень життя населення кожної країни в певний період її розвитку. Соціальні стандарти для всіх країн не можуть бути однаковими, оскільки у кожній державі формується власне уявлення про гідний рівень життя населення» [29].

Таким чином, потрібно врегулювання стандарти надання послуг сім'ям з

дітьми, у тому числі: освітніх послуг, медичних послуг (особливо для дітей з інвалідністю), реабілітаційних послуг, психологічних послуг. Зазначені послуги повинні надаватися безкоштовно за рахунок місцевих бюджетів, при умові, що така сім'я мешкає в цій місцевості.

по-шосте, активізація співпраці з недержавними громадськими організаціями з метою запровадження дієвого громадського контролю за якістю надання послуг дітям та сім'ям з дітьми в громадах.

Основним методом громадського контролю є моніторинг та моніторингові візити спільно з представниками влади щодо виконання вимог чинного законодавства та прийнятих рішень на підконтрольних об'єктах. За результатами моніторингових візитів на підставі складених при цьому протоколів та актів, громадські організації вносять пропозиції щодо вдосконалення існуючої системи інституційного догляду, тощо [30].

Громадський контроль являє собою універсальну форму діяльності громадян та інститутів громадянського суспільства, що дозволяє:

- 1) забезпечити відкритість органів державної влади;
- 2) протидіяти розвитку тенденцій корупційних практик в органах державної влади, що розвиваються внаслідок корпоративної закритості;
- 3) реалізувати конституційний принцип народовладдя, посилюючи демократичний характер держави;
- 4) стимулювати громадську активність при прийнятті управлінських рішень органами державної влади;
- 5) брати участь громадянам в управлінні справами держави;
- 6) забезпечити дотримання і захист прав людини і громадянина.

Громадський контроль являє собою системну діяльність уповноважених інститутів громадянського суспільства і окремих громадян щодо встановлення відповідності функціонування державних органів нормативно-правовим стандартам та коригування виявлених відхилень за допомогою звернення до уповноважених органів державної влади.

Громадський контроль сприяє виявленню порушених прав і свобод

людини і громадянина в різних сферах суспільних відносин, що говорить про його важливою забезпечувальною функцією в правозахисному механізмі. Результатом громадського контролю є застосування заходів громадського впливу, а також оскарження протиправних дій і рішень органів публічної влади та їх посадових осіб до суду, звернення до прокуратури, інші правоохоронні органи і вищі органи влади.

На сьогодні не врегульовано у чинних нормативно-правових документах проблеми громадського контролю. На сьогодні виникла об'єктивна потреба у прийнятті Закону «Про громадський контроль», де передбачити методи та механізми реалізації громадського контролю, а також відповідальність посадових осіб, які перешкоджають такому громадському контролю.

3.3. Шляхи реалізації концептуальної моделі механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні

На нашу думку, впровадження розбудови системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в регіонах слід здійснювати в такі етапи.

Перший етап. Удосконалення законодавства щодо забезпечення інституційного догляду соціально вразливих категорій в Україні з урахуванням процесів децентралізації.

Слід передбачити такі поняття як «деінституціалізація», «заклади інституційного догляду», «розвиток дитини», «соціалізація дитини», «виховання в умовах прийомної сім'ї», «реструктуризація та модернізація інституцій догляду за дітьми».

Запровадження таких типів виховання в територіальній громаді:

1. Контактна модель роботи з сім'єю [3; 6]. Суть її полягає в тому, що місцеві комітети соціального забезпечення підбирають сім'ї або окремих осіб для надання підтримки іншим сім'ям, які перебувають у скрутному становищі.

Підбираються особи – це звичайні люди без професійного досвіду, але які вміють контактувати, підтримати, допомогти іншим. Крім основної мети – надання підтримки, контактна модель роботи з сім'єю дозволяє:

- 1) розширити мережу обслуговування клієнта;
- 2) запобігти відчуженню батьків і дітей;
- 3) дати дітям можливість встановлювати відносини з іншими дорослими і мати в якості зразка людини чоловічої або жіночої статі;
- 4) дати батькам можливість провести вихідні на власний розсуд;
- 5) підтримувати батьків у їх батьківській ролі.

Контактна модель використовується в роботі з різними типами сімей: неповними, що знаходяться в розлученні, які вживають алкоголь і наркотики, що мають дітей-інвалідів, молодими сім'ями. Для роботи з сім'єю по контактній моделі готуються так звані секретарі по контактам, які є соціальними працівниками та виконують тільки цю функцію. У подальшій роботі з сім'ями або особами для контакту використовуються групові методи – організуються зустрічі для спільного обговорення проблем, що виникають (як правило раз на місяць), а також навчання в формі вечірніх семінарів з певної теми або у формі гуртків. Гуртки зазвичай складаються з групи людей і підготовленого лідера, вони зустрічаються один раз в тиждень і обговорюють цікаві теми на основі заздалегідь складеного плану. Обговорюватися можуть, наприклад, такі теми, як: 1) ризик для дітей; 2) допомога постраждалим від домашнього насильства; 3) сімейні відносини; 4) робота в якості осіб для контакту.

2. «Мостова сім'я» як форма влаштування дітей [3]. Сімейний проект «Мостова сім'я» як форма турботи про дітей, позбавлених батьківського піклування, був розроблений у Великобританії в 1979 році (Колчестер). Причиною його створення послужили невдалі розміщення дітей після дитячого будинку в прийомні сім'ї. З'ясувалося багато спільних і приватних чинників, які послужили причиною відмови сімей від прийомних дітей. Разом з тим фахівці виявили обнадійливі обставини. Виявилось, що діти, які пережили невдале розміщення, все-таки отримали від нього користь. Вони почали набувати практичних навичок і навіть стали краще себе вести. Зазнавши прихильності, вони самі стали висловлювати свою прихильність. У них зародився смак до життя в сім'ї, і майже кожна дитина хотів зробити ще одну

спробу влаштуватися в сім'ю.

Проект був розроблений для вирішення наступних завдань:

1) дати відчуття дитині, що знаходиться в дитячому будинку, смак сімейного життя і допомогти фахівцям оцінити його здатність жити в звичайній родині;

2) допомогти виявити поведінкові проблеми у дитини, до того як він увійде в «нову» сім'ю;

3) стати «мостовою сім'єю» дітям, які пережили невдале розміщення, підбадьорити і допомогти подолати поведінкові проблеми перед наступною спробою розміщення;

4) надати короткі перепочинки прийомним сім'ям, чії діти мають серйозні фізичні чи розумові вади;

5) надати короткостроковий досвід «звичайного сімейного життя» дітям від 16 років і старше.

Таким дітям терміново необхідний досвід життя в домашній обстановці, перш ніж вони почнуть жити самостійно.

Всі діти розміщуються на певний термін (зазвичай 6 місяців) з можливістю його продовження за згодою сторін. «Мостовій сім'ї» надається можливість вибору дитини, до уваги беруться також вік, запити інших дітей, які виховуються в цій родині.

3. Формування місцевої мережі співпраці [5]. Дана форма соціальної роботи призначається для індивідуальної роботи. Часто складні проблеми, з якими зіштовхуються підопічні соціального працівника, вимагають залучення фахівців інших установ або професій. Обмін інформацією та розробка спільних планів допомоги дозволяють побачити проблему з різних сторін, запобігають дублювання дій, допомагають отримати бажаний результат і ефективно витратити ресурси. Соціальний працівник повинен знати представників всіх установ, які діють на території району, в якому він працює, – співробітника поліції, лікаря з найближчої поліклініки, прокурора, шкільних і дошкільних педагогів, місцевих волонтерів і громадські організації. Ці контакти необхідні

не тільки для обміну інформацією. Завдяки створенню мережі співпраці, можна допомагати людям більш повно, всебічно, а в результаті – максимально ефективно. Ще один аргумент на користь побудови мереж співпраці – це підвищення рівня довіри у людей і авторитету соціального працівника, здатного вирішувати складні практичні завдання.

Другий етап. Запровадження моделі механізмів реформування системи інституційного догляду дітей в регіоні, зокрема передбачити ряд заходів:

- органам центральної виконавчої влади провести аудит регіонів в частині потреб та можливостей дітей, визначити сім'ї з дітьми, які опинилися в важких життєвих обставинах, визначити можливості інституційного розвитку щодо захисту таких сімей та дітей, створення «Дорожньої карти» по кожному регіону щодо можливостей трансформування закладів інституційного догляду та виховання дітей;

- територіальним громадам створити реєстри дітей та сімей з дітьми;

- проведення реформування інституцій з урахуванням потреб дитини та сімей з дітьми, що передбачає проведення наступних заходів: визначення потреб сімей з дітьми щодо отримання різноманітних послуг, послуг з реабілітації, отриманні індивідуальних послуг з освіти тощо; трансформація або перепрофілювання закладів з метою надання тимчасового притулку, реабілітації тощо; запровадження надання адміністративних послуг сім'ям з дітьми; запровадження моніторингу сімей з дітьми, їх потреб.

Третій етап. Аудит закладів інституційного догляду дітей в Україні та створення реєстру інтернатних установ для дітей.

Передбачається визначити потреби дітей у певних послугах:

- з охорони здоров'я;

- освітні послуги;

- послуги з реабілітації та реінтеграції;

- послуги з соціалізації.

Крім того, на цьому етапі потрібно за регіональним принципом визначити існуючі інтернатні установи та потреби у таких установах в регіонах.

В рамках реалізації цього етапу удосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні органам місцевого самоврядування разом з керівниками закладів інституційного догляду та виховання варто розробити плани реорганізації закладів інституційного догляду та виховання, що належать до їх компетенції. Мова йде, спершу, про детальний моніторинг ресурсів закладу, який включає такі критерії:

- по-перше, кількість фахівців відповідних категорій соціальних послуг, їх вік, можливість перекваліфікації шляхом навчання;

- по-друге, кількість дітей, які в першу чергу можуть залишити заклад на користь альтернативних форм виховання та догляду;

- по-третє, попит на певні послуги у межах громади;

- по-четверте, потенційні можливості матеріально-технічної бази закладу для реорганізації щодо надання соціальних послуг дітям певних категорій;

- по-п'яте, наявний фінансовий потенціал у громаді для здійснення реорганізації закладу.

Четвертий етап. Реалізація проекту забезпечення освіти дітей, які перебувають на утриманні держави, у звичайних закладах середньої освіти.

Цей етап передбачає влаштування дітей у звичайній заклади середньої освіти. Таким чином, йде не тільки соціалізації дітей, які знаходяться на утриманні держави, а й перерозподілу персоналу закладів інституційного догляду та виховання дітей в Україні, оптимізація персоналу.

П'ятий етап. Запровадження пілотного проекту у чотирьох областях: Київській, Дніпропетровській, Харківській та Львівській з метою формування інноваційних закладів, спрямованих на надання різноманітних послуг дітям, сім'ям з дітьми, сім'ям дітей з інвалідністю, малозабезпеченим сім'ям, сім'ям, як знаходять у важких життєвих обставинах.

Цікавим для вивчення є досвід трансформації діяльності Харківського обласного спеціалізованого Будинку дитини № 1 сфери охорони здоров'я, за ініціативи його головного лікаря Р.Марабяна. Раніше цей заклад був звичайною

інституцією для маленьких дітей, куди потрапляли малюки від народження і до чотирьох років. Заклади такого типу належать до системи Міністерства охорони здоров'я і мають назву будинків дитини. Раніше в цьому закладі на утриманні знаходилось більше сотні здорових, або ж з незначними порушеннями розвитку дітей без батьків. Влаштування дітей, які перебували у закладі, до сімейних форм, здійснювали самі працівники закладу. Вони вели пошук біологічних батьків, родичів біологічних батьків, потенційних усиновлювачів та надавали їм відповідну допомогу до тих пір, поки у закладі не залишились лише діти з важкими формами інвалідності. Після зміни форми діяльності на постійному утриманні у закладі станом на серпень 2018 року знаходяться лише 14 важкохворих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Усі приміщення будинку дитини оснащені під кімнати для реабілітації (медичної та педагогічної), раннього втручання, спільного проживання матерів та дітей з інвалідністю тощо. Крім вихованців закладу, тут отримують кваліфіковану допомогу родини з усієї області. Замість шкідливого для розвитку дітей утримання в інтернаті, тут створений спектр послуг, необхідних у Харківській області: паліативної допомоги дітям, реабілітаційної, раннього втручання. Зміни у роботі закладу відбулись ще до запровадження реалізації першого етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання на 2017-2026 роки, за власної ініціативи керівника закладу. Р. Марабяну вдалось перетворити інституцію на центр, в якому за рік 600 сімей проходять курс реабілітації, 2000 – отримують консультації спеціалістів, а чотири області відправляють свої команди сюди на навчання. Персонал закладу має гарну мотивацію і успішно працює у новому форматі. Станом на сьогодні заклад перетворився у Комунальний неприбуткове підприємство Харківської обласної ради «Регіональний клінічний центр медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям «Гіппократ» [31].

Вищенаведений досвід слід розповсюдити на інші заклади інституційного догляду та виховання дітей в Україні.

Шостий етап. Формування інформаційно-комунікаційного Концепту щодо

соціальної реклами у засобах масової інформації для розповсюдження позитивного досвіду виховання дітей у сім'ях, надання інформації щодо інноваційних центрів з надання допомоги сім'ям з дітьми, які це потребують, висвячення досвіду діяльності таких центрів та розвитку патронатних сімей.

Сьомий етап. Створення мобільних психосоціальних служб допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах з метою корегування їх поведінки, надання матеріальної та моральної підтримки з метою виховання дітей у сім'ях.

Передбачається створення мобільних психологічних служб допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах, до основних етапів діяльності даної служби належить:

1) етап «Повідомлення». Про важку життєву ситуацію дитини має право повідомити будь який громадянин, незалежно від його професії, місця роботи і місця проживання. Повідомлення приймаються співробітниками соціальних служб для дітей, поліцією, медичними установами цілодобово. Зазначені повідомлення передаються до психологічних служб допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах.

2) етап «Розслідування». За фактом звернення працівником психологічної служби допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах, за місцем проживання дитини проводиться спеціальне розслідування, яке починається з відвідин родини, де фахівець обговорює повідомлення з батьками, оцінює умови проживання дитини. Потім фахівець вивчає соціальну мікросередовище неповнолітнього, опитує родичів, сусідів, педагогів. Для вирішення проблем дитини такий фахівець може контактувати з різними людьми, що мають відношення до даної сім'ї.

Важливо відзначити, що працівник психологічної служби допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах, має право госпіталізувати дитину до медичної установа в якості тимчасового захисту, навіть якщо в цьому немає необхідності, без звернення до батьків. При незгоді батьків на таку госпіталізацію працівник може звернутися до суду.

На етапі «Розслідування» проводиться діагностика фізичного, психічного, психологічного і соціального здоров'я дитини, виявляються проблеми, з'ясовується ставлення самої дитини до ситуації, що склалася.

Після з'ясування всіх обставин ситуації, що склалася, і на основі результатів діагностики працівником психологічної служби розробляється індивідуальний план дій, оцінюються наявні і необхідні ресурси, визначаються приблизні терміни її вирішення. План дій обговорюється і затверджується фахівцями інших соціальних служб.

У найбільш складних випадках (якщо батьки не налаштовані на співпрацю) створюється команда фахівців (педагогів, психологів, медичних працівників, юристів і т.д.), дії яких будуть сприяти якнайшвидшому і найбільш благополучного розв'язання важкій життєвій ситуації дитини.

3) етап «Втручання». На цьому етапі працівник психологічної служби допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах, робить конкретні дії по вирішенню важкої життєвої ситуації дитини, які можуть включати заходи соціально-правового (адвокатського), соціально-економічного, соціально-медичного, соціально-психологічного та соціально-педагогічного характеру.

Восьмий етап. Організація на базі закладів інституційного догляду дітей в Україні дитячих будинків сімейного типу.

Запровадження мотиваційних стимулів для впровадження такого типу догляду за дітьми, якщо залишення у сім'ї неможливо або шкодить дитині.

На сьогоднішній день в Україні на законодавчому рівні діють такі альтернативні форми догляду дітей:

- прийомна сім'я;
- дитячий будинок сімейного типу;
- патронат.

У Положенні про прийомну сім'ю зазначається, що «прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування. Діти, уражені ВІЛ-інфекцією, можуть влаштовуватися для виховання та спільного проживання у прийомній сім'ї за наявності відповідних висновків органів опіки та піклування і закладів охорони здоров'я, а їх загальна кількість не повинна перевищувати чотирьох осіб» [32].

«Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [32].

«До прийомної сім'ї влаштовують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до досягнення ними 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. У разі утворення прийомної сім'ї прийомні батьки беруть за плату прийомних дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов. За прийомними дітьми зберігаються пільги і державні гарантії, передбачені законодавством для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [32].

Водночас, «дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [32].

Батьки-вихователі – це особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [32].

«Вихованці перебувають у закладі сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I-IV рівня акредитації – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних» [32].

Дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, також створюються умови відповідно до чинного законодавства для надання

соціальних послуг з метою збереження умов сімейного проживання [33].

Діти з особливими освітніми потребами за новим законодавством отримали можливість здобувати освіту у інклюзіях [34] та отримувати соціальні послуги у громаді [35]. Відповідно, вони мають можливість зростати у біологічних сім'ях.

Діти з особливими освітніми потребами, які мають складні вади розвитку, на жаль, поки що залишаються у межах системи інституційного догляду та виховання. Та ж проблема залишається і щодо дітей з інвалідністю, яким за медичними показами надаються соціальні послуги у закладах інституційного догляду та виховання дітей.

Проте в результаті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей з 2018 року почали функціонувати малі групові будинки. Відповідно до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки планується, що на прикінцевому етапі реформи, діти, що залишаться у інституціях будуть переведені до цієї форми утримання.

Також 31 жовтня 2018 року Кабінетом Міністрів України було прийняте Примірне положення про «Малий груповий будинок» (далі-МГБ). У ньому зазначено, що МГБ це – заклад соціального захисту, що призначений для тривалого (стаціонарного) проживання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі дітей з інвалідністю, та осіб з їх числа в умовах, наближених до сімейних [36].

Діяльність малого групового будинку базується на засадах:

- довіри у стосунках між спеціалістами (вихователями) та дітьми;
- догляду і виховання дітей на основі оцінки потреб кожної дитини та її індивідуального плану соціального захисту, у тому числі з урахуванням фізичних особливостей та стану здоров'я дитини;
- врахування думки дитини під час вирішення питань, що стосуються її життя, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити;
- врахування національного, етнічного та соціального походження,

релігійної і культурної належності, стану здоров'я, особливих освітніх потреб, мови спілкування дитини, в тому числі шляхом використання працівниками української жестової мови та рельєфно-крапкового шрифту (шрифту Брайля);

- самоврядування та участі дітей у плануванні та організації своєї життєдіяльності [36].

Слід зауважити, що на сьогодні існує механізм підтримки МГБ шляхом надання державної соціальної допомоги на утримання і виховання дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, зокрема, дітей з інвалідністю, які перебуватимуть в таких будинках, але він є не досконалим в частині неспроможності територіальних громад утримувати дані заклади, що неодмінно потребує нагальних змін у формуванні механізму часткового забезпечення функціонування МГБ за рахунок коштів державного бюджету.

Дев'ятий етап. Децентралізаційні механізми реформування системи інституційного догляду дітей в Україні.

Права та обов'язки щодо виховання та обов'язку утримання дітей визначені Сімейним кодексом України.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про добровільне об'єднання громад» об'єднана територіальна громада є правонаступником всього майна, прав та обов'язків територіальних громад, що об'єдналися, з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такою об'єднаною територіальною громадою. У разі об'єднання всіх територіальних громад одного району в одну об'єднану територіальну громаду все майно спільної власності територіальних громад такого району є комунальною власністю об'єднаної територіальної громади, а пов'язані з таким майном права та обов'язки належать об'єднаній територіальній громаді з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такою об'єднаною територіальною громадою [37].

Саме територіальна громада має стати основним детермінантом формування якісного догляду та виховання дітей (які проживають в цій громаді), якщо ті залишилися без піклування батьків та визначити їх потреби у

забезпеченні житла, одягу, соціальними, виховними, навчальними та іншими послугами.

Наприклад, фахівцями благодійної організації «Надія та житло дітям», що здійснює підтримку деінституціалізації в Україні, на численні запити представників влади та громадських організацій був створений посібник «Дорожня карта реформи: міцні сім'ї, захищені діти», який відображає досвід цієї благодійної організації із запровадження деінституціалізації та містить рекомендації фахівцям, які працюють на місцевому рівні. Адже, саме у місцевих громадах необхідно здійснювати реформи з побудови оптимально ефективної системи захисту дітей, оскільки на цьому рівні приймаються всі рішення стосовно дітей [38].

У посібнику «Дорожня карта ДІ-реформи: міцні сім'ї, захищені діти» висвітлені такі компоненти проекту, що, по суті, є складниками деінституціалізації, а саме:

- «- підвищення поінформованості та залучення органів влади й місцевого самоврядування, мешканців громади району до реформи системи захисту дітей;
- аналіз становища дітей та сімей у районі, формування баз потенційних отримувачів послуг, дослідження динаміки кількісних показників вилучень та влаштувань дітей, виявлення дітей і сімей у складних життєвих обставинах;
- оцінка потреб дітей-вихованців інтернатного закладу і ресурсів сімей, реалізація плану трансформації інтернату;
- дослідження потреб дітей і сімей у соціальних послугах та розроблення дизайну послуг, необхідних громаді району;
- створення послуг, пошук і навчання персоналу, інтеграція новостворених послуг у систему захисту дітей району;
- розроблення і впровадження порядків взаємодії всіх структур та організацій у процесі виявлення дітей в ризику, надання допомоги та прийняття рішення щодо долі дитини;
- моніторинг і оцінювання перебігу проекту та ефективності створених послуг і механізмів взаємодії» [38].

Тобто, на нашу думку слід використати децентралізаційний механізм реформування системи інституційного догляду дітей в Україні за такими основними принципами:

принцип професіоналізму, що передбачає вміння працівника розбиратися в специфічні особливості і потреби дітей і підлітків, враховувати соціально-економічні, національні, культурні та гендерні аспекти їх життєвої ситуації, використовувати всі можливі ресурси державної і недержавної системи соціально-педагогічної підтримки;

принцип пріоритету інтересів клієнта і добровільності отримання послуг, спрямований на надання підтримки через встановлення довірчих відносин і формування мотивації дітей на добровільну згоду на підтримку і допомогу;

принцип активної участі дитини і розвитку його власного потенціалу, побудова суб'єкт-суб'єктних відносин;

принцип ефективного обміну інформацією щодо вирішення випадів, спрямованих на забезпечення узгодженої роботи фахівців, що займаються вирішенням проблеми дитини, а також ведення відповідної документації, яку здійснює працівник, відповідальний за дозвіл тяжкої життєвої ситуації;

принцип конфіденційності інформації про дитину, яка визначає чітку політику щодо наступних питань: яку інформацію можна отримати і від кого; яка інформація підлягає запису і в якій формі; хто має право доступу до інформації та на яких підставах; яким чином забезпечується точність записуваної інформації; за яким принципом зберігаються і знищуються документи, що містять інформацію про дитину;

принцип послідовності і спадковості. Вирішення тяжкої життєвої ситуації дитини може займати більш-менш тривалий час – від декількох годин до декількох місяців або навіть років. Незалежно від тривалості роботи з випадком, всі кроки в процесі надання допомоги повинні бути логічними і спадковими: кожен наступний крок повинен витікати з попереднього і слугувати основою для наступного;

принцип індивідуальної відповідальності, що передбачає персональну

відповідальність працівника за кінцевий результат;

принцип повноцінного використання громадських ресурсів і мінімізація витрат, що передбачає забезпечення доступу дитини до послуг з інших джерел, не дублюючи їх, а також активне використання її власного потенціалу;

принцип постійної оцінки якості та ефективності соціально-педагогічної, економічної підтримки в регіоні, що передбачає моніторинг та оцінку ситуації для визначення ступеня вирішеності конкретної тяжкої життєвої ситуації [2; 7].

Десятий етап. Впровадження інноваційних форм надання адміністративних послуг сім'ям з дітьми.

Пропонується впроваджувати на рівні регіонів всіх необхідних засобів для виховання та соціалізації дітей у громаді.

До закладів інституційного догляду дітей в громаді можна віднести наступні:

- школа-інтернат – це закритий (напівзакритий) заклад, в якому специфічно організуються життя й побут вихованців, складається своєрідний мікроклімат, формуються міжособистісні взаємини, особливою є сфера спілкування й діяльності;

- постійне перебування вихованців у школі-інтернаті протягом доби, тижня, місяця, навчального року дає змогу педагогічному колективу створити систему навчально-виховної роботи та забезпечити єдність педагогічного процесу і впливу на вихованців як в урочний, так і в позаурочний час;

- найголовніша особливість, що відрізняє ці заклади, зумовлюється специфічним складом вихованців [40].

Головними інституційними характеристиками вищезазначених закладів інституційного догляду та виховання дітей в громаді є:

- «- культура середовища життєдіяльності, її відповідність потребам виховання дітей, сімейній обстановці;

- культура способу життя вихованців;

- матеріальні та культурні можливості інтернату, їх використання в інтересах виховання дітей;

- мікроклімат (морально-психологічний фон), який склався в інтернатному закладі;
- культура самовияву вихователів;
- підготовленість вихователів до виховної діяльності в інтернатному закладі, їх досвід виховання;
- культура самовияву адміністрації і співробітників установи;
- культура взаємин вихователів і працівників з вихованцями;
- зрілість дитячого виховного колективу, його успіхи і невдачі в виховному впливі;
- виховні традиції інтернату;
- культура відпочинку вихованців» [41; 42].

До інноваційних форм надання адміністративних послуг сім'ям з дітьми слід віднести наступні:

1. Соціально-правова підтримка може включати в себе захист прав дитини в суді, надання безкоштовного адвоката.
2. Соціально-економічна підтримка, яка спрямована на поліпшення матеріального становища дитини за допомогою включення його в різноманітні державні і недержавні програми й проекти.
3. Соціально-медична підтримка, яка передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на підтримку здоров'я дитини (оздоровче лікування, реабілітація, спортивні секції, розвиток фізичного потенціалу дитини тощо).
4. Соціально-психологічна підтримка – здійснюється співробітниками соціальних служб, представниками громадських організацій та фондів, волонтерами. Даний вид підтримки спрямований на зміну ставлення дитини до ситуації, що склалася, корекцію рівня самооцінки, підвищення рівня суб'єктності (власної активності).
5. Соціально-педагогічна підтримка – спрямована на вирішення соціально-педагогічних проблем неповнолітнього: відновлення відносин з мікросоціумом (сім'я, сусіди, однолітки, дорослі, вчителя та ін.); профілактика асоціальної поведінки; підвищення мотивації до навчання; формування соціальної

активності тощо. Соціально-педагогічна підтримка дитини, яка опинився у важких життєвих ситуаціях, здійснюється за допомогою його включення в різноманітну соціально-значущу діяльність. Вчені і практики відводять особливе місце в організації соціального становлення дітей саме соціально-значущої діяльності, яка сприяє розширенню у дитини соціальних знань і навичок, вчить взаємодіяти із дорослими, іншими дітьми, стимулює розвиток соціальної активності і соціальної стійкості, формує навички виконання певних соціальних ролей.

До напрямів розвитку альтернативних форм виховання дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування слід віднести наступні:

- попередження виходу дітей із родини;
- повернення до біологічної родини;
- влаштування сиріт у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, під опіку;
- усиновлення [43; 44].

Одинадцятий етап. Впровадження ефективних методів та механізмів громадського контролю за регіональними закладами інституційного догляду дітей в Україні щодо забезпечення прийняття рішень в інтересах дитини та дотримання прав і законних інтересів дитини.

Слід розробити та прийняти Закон України «Про громадський моніторинг забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків».

Громадський моніторинг будуть здійснювати регіональні громадські комісії з моніторингу за забезпеченням прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, осіб з числа дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що перебувають в організаціях для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Зазначені комісії будуть утворюватися об'єднаними територіальними громадами.

Функції таких комісії полягають у наступному:

- 1) сприяння здійсненню прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, осіб з числа дітей-сиріт та дітей, які залишилися без

піклування батьків:

- на їх право улаштування до регіональних закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків;

- на забезпечення сприятливих умов їх перебування в регіональних закладах для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, виховання, освіти, всебічного розвитку;

- на їх спілкування з батьками та іншими родичами, законними представниками і іншими особами;

- на повагу до її людської гідності, на свободу думки та віросповідання;

- на звернення до компетентного органу для отримання конфіденційних консультацій з прав дитини;

- на отримання безкоштовного дошкільної, початкової загальної, основної загальної та середньої (повної) загальної освіти, на розвиток творчих здібностей;

- на охорону здоров'я, включаючи своєчасне отримання кваліфікованої безкоштовної медичної допомоги і санаторно-курортного лікування (при наявності показань);

- на отримання кваліфікованої допомоги в навчанні, психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги;

2) підготовка пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства в частині, що стосується захисту прав, свобод і законних інтересів дітей та осіб, які перебувають в регіональних закладах для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків;

3) інформування місцевих органів влади з питання дотримання прав, свобод і законних інтересів дітей та осіб, які перебувають в регіональних закладах для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків;

4) проведення аудиту регіональних закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків;

5) формування пропозицій щодо влаштування дітей у прийомні сім'ї;

6) нагляд за прийомними сім'ями тощо.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз дає підстави виокремити наступні чотири механізми реформування та розвитку системи інституцій для соціалізації дітей соціально вразливих категорій, зокрема:

1) правовий, який полягає у модернізації чинного законодавства відповідно до вимог міжнародних договорів та нормативно-правових документів, спрямованих на всебічний розвиток дитини;

2) організаційний, який передбачає делегування функцій центральних органів виконавчої влади місцевим органам самоврядування в частині фінансування та трансформації, модернізації інституцій для дітей;

3) інноваційний, який передбачає імплементацію інноваційних форм надання адміністративних послуг у закладах, де здійснюється інституційний догляд та виховання дітей соціально незахищених категорій;

4) комунікативний, який полягає у запровадженні дієвого громадського моніторингу за закладами інституційного догляду;

5) створення спільно з вищими навчальними закладами навчальних центрів та програм для підвищення кваліфікації представників управління соціальної галузі територіальних громад.

Обґрунтована Концептуальна модель механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні, яка полягає у запровадженні інноваційних підходів до виховання дітей з урахуванням принципу децентралізації влади та спрямована на всебічний розвиток дитини у громаді.

Зазначені Концептуальна модель має наступні складові:

по-перше, розробка та впровадження Стратегії реформування та розвитку інституційного догляду дітей в Україні на 2021-2031 роки. Зазначений нормативний документ сприятиме децентралізації закладів, які опікуються дітьми, у тому числі надання права територіальних громад оптимізувати та трансформувати інтернатні заклади для дітей;

по-друге, органам виконавчої влади (зокрема, Міністерству соціальної політики України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству освіти

і науки України, Міністерству розвитку громад і територій України) потрібно провести аудит регіонів в частині потреб та можливостей дітей, визначити сім'ї з дітьми, які опинилися в важких життєвих обставинах, визначити можливості інституційного розвитку щодо захисту таких сімей та дітей, створення Дорожньої карти по кожному регіону щодо можливостей переформатування закладів інституційного догляду дітей;

по-третє, доручити територіальним громадам ведення реєстрів дітей та сімей з дітьми;

по-четверте, реформування інституцій з урахуванням потреб дитини та сімей з дітьми, що передбачає проведення наступних заходів:

- визначення потреб сімей з дітьми щодо отримання адміністративних послуг, послуг з реабілітації, отриманні індивідуальних послуг з освіти тощо;

- перепрофілювання закладів з метою надання тимчасового притулку, реабілітації тощо;

- запровадження надання різноманітних послуг сім'я з дітьми;

- запровадження моніторингу сімей з дітьми, їх потреб.

по-п'яте, урізноманітнення надання соціальних послуг та формування інноваційних соціальних стандартів підтримки дітей, сімей з дітьми;

по-шосте, запровадження дієвого громадського моніторингу за якістю надання послуг сім'я з дітьми в громадах.

Обґрунтовано, що реалізація процесу трансформації та реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в регіонах слід здійснювати в такі етапи.

Перший етап. Удосконалення законодавства щодо забезпечення інституційного догляду в Україні з урахуванням процесів децентралізації.

Другий етап. Запровадження моделі механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні та територіальних громадах.

Третій етап. Аудит закладів інституційного догляду дітей в Україні та створення реєстру інтернатних установ для дітей.

Четвертий етап. Реалізація проекту забезпечення освіти дітей, які

перебувають на утриманні держави, у звичайних закладах середньої освіти.

П'ятий етап. Запровадження пілотного проекту у чотирьох областях: Київській, Дніпропетровській, Харківській та Львівській з метою формування інноваційних закладів, спрямованих на надання адміністративних послуг сім'ям з дітьми, сім'ям дітей з інвалідністю, малозабезпеченим сім'ям, сім'ям, як знаходять у важких життєвих обставинах.

Шостий етап. Формування соціальної реклами у засобах масової інформації щодо позитивного досвіду виховання дітей у сім'ях, надання інформації щодо інноваційних центрів з надання допомоги сім'ям з дітьми, які це потребують, висвячення досвіду діяльності таких центрів.

Сьомий етап. Створення психологічних мобільних служб допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах з метою корегування їх поведінки, надання матеріальної та моральної підтримки з метою виховання дітей у сім'ях.

Восьмий етап. Організація на базі закладів інституційного догляду дітей в Україні сімейних будинків для дітей. Запровадження мотиваційних стимулів для впровадження такого типу догляду за дітьми, якщо залишення у сім'ї неможливо або шкодить дитині.

Дев'ятий етап. Децентралізаційні механізми реформування системи інституційного догляду дітей в Україні.

Десятий етап. Впровадження інноваційних форм надання різноманітних послуг сім'ям з дітьми відповідно до потреб.

Одинадцятий етап. Впровадження механізмів громадського моніторингу закладами інституційного догляду дітей в Україні.

Дванадцятий етап. Створення на центральному та регіональному рівнях Державної служби захисту прав дітей з метою формування дієвих механізмів контролю та відповідальності органів місцевого самоврядування територіальних громад за неякісні та неефективні надані соціальні та адміністративні послуги дітям соціально незахищених категорій ті їх сім'ям.

Матеріали розділу дисертації викладені у працях [45-49].

Список використаних джерел у розділі 3

1. Позиції реформи деінституалізації вивіряли ООН та ЮНІСЕФ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/poziciyi-reformi-deinstitalizaciyi-viviryali-oon-ta-yunisef>.
2. Чуприна: 51 % українців не вважають утримання дітей в інтернатах проблемою. URL: <http://magnolia.org.ua/uk/content/51-ukrayinciv-ne-vvazhayut-utrimannya-ditey-v-internatah-problemoju-chuprina>
3. Альтернативний звіт про дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період з 2011 по 2018 роки. URL: <http://childrights.org.ua/upload/5c9b8d2a462f6.pdf>.
4. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю. Державне управління: підруч. Київ: Знання, 2009. 320 с.
5. Мельник Л.А. Стан імплементації європейських стандартів щодо захисту прав дитини в законодавство України. *Інвестиції: практика та досвід*, 2020. № 2. С.114-121.
6. Порівняльна характеристика законодавства щодо захисту дітей у європейських країнах та висновки за результатами аналізу. URL: https://drive.google.com/file/d/1vNm_0qgCSGgWx9gJ8IR1FOn6MaMjwLhN/view.
7. Попик Ю. В. Організація діяльності інтегрованих соціальних служб в територіальних громадах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2 (39). С. 193-196.
8. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки: розпорядження КМУ від 09 серп. 2017 р. № 526-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html.
9. Храпко І. Є. Мережа установ соціального захисту населення України. URL: [file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80/Downloads/eui_2013_1_63%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80/Downloads/eui_2013_1_63%20(1).pdf)
10. Аналіз стосовно дітей в інтернатах за формою перебування. URL:

<http://diplatform.org.ua/news/33>.

11. Аналіз моніторингу реформи. URL: <http://diplatform.org.ua/news/33>.

12. Бавол Т.В. Особливості системи надання соціальних послуг в Україні. *Ефективність державного управління*, 2014. Вип.41. С.165-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2014_41_21.

13. Безпалько О.В., Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / за заг. ред.: І.Д.Зверевої, Ж.В.Петрочко К.: Фенікс, 2007. 528 с.

14. Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей посібник з найкращих практик. URL: <http://sirotstvy.net/upload/iblock/c40/c40bbf1835a93f0c4351e68467ea9431.pdf>.

15. Деінституціалізація. Як вчителі можуть допомогти адаптуватись дітям з інтернатних закладів. URL: <https://nus.org.ua/view/deinstytutsializatsiya-yak-vchyteli-mozhut-dopomogty-adaptuvatysya-dityam-z-internatnyh-zakladiv/>

16. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: Монографія / За ред. І.О.Кресіної. К.: Логос, 2007. 316 с.

17. Державна соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-nacionalnij-plan-dij-shodo-realizaciyi-konvenciyi-oon-pro-prava-ditini-na-period-do-2021-roku>.

18. Наставництво: як одна людина може змінити життя дитини-сироти. URL: https://24tv.ua/health/nastavnistvo_yak_odna_lyudina_mozhe_zminiti_zhittya_od_niyeyi_ditinisiroti_n750491.

19. Година для дитини. Наставництво у питаннях-відповідях. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/12/5/221010/>.

20. Методичні рекомендації з реалізації програми наставництва над дітьми. URL: <http://onehope.com.ua/wp-content/uploads/2018/01/Методичні-рекомендації-з-реалізації-програми-наставництва-над-дітьми.pdf>.

21. Положення про наставництво. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

<laws/show/465-2017-%D0%BF?lang=ru>.

22. Макарова О.В., Черенько Л.М. Соціальні послуги для сімей з дітьми: нові виклики та напрямки вдосконалення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 10. С. 697-700.

23. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні. *Демократичне врядування: Науковий вісник*. 2014. Вип. 14. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf

24. Захист прав дитини: підсумки першого року діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини Юрія Павленка. URL: <http://sirotstvy.net/upload/iblock/dfa/dfa89130dbffa0422ef31cc35d338618.pdf>.

25. Нові лідери. Осипчук Євген. URL: https://novilidery.com/lider/2-season/Osipchuk_Evgen_Valeriyovich.

26. Олефір О. Фінансування системи соціальних гарантій у контексті забезпечення суспільного добробуту. *Україна: аспекти праці*, 2003. №4. С.41-47.

27. Функції державного управління. URL: <http://studies.in.ua/admin-pravo-shpora/2907-funkcyi-derzhavnogo-upravlnnya-ponyattya-vidi-ta-yihnya-harakteristika.html>.

28. Державні соціальні стандарти. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>

29. Вознюк А.В. Державні соціальні стандарти як основа соціального забезпечення в Україні. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10098/13_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8E%D0%BA_459-461.pdf?sequence=1&isAllowed=y

30. Сіцінська М.В., Ярмолинська І.В. Механізми здійснення громадського контролю за дотриманням прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання дітей. *Інвестиції: практика та досвід*, 2019. №15. С.76-79.

31. Час рятувати. Історія лікаря, який очолив будинок дитини і повністю його змінив. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/08/21/232804/>.

32. Положення про прийомну сім'ю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.

33. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-14>.
34. Про освіту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
35. Про соціальні послуги: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
36. Примірне положення про малий груповий будинок. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2018-%D0%BF>.
37. Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/301/dity.pdf>.
38. Дорожня карта реформи: міцні сім'ї, захищені діти. URL: http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/Road-map-of-the-reform_A4_web.pdf.
39. Калініченко О.О. Соціальна сфера в аспекті державного управління. Національне господарство України: теорія та практика управління: [зб. наук. пр.]. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. С. 231-234.
40. Гурська О., Мироненко Л. Особливості родинно-сімейного виховання в умовах школи-інтернату. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8533/1/Gursyka.pdf>.
41. Соціокультурне середовище інтернатних закладів у вихованні дітей. URL: https://stud.com.ua/56651/pedagogika/sotsiokulturnogo_seredovisch_internatnih_zakladiv_vihovanni_ditey.
42. Співпраця органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері державної молодіжної політики в Україні: наук. розробка / авт. кол: Є.І.Бородін, І.В.Хохрякова, Т.М.Тарасенко та ін. та ін. К. : НАДУ, 2012. 56 с.
43. Система інституційного догляду та виховання дітей та перспективи її реформування. URL: <https://reforms.in.ua/sites/default/files/kuleba.pdf>.
44. Скачко І. Недитячі проблеми будинку дитини. URL:

<http://khp.org/index.php?id=1550506889>.

45. Лис В.В. «Публічне управління сферою запобігання соціальному сирітству в Україні у контексті впровадження деінституціалізації». «Проблеми розвитку публічного управління в Україні» (м.Львів, 11-12 квітня 2019 року) / за наук. ред. раїни В.С.Загорського, А.В.Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/conferencii/Konf_2019_1.pdf

46. Лис В.В. Пріоритетні напрями вдосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. *Наукові перспективи: журнал*. 2020. №6 (6) 2020. С. 158-168.

47. Лис В.В. Деінституалізація в системі децентралізації повноважень у сфері інституційного догляду та виховання дітей. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. № 5. С. 52-61.

48. Лис В.В. Особливості захисту прав і найкращих інтересів дітей під час пандемії covid-19: регіональний аспект (подано до друку).

49. Лис В., Колосовська І. Ромські громадські організації як чинник впливу на стратегії соціального захисту населення на регіональному рівні. *Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020р.): у 3 т. / за заг. ред. А.П.Савкова, М.М.Білинської, О.М.Петрос, Київ: НАДУ, 2020. Т.3. С.256-259. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/8c3484cc-59f7-44b8-8c3d-72b97dca98a5.pdf>*

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретичні положення та розроблено науково-практичні рекомендації щодо удосконалення механізмів реформування у сфері інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні. Результати дисертаційної роботи дають підстави сформулювати такі висновки та рекомендації.

1. Систематизовано наукові підходи до проблем реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій та обґрунтовано, що на сьогодні відсутні системні дослідження проблеми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій. З'ясовано, що на думку низки науковців сучасні форми інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій не відповідають потребам таких дітей і не сприяють розвитку гармонійної особистості таких дітей, більше наносять шкоди, ніж користі. З огляду на це вони пропонують розвиток інтегрованих соціальних служб як інноваційної моделі надання соціальних послуг населенню та ефективний механізм забезпечення дітей соціально вразливих категорій відповідними соціальними послугами. Крім того, існує думка, що створення інтегрованих соціальних служб в територіальних громадах дозволить гарантувати надання соціальних послуг особам/сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах згідно чинного законодавства.

2. Проаналізовано понятійно-категоріальний апарат дослідження та з'ясовано, що система державного управління у сфері інституційного догляду дітей в Україні – це організаційно-функціональна сукупність ієрархічно впорядкованих органів державної влади та місцевого самоврядування, які в межах своїх повноважень здійснюють управлінський організуючий вплив на функціонування закладів (установ, організацій) інституційного догляду та виховання дітей з метою розвитку та соціалізації дітей у сучасне суспільства з урахуванням глобалізаційних та інформаційних викликів, задоволення освітніх потреб дитини та формування побутових навичок з метою подальшого проживання у суспільстві. До соціально вразливих категорій дітей у

дослідженні віднесені: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які перебувають у складних життєвих обставинах; діти із вадами розвитку; діти, які потребують відповідних освітніх, виховних, реабілітаційних та інших адміністративних послуг; діти з особливими освітніми потребами; діти з інвалідністю; діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів; діти, розлучені із сім'єю; безпритульні діти, діти-біженці, діти, які потребує додаткового захисту; діти, які потребують тимчасового захисту;

Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій – це система нормативно-правових, комплексних, фінансових, соціально-політичних, організаційно-економічних інструментів, практичних важелів та стимулів, за допомогою яких уповноважені центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування здійснюють суттєві зміни, модернізацію та розвиток системи інституційного догляду та виховання дітей, з метою збереження соціального, психологічного й фізичного здоров'я таких дітей, забезпечення їх соціалізації, формування важливих особистісних якостей, необхідних для життєдіяльності у суспільстві.

Водночас, реформування (деінституціалізація) системи інституційного догляду дітей – це формування на законодавчих підставах системи ефективного виховання та розвитку дітей соціально незахищених категорій через надання їм інноваційних форм соціальних та адміністративних послуг.

3. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій та з'ясовано, що нормативно-правова база, яка регулює питання механізмів реформування системи інституційного догляду дітей, занадто громіздка і постійно потребує удосконалення, а також деякі механізми реформування не чітко визначені та не мають фінансового підґрунтя. Крім того, виникла необхідність у новому концептуальному баченні проблеми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій через формування інноваційних методів догляду дітей соціально вразливих категорій.

4. Здійснено систематизацію проблем державного управління у сфері інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в Україні та обґрунтовано дванадцять кластери таких проблем, зокрема: недосконалість нормативно-правових механізмів надання адміністративних послуг дітям соціально вразливих категорій; відсутність єдиного системного та комплексного підходу до державного управління системою інституційного догляду дітей; відсутність фахівці з реформ, які б реалізувати інноваційні механізми догляду дітей на регіональному рівні; відсутність злагодженої системної взаємодії громадських організацій, які займаються питаннями розвитку та соціалізації дітей, з місцевими органами влади; відсутність дієвого громадського контролю за закладами та установами інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій; відсутність професійно підготовлених фахівців, які б здійснювали розвиток та соціалізацію дитини відповідно до вимог глобалізаційного та інформаційного суспільства; неможливість забезпечити належне виховання та соціалізацію дітей, які перебувають в інтернатних установах; відсутність критеріїв-індикаторів оцінки стану розвитку та реформування системи інституційного догляду дітей соціально незахищених категорій; відсутність детального аналізу та статистичних даних діяльності існуючої мережі закладів інституційного догляду за дітьми соціально незахищених категорій; відсутність комплексного оцінювання етапів реформування системи інституційного догляду на всіх етапах проведення такого реформування, що постає наступною проблемною ситуацією у сфері інституційного догляду дітей в Україні; відсутність наукового та методичного забезпечення процесу впровадження реформи системи інституційного догляду дітей; відсутність дієвих механізмів відповідальності органів місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад за неякісні та неефективні надані адміністративні послуги дітям соціально незахищених категорій ті їх сім'я.

5. Проаналізований досвід реформування системи інституційного догляду дітей за кордоном дав можливість стверджувати, що кожна країна має власну

модель реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій з огляду на економічні, правові, політичні, соціальні та культурні умови, спрямовану на формування всебічно розвиненої особистості, яка має всі засади для подальшого розвитку, соціалізації, життєдіяльності та працевлаштування.

Досвід Європейських країн (Великобританія, Ісландія, Італія, Іспанія, Сербія, Словаччина, Норвегія, Словенія) свідчить про те, що ефективними формами деінституалізації у сфері захисту прав дітей є запровадження альтернативних форм піклування за дітьми, формування будинків сімейного типу, формування фостерних служб, запровадження відповідної мотивації для сімей з метою їх піклування за своїми та прийомними дітьми.

6. Виокремлено основні механізми реформування та розвитку системи інституцій для соціалізації дітей соціально вразливих категорій, зокрема: організаційний, який передбачає делегування функцій центральних органів виконавчої влади місцевим органам самоврядування в частині фінансування та реструктуризації, модернізації інституцій для дітей; правовий, який полягає у модернізації чинного законодавства відповідно до вимог міжнародних договорів та нормативно-правових документів, спрямованих на всебічний розвиток дитини; інноваційний, який передбачає імплементацію інноваційних форм надання адміністративних послуг у закладах, де здійснюється інституційний догляд дітей соціально незахищених категорій; комунікативний, який полягає у запровадженні дієвого громадського контролю за закладами інституційного догляду.

7. Обґрунтовано Концептуальну модель механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні, яка полягає у запровадженні інноваційних підходів до виховання дітей з урахуванням принципу децентралізації влади та спрямована на всебічний розвиток дитини у громаді. Зазначені Концептуальна модель має наступні складові: по-перше, розробка та впровадження Стратегії розвитку інституційного догляду дітей в Україні на 2021-2031 роки. Зазначений нормативний документ сприятиме децентралізації

закладів, які опікуються дітьми, у тому числі надання права територіальних громад оптимізувати та раціоналізувати інтернатні заклади для дітей; по-друге, проведення аудиту регіонів органами виконавчої влади в частині потреб та можливостей дітей, визначення сімей з дітьми, які опинилися в важких життєвих обставинах, визначення можливостей інституційного розвитку щодо захисту таких сімей та дітей, створення Дорожньої карти по кожному регіону щодо можливостей переформатування закладів інституційного догляду дітей; по-третє, формування об'єднаними територіальними громадами реєстрів дітей та сімей з дітьми; по-четверте, реформування інституцій з урахуванням потреб дитини та сімей з дітьми, що передбачає проведення наступних заходів: визначення потреб сімей з дітьми щодо отримання адміністративних послуг, послуг з реабілітації, отриманні індивідуальних послуг з освіти тощо; перепрофілювання закладів з метою надання тимчасового притулку, реабілітації тощо; запровадження надання адміністративних послуг сім'я з дітьми; запровадження моніторингу сімей з дітьми, їх потреб; по-п'яте, запровадження соціальних стандартів підтримки дітей, сімей з дітьми; по-шосте, запровадження дієвого громадського контролю за якістю надання послуг сім'я з дітьми в громадах.

8. Визначено шляхи впровадження розбудови системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій в регіонах.

Перший етап. Удосконалення законодавства щодо забезпечення інституційного догляду в Україні з урахуванням процесів децентралізації.

Другий етап. Запровадження моделі механізмів реформування інституційного догляду дітей в регіоні.

Третій етап. Аудит закладів інституційного догляду дітей в Україні та створення реєстру інтернатних установ для дітей.

Четвертий етап. Реалізація проекту забезпечення освіти дітей, які перебувають на утриманні держави, у звичайних закладах середньої освіти.

П'ятий етап. Запровадження пілотного проекту у чотирьох областях: Київській, Дніпропетровській, Харківській та Львівській з метою формування

інноваційних закладів, спрямованих на надання адміністративних послуг сім'ям з дітьми, сім'ям дітей з інвалідністю, малозабезпеченим сім'ям, сім'ям, які знаходяться у важких життєвих обставинах.

Шостий етап. Формування соціальної реклами у засобах масової інформації щодо позитивного досвіду виховання дітей у сім'ях, надання інформації щодо інноваційних центрів з надання допомоги сім'ям з дітьми, які це потребують, висвячення досвіду діяльності таких центрів.

Сьомий етап. Створення психологічних служб допомоги сім'ям, які опинилися у важких життєвих обставинах з метою корегування їх поведінки, надання матеріальної та моральної підтримки з метою виховання дітей у сім'ях.

Восьмий етап. Організація на базі закладів інституційного догляду дітей в Україні сімейних будинків для дітей. Запровадження мотиваційних стимулів для впровадження такого типу догляду за дітьми, якщо залишення у сім'ї неможливо або шкодить дитині.

Дев'ятий етап. Впровадження децентралізаційних механізмів реформування системи інституційного догляду дітей в Україні.

Десятий етап. Впровадження інноваційних форм надання адміністративних послуг сім'ям з дітьми.

Одинадцятий етап. Впровадження механізмів громадського контролю за закладами інституційного догляду дітей в Україні.

Дванадцятий етап. Створення на центральному та регіональному рівнях Державної служби захисту прав дітей з метою формування дієвих механізмів контролю та відповідальності органів місцевого самоврядування територіальних громад за неякісні та неефективні надані соціальні та адміністративні послуги дітям соціально незахищених категорій ті їх сім'ям.

Також слід зауважити, що органам місцевого самоврядування доцільно проводити постійний (мінімум щоквартальний) аудит (моніторинг) сімей, які мають дітей (та можуть мати проблеми по догляду за дітьми, у тому числі соціально вразливих категорій), з'ясувати їх потреби, з метою надання цілеспрямованої допомоги щодо догляду та виховання дітей у сім'ї; вирішити

питання щодо запровадження та розвитку фостерних сімей у регіоні (зокрема, прийняття регіональних програм розвитку фостерних сімей); запровадити реєстр сімей, які виховують дітей соціально вразливих категорій, в регіоні; передбачити регіональні програми, спрямовані на підтримку сімей, які виховують дітей соціально вразливих категорій. Якщо у територіальній громаді існує інтернатна установа для дітей – потрібно розробити програму щодо реформування такої інтернатної установи та формування на її основі спочатку центру надання допомоги «фостерним» (патронатним), прийомним сім'ям, а також сім'ям, які доглядають за дітьми соціально вразливих категорій, після чого застосувати план трансформації такої установи та передачі дітей у сім'ї.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

А. В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лис В.В. Управління сферою запобігання соціальному сирітству в Україні у контексті впровадження принципів деінституціалізації. *Збірник наукових праць ЛРІДУ НАДУ при Президентові України «Ефективність державного управління»*. 2019. Вип. 4 (61). Ч. 1. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/198506/199286>

2. Лис В.В. Поняття та сутність механізмів реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій. *Наукові перспективи: журнал*. 2020. №5 (5). С. 155-167. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/62/62>

3. Лис В.В. Пріоритетні напрями вдосконалення механізмів державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні. *Наукові перспективи: журнал*. 2020. № 6 (6). С. 158-168. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/90/90>

4. Лис В.В. Деінституалізація в системі децентралізації повноважень у сфері інституційного догляду та виховання дітей. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. № 5. С. 52-61. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/issue/view/59>

5. Volodymyr Lys. Peculiarities of the transformation's process management of medical institutions of children's institutional care and upbringing into an inclusive environment for children with disabilities. *Scientific interdisciplinary journal «PUBLIC ADMINISTRATION AND LAW REVIEW»*. *Scientific Center of Innovative Researches OÜ (Tallinn, Estonia)*. 2021. Issue 1 (5). P. 50-60. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/79/58>

Б. Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кривачук Л., Лис В. Соціальна робота у сфері охорони дитинства в

Україні: становлення, розвиток, сучасні тренди. (Стаття) «Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток» (м. Львів, 24-25 травня 2018 року) / Львів, в.-д. «СПОЛОМ» : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, ЛДУБЖ-2018. С. 180-192. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/4885/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6_%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%A2%D0%90_2018-%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf

2. Лис В. В. Основні механізми та принципи соціальної роботи з дітьми в Україні. «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття» (м. Хмельницький, 22-23 грудня 2017 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельвентика». 2017. URL: [http://molodyvcheny.in.ua/ua/conf/publ/archive/579/;](http://molodyvcheny.in.ua/ua/conf/publ/archive/579/)

3. Лис В.В. Сучасні особливості соціальної роботи з дітьми вразливих категорій, як об'єктом публічного управління. *Проблеми розвитку публічного управління в Україні (м.Львів, 12-13 квітня 2018 року) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В.С.Загорського, А.В.Ліпенцева.* Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. URL: <http://www.lvivacademy.com/>

4. Лис В.В. «Особливості впровадження механізму деінституалізації системи догляду та виховання дітей в Україні». URL: «Публічне управління XXI століття: Світові практики та національні перспективи» (м.Харків, 26 квітня 2018 року). Харків, в.-д. «Магістр»: ХарРІДУ НАДУ,2018. URL: [http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2018-1/2018_01.pdf;](http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2018-1/2018_01.pdf)

5. Лис В.В. «Публічне управління сферою запобігання соціальному сирітству в Україні у контексті впровадження деінституалізації». «Проблеми розвитку публічного управління в Україні» (м. Львів, 11-12 квітня 2019 року) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В.С.Загорського, А.В.Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ,2019. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/conferencii/Konf_2019_1.pdf

6. Lys Volodymyr «European experience in implementing the mechanism of deinstitutionalization and reforming mechanism of the social services system».

«Публічне управління XXI століття: Синтез теорії та практики» (м.Харків, 19 квітня 2019 року). Харків, в.-д. «Магістр»: ХарПІДУ НАДУ, 2019. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2019-2/2019_02.pdf

7. Лис В.В., Козак М.Я. «Впровадження реформи системи закладів інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області». *Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2019 року «Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення-регулювання соціальних проблем».* Збірник тез та матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 2019 р.). URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/6235c0_25e065d6dce140c68bf997bc885a3f78.pdf

8. Лис В., Колосовська І. «Ромські громадські організації як чинник впливу на стратегії соціального захисту населення на регіональному рівні». *Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.): у 3 т. / за заг. ред. А.П.Савкова, М.М.Білинської, О.М.Петрос.* Київ: НАДУ, 2020. Т. 3. – С.256-259. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/8c3484cc-59f7-44b8-8c3d-72b97dca98a5.pdf>

Завдання

здійснює моніторинг дотримання прав дитини та підготовку пропозицій Уповноваженому щодо вжиття заходів парламентського контролю з метою забезпечення дотримання прав і свобод дитини;

здійснює моніторинг засобів масової інформації щодо проблем дотримання прав дитини;

бере участь у підготовці пропозицій щодо розробки та, за дорученням Уповноваженого, участь у розробці проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції відділу;

бере участь у підготовці проектів конституційних подань Уповноваженого до Конституційного Суду України, подань до Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, керівників державних органів, органів місцевого самоврядування, проектів листів тощо, з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню та здійсненні контролю за їх реалізацією;

бере участь у підготовці матеріалів для щорічних і спеціальних доповідей Уповноваженого та інших документів з питань, що внесені до компетенції відділу;

розглядає звернення громадян з питань, що належать до компетенції відділу, готує пропозиції щодо відкриття провадження у справах про порушення прав дитини та здійснює реалізацію відкритих проваджень;

здійснює опрацювання, облік, вивчення або перевірку, за необхідністю з виїздом на місце звернень громадян до Уповноваженого з питань дотримання прав дитини;

за дорученням Уповноваженого направляє звернення громадян за належністю до відповідних органів з рекомендаціями щодо дотримання стандартів у галузі прав людини та контролює розгляд таких звернень;

за дорученням Уповноваженого бере участь у перевірях стану дотримання прав дитини органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності;

співпрацює у межах функцій відділу з неурядовими громадськими та міжнародними організаціями;

за дорученням Уповноваженого здійснює в установленому порядку прийом громадян;

бере участь у підготовці інформаційних повідомлень для їх розміщення на офіційному веб-сайті Уповноваженого

Основні завдання

розробляє та вносить в установленому порядку пропозиції щодо надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання чи перебування батьків яких невідоме;

організовує роботу з призначення та виплати передбаченої законодавством державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання батьків яких невідоме;

здійснює організаційно-методичне керівництво структурними підрозділами місцевих держадміністрацій з питань соціального захисту населення щодо організації роботи з надання соціальних послуг безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування;

проводить моніторинг стану дотримання вимог законодавства щодо соціального захисту дітей;

визначає правові, економічні та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність закладів соціального обслуговування, реабілітаційних установ, санаторіїв для дітей з інвалідністю;

організовує в межах повноважень, передбачених законом, безоплатне харчування дітей на радіоактивно забруднених територіях та виплату компенсації сім'ям з дітьми, потерпілим внаслідок Чорнобильської катастрофи;

організовує та координує роботу із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

здійснює координацію роботи із соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей та їх соціально-психологічної реабілітації;

організовує і проводить роботу із соціальної підтримки та надання соціальних послуг багатодітним сім'ям, сім'ям опікунів, піклувальників, прийомним сім'ям та дитячим будинкам сімейного типу, особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

здійснює управління у сфері соціальної роботи із сім'ями, дітьми;

забезпечує функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту та соціального обслуговування населення

веде централізований облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, а також облік іноземців та громадян України, які проживають за межами України, – кандидатів в усиновлювачів та дітей, усиновлених ними;

надає в установленому порядку громадянам України, іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, – кандидатам в усиновлювачів інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також направлення для знайомства з дитиною за місцем її проживання;

видає іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, – кандидатам в усиновлювачів згоду на усиновлення дитини для подання до суду;

проводить роботу із соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контролює та координує діяльність служб у справах дітей;

здійснює координацію та методологічне забезпечення діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, а також забезпечує дотримання вимог законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей;

сприяє розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та ін.

Етапи реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки

<p>I етап (2017 - 2018 роки) Підготовчий</p>	<p><i>розроблення та прийняття нормативно-правових актів, необхідних для реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей, організацію методичного забезпечення;</i></p> <p><i>аналіз існуючої мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей з метою оцінювання забезпечення реалізації права дитини на виховання в сім'ї та затвердження регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей;</i></p> <p><i>формування та навчання міжвідомчих робочих груп з упровадження Стратегії;</i></p> <p><i>розроблення навчальних програм для підготовки та перепідготовки фахівців, зокрема тих, які працюють із дітьми з інвалідністю;</i></p> <p><i>розроблення критеріїв моніторингу процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей;</i></p> <p><i>залучення інвестицій для реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.</i></p>
<p>II етап (2019 - 2024 роки) Реалізація реформи</p>	<p><i>виконання регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей;</i></p> <p><i>реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей, зокрема шляхом їх ліквідації, реорганізації у заклади денного перебування дітей;</i></p> <p><i>припинення практики влаштування дітей віком до трьох років до закладів інституційного догляду та виховання дітей;</i></p> <p><i>зменшення кількості дітей, які виховуються в закладах інституційного догляду та виховання дітей, зокрема шляхом влаштування їх до сімейних форм виховання;</i></p> <p><i>забезпечення доступності послуг для дітей та сімей з дітьми відповідно до їх потреб на рівні територіальної громади;</i></p>
	<p><i>скорочення мережі загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей- сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги, спеціалізованих шкіл- інтернатів, гімназій-інтернатів, ліцеїв-інтернатів, колегіумів- інтернатів, санаторних шкіл-інтернатів, спеціальних шкіл-інтернатів, дитячих будинків-інтернатів, дитячих будинків, будинків дитини, навчально-реабілітаційних центрів із цілодобовим перебуванням дітей та кількості дітей, які в них виховуються та навчаються.</i></p>
<p>III етап (2025 -2026 роки) Підсумковий</p>	<p><i>комплексний аналіз ситуації в Україні (за регіонами) щодо забезпечення права дитини на виховання в сім'ї;</i></p> <p><i>аналіз ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо реалізації Стратегії, зокрема:</i></p> <p><i>аналіз досягнення очікуваних результатів, визначених Стратегією (за регіонами);</i></p> <p><i>визначення стратегічних напрямів подальшого розвитку системи забезпечення та захисту прав дітей в Україні.</i></p>

Адміністрація Президента України

Уповноважений Президента України

з прав дитини

1505/019 № 32-06/985

На № _____

Директору Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентіві України
доктору економічних наук,
професору, академіку
ЗАГОРСЬКОМУ В.П.

Щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження Лиса В.В. на тему «Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: регіональний аспект», представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління за спеціальністю 25.00.02 механізми державного управління

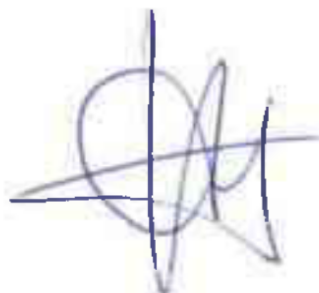
Шановний Володимире Степановичу!

Інформуємо Вас, що результати дисертаційного дослідження Лиса Володимира Володимировича на тему: «Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: регіональний аспект» впроваджені у проектах, спрямованих на формування ефективних механізмів захисту прав та інтересів дітей в сфері соціальної політики та моніторингу їх реалізації, а саме:

- при підготовці методичних рекомендацій щодо проведення стратегічного планування реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на регіональному рівні;
- при розробці системи ідентифікаторів та ключових показників для проведення регіонального моніторингу щодо формування та надання соціальних послуг для дітей та сімей з дітьми в громадах;
- при формування концепції утворення координаційного регіонального органу та мультидисциплінарних команд з метою впровадження на місцевому рівні концепцій Національного стратегічного плану реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

З повагою

**Уповноважений Президента України
з прав дитини**

М. Кулеба

**ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЛЬВІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ
ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ**

79000, Україна, м. Львів, вул. Чайковського, 17, вул. 261-09-42, 261-09-37 E-mail: locssm@ukr.net

від 20.07.2020 року № 406

На № _____ від _____

**Львівський регіональний
інститут державного управління
Національної академії
державного управління при
Президентіві України**

**ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Інформуємо про те, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України Лиса Володимира Володимировича на тему: «Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: регіональний аспект» впроваджені у проєктах, спрямованих на формування ефективних механізмів захисту прав та найкращих інтересів сімей з дітьми та дітей в сфері соціальної політики та забезпечення моніторингу їх реалізації, а саме:

- при підготовці методичних рекомендацій для районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо проведення моніторингу стану захисту прав дітей які повернулись із закладів інституційного догляду та виховання дітей до сімей під час карантинних заходів впроваджених в області з 11 березня 2020 року;
- при розробці системи ідентифікаторів та ключових показників для проведення регіонального моніторингу щодо реалізації I етапу ДІ-реформи в області;
- при формуванні мультидисциплінарних команд з питань організації методичної допомоги територіальним громадам Львівщини по впровадженню нової редакції Закону України «Про соціальні послуги».

**Директор,
кандидат наук з державного
управління**

Я.І. Бордіян

Н. Тибура
(032) 261-09-42

**МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)**

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.: (044) 289-86-22; 289-70-60, факс: 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, рахунок UA388201720343180001000078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

№ _____
На № _____ від _____

Щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження Лиса В. В. на тему „Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: регіональний аспект”, представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління за спеціальністю 25.00.02 механізми державного управління

**Директору
регіонального
державного
Національної академії державного
управління при Президентові
України доктору економічних наук,
професору,
Загорському В. П.**

**Львівського
інституту
управління
державного
Національної академії державного
управління при Президентові
України доктору економічних наук,
академіку**

Шановний Володимире Степановичу!

Інформуємо Вас, що результати дисертаційного дослідження Лиса Володимира Володимировича на тему: „Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: регіональний аспект” використані при підготовці низки проектів постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, спрямованих на вдосконалення механізмів захисту прав та найкращих інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та розвитку соціальних послуг в об'єднаних громадах і моніторингу їх реалізації, а саме:

- проєкт розпорядження щодо затвердження плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей;
- проєкт постанови щодо деяких питань захисту дітей в умовах боротьби з наслідками гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та інші.
- проєкт постанови щодо забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та інші.

**З повагою,
Генеральний директор Директорату
розвитку соціальних послуг
та захисту прав дітей**

Р. Колбаса

АСУД "ДОК ПРОФ З"
МІНСОЦПОЛІТИКИ №199/0/290-21/57 від 18.01.2021
КЕП Колбаса Руслан Сергійович
58E2D9E7F900307B04000003FC21E0020CF8300

МІНСОЦПОЛІТИКИ
199/0/290-21/57 від 18.01.2021

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

вул. Винниченка, 18, м. Львів, 79008, тел. (032) 299-91-00, факс (032) 261-23-99

www.loda.gov.ua, e-mail: kancel@loda.gov.ua, Код ЄДРПОУ 00022562

№ _____

На № _____

від _____

ДОВІДКА

щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження Лиса Володимира Володимировича на тему: «Механізми реформування системи інституційного догляду дітей соціально вразливих категорій: регіональний аспект», представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі публічного управління та адміністрування за спеціальністю 281 публічне управління та адміністрування

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Лиса Володимира Володимировича на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі публічного управління та адміністрування за спеціальністю 281 публічне управління та адміністрування, впроваджені при підготовці проекту Стратегії розвитку Львівської області на період 2021-2027 роки та Плану заходів з реалізації у 2021-2023 роках вищезазначеної Стратегії при формуванні системи оперативних цілей, а саме в концепті: Стратегічна ціль 2. Якісне життя. Оперативні цілі: 2.1. Здорове населення, 2.2. Інклюзивне суспільство, 2.4. Безпечне та безбар'єрне середовище.

Крім того, теоретично обґрунтовані тези дисертаційного дослідження протягом 2019-2020 років використані при підготовці низки нормативно-правових документів регіонального рівня, таких як:

- регіональний Стратегічний план дій з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2018-2026 роки прийнятий рішенням Львівської обласної ради від 21.05.2019 року № 825;
- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 23.07.2019 року № 777/0/5-19 «Про утворення Координаційної ради з питань захисту прав дітей та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області»;

Львівська ОДА
№5/21-1382/0/2-21/5-25.2

від 10.02.2021

- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 03.01.2020 року № 1/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні Концепту пріоритетних комунікаційних напрямів впровадження та реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей у Львівській області на 2020-2024 роки»;
- розпорядження Керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації від 02.04.2020 року № 5 «Про забезпечення прав дітей в умовах проведення карантинних заходів у Львівській області»;
- розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 30.07.2020 року № 585/0/5-20 «Про затвердження на регіональному рівні плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 - 2026 роки (ДІ-реформи) у Львівській області та показників ефективності його виконання».

Обсяг та зміст вищенаведених документів зумовлює потребу позитивно оцінити положення дисертації Лиса В.В., які стосуються теоретичного обґрунтування механізмів реформування у сфері інституційного догляду та виховання дітей, як в Україні, так і на регіональному рівні, зокрема, в частині розроблення науково-практичних рекомендацій органам державної влади, органам місцевого самоврядування та інститутам громадянського суспільства щодо забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів дітей, які виховуються в закладах, що здійснюють інституційний догляд та виховання.

Заступник голови

Тарас ГРЕНЬ